

﴿وَرَتِّلِ الْقُرْآنَ تَرْتِيلًا﴾

أَحْكَامُ النَّجْوِي

Тажвид қоидалари

"Тошкент ислом университети"
нашриёт-матбаа бирлашмаси
Тошкент-2011

УДК: 297

ББК:86.38

T15

Тажвид қоидалари / Зиёвуддин Раҳим, Одиҳон қори Юнусхон ўғли; муҳаррир Б. Эралиев. — Т.: “Тошкент ислом университети” нашриёт-матбаа бирлашмаси, 2011. - 152 б.

ББК 86.38

Мусаннифлар: Зиёвуддин Раҳим,

Одиҳон қори Юнусхон ўғли

(Шайхонтахур тумани бош имом хатиби, Шайх Зайниддин жомеъ масжиди имоми)

Тақризчилар: Абдулазиз Мансур

*(Ўзбекистон мусулмонлари идораси
раиси муовини)*

Т. Ш. Қодиров *(филология фанлари номзоди)*

Н. М. Орифхўжаев *(Тошкент Давлат шарқшунослик институти
катта ўқитувчиси)*

Илмий-тадқиқий мавзудаги “Тажвид қоидалари” рисоласи асосан Қуръони карим лафзларини тўғри ўқиш қоида ва ҳукмларига бағишланган. Ушбу рисола тажвид илмига қизиққан барча ўқувчиларни бефарқ қолдирмайди, деган умиддамиз.

Мусаннифлар рухсатисиз ушбу китобни чоп этиш ва сотиш шаръан ҳаром ва қонунан ман этилади! Илм йўлида иқтибос олиш жоиз.

Ушбу китоб Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Дин ишлари қўмитасининг 2011 йил 17 июндаги 1204-рақамли тавсияси билан чоп этилди.

ISBN 978-9943-390-26-3

© “Тошкент ислом университети”
нашриёт-матбаа бирлашмаси, 2011
© Зиёвуддин Раҳим

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

Муқаддима

Бандаларига мўъжизавий Китобини нозил қилиб, Уни тажвид қоидаларига мос ҳолда ўқиш, Қуръон аҳкомларига амал қилишни амр этган ҳамда итоатли бандаларига беҳисоб ажр-мукофотлар ваъда қилган Аллоҳ таолога чексиз ҳамду санолар айтамиз!

Бизларга Қуръони каримни қай тарзда ўқишни таълим берган муаллим Пайғамбаримиз Муҳаммад Мустафога салавот ва саломлар бўлсин!

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламдан Қуръонни қабул қилиб, ўздан кейинги авлодларга ўтишига сабабчи бўлган саҳобаи киромлар, тобеъинлар ва табаа тобеъинларга, шунингдек тажвид илмини ўрганиш осон бўлиши учун бу соҳада кўплаб китоблар ёзиб қолдирган муҳтарам уламоларимизга Аллоҳнинг раҳмати ва мағфирати ёғилсин!

Аллоҳ таолога беадад шукрлар айтамизки, қўлингиздаги ушбу китоб орқали Аллоҳнинг муқаддас Каломи, ҳар бир сўзи чексиз маъно ҳамда ҳидоят манбаи бўлган буюк Китоб — Қуръони каримнинг тўғри ўқиш қоидаларини ўрганамиз, иншааллоҳ!

Азиз биродарлар! Қуръони каримни ўқиш, ўрганиш ва унга амал қилиш олий саодат. Бу саодатга эришиш учун энг биринчи босқич Қуръони каримни тўғри ўқиш қоидаларини ўзлаштириш саналади. Аллоҳ таоло бизларга Қуръонни ўқишни, ўқиганда ҳам тадаббур, хушуъ-хузуъ билан тиловат қилишни амр қилган. Ўз-ўздан маълумки, тажвид қоидаларига амал қилиб ўқиш кишини тадаббур ва тафаккурга ундайди, қалбида имон нурларини юксалтиради. Шу мақсадда сиз азизларга “Тажвид қоидалари” номли янги китобни тақдим этмоқдамиз. Мақсад

— диндошларимизни тажвид илмига тарғиб қилиш, ило-жи борица осон ва енгил йўл билан уларга ушбу илмини ўргатиш, уларни улуғ ажр-савобларга шерик қилиш. Аллоҳ таоло ушбу ожизона ҳаракатларимизни муносиб тақдирласин, барчаларимизни Ўзининг Каломини тўғри ва бехато ўқишга мушарраф айласин!

Тажвид ва қироат илмининг қисқача тарихи

Тажвид илмининг тамал тоши қироат соҳаси мутахассислари ва тилшунос олимлар томонидан қўйилган¹. Баъзилар унинг асосчиси Халил ибн Аҳмад, деса, яна баъзилар Абул Асвад ад-Дувалий, деб келтиришади. Бу жараён Ислом ўлкаларининг ҳудуди кенгайиб, кўплаб ажам халқлари Исломни қабул қилишлари билан бошланди. Сабаби — ажамий ва арабий тиллар бир-бири билан аралашиб, қироатда камчилик ва нуқсонлар кўзга ташланди. Буни ўз вақтида пайқаган масъул кишилар Аллоҳ таолонинг Китобини соф ҳолида асраш, турли хил хатолардан сақланиш мақсадида Қуръони карим ҳарфлари устига нуқта ва турли шакллар қўйишни жорий қилдилар. Усмоний Мусҳаф бундай нуқталардан холи бўлган. Масалан, "ف", "ق", "ت" ҳарфларининг нуқталари қўйилмаган. Чунки, у даврда аксарият кишилар Қуръонни ёд билган, кейинчалик эса, юқорида таъкидлаб ўтганимиздек, ҳарфлар усти ёки остига нуқта ва белгилар қўйишга эҳтиёж сезилган. Шу тариқа секин-аста Қуръони каримни ўқувчи ҳар бир банда амал қилиши лозим бўлган тажвид қоидалари амалга татбиқ қилина бошланди.

Тажвид илмига оид илк китоб Абу Муҳозим ал-Хоқонийга тегишлидир. Мазкур китоб ҳижрий учинчи асрнинг охирларида ёзилган.

Турли хил қироатларнинг пайдо бўлиши

Биз Қуръони карим Аллоҳ таоло томонидан етти ҳарфда нозил бўлганидан хабардормиз. Хўш, ушбу етти ҳарф нима-ни англатади ва ундан кўзланган мақсад нима? Шу ва шунга ўхшаш саволларга қуйида жавоб берамиз.

Ибн Ҳошим айтади: “Қуръоннинг етти хил қироатда ўқишига сабаб қуйидагилардир: халифа Усмон розийаллоҳу анҳу даврида Қуръони карим Мусҳаф шаклига келтирилгач, унга бир қори саҳобий қўшиб, турли ўлкаларга жўнатилган ва ўша юрт вакиллари мазкур саҳобийдан Қуръонни ўргана бошлаганлар. Ўша даврда Қуръон ҳарфлари усти ва остига нуқта ҳамда ҳар хил белгилар қўйилмаган эди. Шу сабаб, ҳар бир юрт вакили Қуръонни ўзларига юборилган саҳобийдан эшитганларидек ўқиганлар ва ўрганган қироатларига хилоф келадиган бошқа қироатларни тарк қилганлар. Улар бунди Қуръонни эҳтиётлаш, хатоликлардан сақланиш мақсадида қилганлар. Шу зайл турли юрт қироатлари ўртасида фарқлар кўзга ташлана бошлади”².

Қуръони каримдаги мазкур фарқлар бир-бирига зид эмас, зеро, Аллоҳ таолонинг сўнгги ва мўъжизакор Китоби бўлмиш Қуръон бундай камчилик ва нуқсонлардан холи. Бу фарқлар фақатгина баъзи бир сўзларда учрайди. Ўз ўрнида бу Аллоҳ таолонинг мўмин бандаларига қилган кенглиги ва раҳмати нишонасидир.

Қуръон қироатидаги турли хиллик саҳобалар Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг ўзларидан ўрганган нарсасига амал қилиб ўқишлари оқибатида юзага келган, десак хато қилмаган бўламыз. Юқорида таъкидланганидек, халифа Усмон розийаллоҳу анҳу турли шаҳарларга Мусҳафнинг нусхасини юборибгина қолмай, балки унга қўшиб моҳир қори саҳобаларнинг бир қанчасини ҳам жўнатган. Ўз-ўзидан турли ривоятлар замирида турли қироатлар пайдо бўлди. Масалан, Қуръони каримнинг Ҳужурот сураси, 6-оятидаги

﴿فَتَبَيَّنُوا﴾ сўзини оламыз. Аллоҳ таоло айтади:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِن جَاءَكُمْ فَاسِقٌ بِنَبَأٍ فَتَبَيَّنُوا
 أَنْ تُصِيبُوا قَوْمًا بِجَهْلَةٍ فَتُصْحَبُوا عَلَىٰ مَا فَعَلْتُمْ نَادِمِينَ ﴿٦﴾

Бу ердаги ﴿فَتَبَيَّنُوا﴾ сўзини нуқтасиз ҳолида ﴿فَتَشْتَبِهُوا﴾ деб ўқиш мумкин. Ушбу сўзларнинг иккиси ҳам “**текшириб кўринглар**” маъносини ифодалайди. Демак, Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи ва саллам саҳобаларга мазкур сўзни икки

хил қироатда ўқишни таълим берганлар. Ҳозирда ҳар бир юрт қайси саҳобий ёки ровийдан таълим олган бўлса, ўша қироат бўйича Қуръони каримни ўқийди. Айни пайтда Ислом оламида икки хил қироат машҳур: биринчиси, Имом Ҳафс ривояти билан Имом Осим қироати. Иккинчиси, Имом Варш ривояти билан Имом Нофеъ қироати. Бизнинг диёрда биринчи қироат асосида Қуръон ўқилади.

Қуръоннинг етти хил ҳарфда нозил бўлиши

Қуръони карим етти ҳарфда нозил қилингани ҳақида Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламдан саҳиҳ ҳадислар ворид бўлган. Ибн Аббос розийаллоҳу анҳу Набий соллаллоҳу алайҳи ва салламдан ривоят қилади: “Жаброил менга (Қуръонни) бир ҳарфда ўқиб берарди. Бас, мен ундан то етти ҳарфга етгунича зиёда қилишни сўрайвердим” (Муттафақун алайҳ).

Бундан келиб чиқадики, Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи ва саллам ўз умматларига енгиллик, кенглик ва раҳмат бўлиши учун Аллоҳ таолодан Қуръонни бир неча ҳарфда нозил қилишини сўраган эканлар. Шу зайл Қуръон етти ҳарфда нозил бўлди.

Умар ибн Хаттоб розийаллоҳу анҳу шундай ривоят қилади: “Мен Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ҳаётлик пайтларида Ҳишом ибн Ҳакимнинг Фурқон сурасини ўқиганини эшитган эдим. Унинг қироатига қулоқ тутсам, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам менга ўргатмаган бошқа услубда ўқияпти. Шунда мен намозда ўтирган ҳолида унинг ёқасидан тутмоқчи бўлдим, аммо сабр қилиб, намозини тугатиб олишини кутдим. У салом бериб, намоздан чиққач, ёқасидан олиб: “Ҳозир мен эшитган қироатни сенга ким ўргатди?” — дедим³. У бўлса: “Расулуллоҳнинг ўзлари ўргатганлар”, — деб жавоб берди. Мен: “Ёлғон айтяпсан! Чунки, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам менга сен ўқигандан бошқача (қироат)ни ўргатганлар”, — дедим-да, уни Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг ҳузурларига олиб бордим ва: “Мен манави Фурқон сурасини бошқача услубда ўқиганини эшитдим, Сиз уни менга ўргатмаган эдингиз”, — дедим. Шунда Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам менга қарата: “Уни ўз ҳолига қўй!” — дедилар. Сўнгра Ҳишом-

га: “Эй Ҳишом, ўқи!” — дедилар. Ҳишом Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга мен эшитган услубда қироат қилиб берди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам: “Бу (сура) шундай нозил қилинган”, — деб айтдилар. Мен ҳам Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга ўзлари ўргатганларидек қироат қилиб бердим. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам: “Бу (сура) шундай нозил қилинган. Дарҳақиқат, Қуръон етти ҳарфда нозил қилинган. Бас, ундан қодир бўлганингизча ўқинглар!”⁴ дедилар. (Имом Бухорий ва Имом Муслим ривояти)

Ҳадисдаги “етти ҳарф”дан мурод нима экани борасида уламолар ўртасида ихтилофлар бор. Абу Ҳотим ибн Ҳиббон ушбу мавзуга доир ўттиз беш қавлни келтириб ўтган. Ибн Арабий айтади: “Бундан мурод нима эканлиги ҳақида бирон ривоят ёки хабар келмаган”. Халил ибн Аҳмад: “Етти ҳарфдан мурод етти қироатдир”, — деган. Айтиладики: “Етти ҳарф арабларнинг етти қабиласини англатади”. Бу фикрни Абу Убайд ва Саълаб айтганлар. Муҳаммад ибн Али Шавконий айтади: “Ҳадисдаги етти ҳарфдан мурод арабларнинг тилларидир. Зеро, арабларнинг етти хил тили мавжуд. Ушбу тиллар баъзи сўзларда бир-биридан фарқ қилади, аммо аксарият қисми бир-бирига мувофиқ”.

Кўпчилик уламолар Имом Абулфазл ар-Розийнинг бу борада билдирган фикрини маъқуллаганлар. У ҳам бўлса, баъзи ўзгариш ва турли хилликларда кўзга ташланади. Улар қуйидагилар:

Биринчиси: исмларнинг бирлик, иккилик, кўплик⁵, музаккар (русча “мужской род”), муаннас (русча “женский род”)да фарқланиши. Масалан:

﴿وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ﴾ صلى

سورة البقرة ، آية ۱۸۴

Бу ердаги бирлик шаклда келган *مسكين* (“мискийн”) сўзи кўплик шаклида *مساكين* (“масакийн”) бўлиб ҳам ўқилади.

﴿فَأَصْلِحُوا بَيْنَ أَخَوَيْكُمْ﴾ ، سورة الحجرات ، آية ۱۰

Иккиликдаги *أخو يكم* (“аховайкум”) сўзи кўплик шаклида *إخو تكم* (“ихватикум”) деб ҳам ўқилиши мумкин.

﴿وَلَا يُقْبَلُ مِنْهَا شَفَاعَةٌ﴾ ، سورة البقرة ، آية ٤٨

Оятдаги *يقبل* (“*йуқ.балу*”) сўзи музаккар жинсида бўлиб, у муаннас шаклда *تقبل* (“*туқ.балу*”) тарзида ҳам ўқилади.

Иккинчиси: феълларнинг ўтган (мозий) ёки ҳозирги-келаси замон (музорий), буйруқ майли (амр)да тусланишидаги турли хил шакллар. Масалан:

﴿فَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا﴾ ، سورة البقرة ، آية ١٨٤

Шунингдек, бу сўз *يطوع* (*йаттовва-ду*) деб ҳозирги-келаси замонда ҳам ўқилиши мумкин.

﴿قَالَ رَبِّي يَعْلَمُ الْقَوْلَ فِي السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ﴾ صلى

سورة الأنبياء ، آية ٤

Бу ерда ўтган замондаги *قال* (“*қола*”) феъли буйруқ майлида *قل* (“*қул*”) деб ҳам ўқилади.

Учинчиси: эъроб, яъни ҳарфлар ҳаракатининг турли хиллиги. Масалан:

﴿وَلَا تُسْأَلُ عَنْ أَصْحَابِ الْجَحِيمِ﴾ ،

سورة البقرة ، آية ١١٩

Бу ердаги *تسأل* (“*ла тусъалу*”) сўзи жазмда *لا تسأل* (“*ла тасъал*”) деб ҳам ўқилади.

Тўртинчиси: баъзи ҳарфларнинг тушиб қолиши ёки зиёдалашиши. Масалан:

﴿وَسَارِعُوا إِلَىٰ مَغْفِرَةٍ مِّن رَّبِّكُمْ﴾ ،

سورة آل عمران ، آية ١٣٣

Оят бошидаги سارعوا (“*va sári-ḡuv*”) сўзи олдидаги “вов” ҳарфи тушиб қолиб، سارعوا (“*sári-ḡuv*”) деб ҳам ўқилади.

Бешинчиси: баъзи сўзларнинг ўрин алмашилиши, яъни олдинга ёки орқага ўтиши. Масалан:

﴿وَقَاتِلُوا وَ قَاتِلُوا...﴾ ، سورة آل عمران ، آية ١٩٥

Ушбу оятда قاتلوا (“*qóталув*”) сўзи олдин، قاتلوا (“*қутилув*”) кейин келмоқда. Шунингдек، قاتلوا (“*қутилув*”) аввал، сўнг قاتلوا (“*qóталув*”) ўқиши шакли ҳам мавжуд.

Олтинчиси: ҳарфларнинг ўрин алмашилишидаги турли хиллик. Масалан:

﴿هٰذَاكَ تَبَلُّوا كُلُّ نَفْسٍ مَّا أَسْلَفَتْ﴾ ، سورة يونس ، آية ٣٠

Оятдаги تبللوا (“*таб.лув*”) сўзи икки “та” билан تملوا (“*там.лув*”) деб ҳам ўқилиши мумкин.

Еттинчиси: лаҳжалардаги турли хилликлар, яъни араб лаҳжаларида баъзи сўзлар талаффузининг бир-биридан фарқланиши мавжуд. Масалан، خُطَوَاتُ сўзини “*хутwáat*” ёки “*хутwáat*” деб ўқиш мумкин. Шунингдек، بَيُوتُ сўзи “*буйув-тун*” ёки “*бийувтун*” деб ўқилади⁶.

Юқорида келтирилган мисоллар ҳақидаги тўлиқроқ маълумотни Шайх Али ибн Мустафонинг “Муҳаззабу тафсирил-жалалайн” номли китобидан олишингиз мумкин.

Қуръони каримнинг етти ҳарфда нозил қилинишидан қўзланган ҳикмат

Қуръони каримни етти ҳарфда нозил қилинишидаги ҳикмат шуки, ушбу Китоб араб тилида туширилган. Маълумки, арабларнинг лаҳжалари турлича бўлиб, уларнинг асоси бир. Агарда Аллоҳ таоло Қуръонни бир услубда, бир ҳарфда нозил қилганида, бу нарсa умматга машаққат туғдирган бўларди. Шу сабаб Меҳрибон Аллоҳ таоло бандаларига Ўз Динини осон қилгани каби, Китобини ҳам биз мўминлар ёдлашимиз, ўқиб амал қилишимиз учун енгил қилиб қўйди, Ҳабиби

Набий соллаллоҳу алайҳи ва салламга уни етти ҳарфда қироат қилишга изн берди⁷.

Шунингдек, бунинг яна бир ҳикмати шуки, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг рост пайғамбар эканликларини тасдиқловчи мўъжиза сифатида Қуръон у кишига шу зайлда нозил бўлди. Зеро, фақат Қурайш лаҳжасинигина биладиган бир кишининг бошқа лаҳжаларда илоҳий хабарларни келтириши мўъжиза бўлмай нима ахир!?

Имом Осимнинг таржимаи ҳоли

Исми: Осим ибн Абун-нажуд Асадий ал-Куфий. Куняси — Абу Бакр. Айтилишича, отасининг исми Абдуллоҳ бўлган.

Тутган мавқеи: У Куфадаги қорилар шайхи, етти қироат соҳибларидан бири, машҳур тобеъинлардан эди. Тамимий ва Ҳорис ибн Ҳассон ал-Бакрийларнинг суҳбатида бўлган.

Осим фасоҳат, балоғат ва тажвид илмларини чуқур билган. Қуръон ўқишда овози энг чиройли кишилардан бири эди. Абдурахмон Сулабийдан сўнг у Куфада қироат соҳасидаги энг пешқадам кишилардан саналган. Қироат илмидан дарс олиш учун унинг ҳузурига турли ўлкалардан кўплаб толиби илмлар келишарди.

Абу Бакр ибн Иёш айтади: “Мен Абу Исҳоқ Субайтийнинг: “Осим ибн Абун-нажуддан ҳам кўра Қуръонни яхшироқ ўқувчи бирон кишини кўрмадим. У суннат — ҳадис соҳасининг тил, наҳв (грамматика) ва луғат бўйича билимдонни эди”, деб айтганини кўп бора эшитганман”.

Маноқиб (хусусият ва фазилатлари): Имом Осимнинг яхши хислат ва фазилатлари кўп бўлган. Абдуллоҳ ибн Аҳмад ибн Ҳанбал айтади: “Мен отамдан Осим ҳақида сўрадим. Отам: “У жуда солиҳ, кишиларга кўп яхшилик қилувчи ва ишончли одам эди”, деди. Сўнггра мен ундан: “Сиз учун қайси қироат афзал?” деб сўрадим, “Мадина аҳлининг қироати”, деб жавоб берди отам. Мен: “Мадина аҳлидан сўнг қайси қироат энг севимли?” деб сўраганимда, у: “Осимнинг қироати”, деб жавоб қилди.

Абу Бакр Шуъба ибн Иёш шундай дейди: “Мен Осимнинг ҳузурига кирсам, ўлими яқинлашиб қолган экан, у бўлса

﴿ثُمَّ رُدُّوا إِلَى اللَّهِ مَوْلَاهُمُ الْحَقُّ﴾

Яъни, “Сўнгра (бандалар) ҳақиқий Хожалари — Аллоҳга қайтарилурлар” (Анъом, 62) оятини худди намоздагидек маромига келтириб қироат қилаётган экан. Ҳа, унинг тили Қуръонни тажвид билан ўқишга одатланиб кетганди”.

Айтилишича, Имом Осим ҳижрий 127 йили Куфада вафот этган ва Шомга дафн этилган.

Ривоят: Имом Осимдан Қуръони каримни сон-саноксиз кишилар ривоят қилишган. Уларнинг энг машҳурлари Имом Ҳафс ибн Сулаймон ва Абу Бакр Шуъба ибн Йеъшлардир. Шунингдек, Ҳаммод ибн Салама, Сулаймон ибн Маҳрон Аъмаш, Абулмунзир Салом ибн Сулаймон, Саҳл ибн Шуъайб ва бошқалар ривоят қилганлар.

Имом Осим қилган ривоят санадининг Набий соллаллоҳу алайҳи ва салламгача боғланиши.

Қироатда Имом Осим ривоятининг санади Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг саҳобаларидан бўлмиш Али ибн Абу Толиб ва Абдуллоҳ ибн Масъуд розийаллоҳу анҳумоларда тугайди. Имом Осим раҳматуллоҳи алайҳ Абу Абдураҳмон Суламийдан қироат илмини ўрганган. Суламий эса, Али ибн Абу Толиб розийаллоҳу анҳу қўлида ўқиган. Али розийаллоҳу анҳу ўз навбатида Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламдан қироатни ўрганган.

Шунингдек, Имом Осим Зирр ибн Ҳубайш ал-Асадийдан ҳам қироат илмини ўрганган. Зирр эса, Абдуллоҳ ибн Масъуд розийаллоҳу анҳудан, Абдуллоҳ ибн Масъуд Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламдан қироат илмини таълим олган.

Имом Осим раҳматуллоҳи алайҳ Суламийнинг ривоятини Ҳафсга, Зирр ибн Ҳубайшнинг ривоятини Шуъбага таълим берар эди.

Имом Ҳафсининг таржимаи ҳоли

Исми: Ҳафс ибн Сулаймон ибн Муғйра ибн Абу Довуд ал-Асадий ал-Куфий ал-Баззоз. У Осимнинг шогирди, қариндошлик жиҳатидан қайин иниси бўлган. Куняси — Абу Умар.

Имом Ҳафс Имом Осимдан мушофаҳа⁸ йўли билан дарс олган ва бу соҳада етук, мукаммал илм соҳиби даражасига етишган. Бунга ўз даврининг уламолари ҳам гувоҳлик беришган. Имом Шотибий у ҳақида шундай дейди: “Ҳафс Қуръонни мукаммал ёд олиш ва ҳарфларини талаффуз қилишда энг афзал киши эди”.

Шу сабаб унинг ривояти тезда машҳур бўлиб, кўпгина имомлар ундан илм ола бошладилар. Ҳафс Имом Осимнинг энг машҳур шогирдларидан бўлгани учун ҳам унинг вафотидан сўнг узоқ вақт кишиларга қироатдан дарс берган.

Яҳё ибн Муийн айтиди: “Имом Осимдан қилинган энг ишончли ва тўғри ривоят Абу Умар Ҳафс ибн Сулаймонни-кидир”.

Тутган мавқеи: Абу Ҳишом Руфайъ айтиди: “Ҳафс ўз қироати билан Осимнинг энг билимдон шогирди бўлган. У Шуъбага қараганда ҳарфларни махражларидан аниқ чиқариш бўйича устун эди”.

Заҳабий шундай деган: “У қироат соҳасида ишончли ва мустаҳкамдир”.

Ривояти: Имом Ҳафсдан кўп кишилар қироат илмини ўргандилар. Улардан Ҳусайн ибн Муҳаммад Марвазий, Амр ибн Сабоҳ, Убайд ибн Сабоҳ, Фазл ибн Яҳё ал-Амборий ва бошқаларни келтириш мумкин.

Имом Ҳафс ҳижрий 90 йилда туғилиб, ҳижрий 180 йили вафот этган⁹.

Тажвид илми ҳақида

Барчаларимизга маълумки, Ислом уммати қадимдан тажвид илмига катта аҳамият бериб келган. Салаф уламолар бу йўлда ўзларининг беминнат хизматларини кўрсатиб, кўплаб китоблар ёзганлар.

Аввал таъкидлаб ўтганимиздек, Қуръони каримнинг биз мўмин-мусулмонлар устидаги ҳақлари бор. Улардан бири Қуръонни тўғри, тажвид қоидаларига мос ҳолда тиловат қилишдир. Мақсад — Аллоҳнинг Каломини тадаббур этиш, унинг маъноларини тўғри фаҳмлаб этиш ва амал қилиш. Бу нарсa тажвид илмини мукаммал эгаллаган устозлардан таълим олиш йўли билан амалга оширилади. Ҳамма ўз имкони-

ятига қараб бир устоз топиши ва тажвид илмини ана ўша устоз ёрдамида эгаллаши лозим.

Энди бевосита тажвид илми ҳақида тўхталиб ўтамиз. Қуръони карим бизгача ишончли ровийлар томонида нақл қилиниб келинган ва унинг таълими мушофаҳа йўли билан амалга оширилади. Барча қорилар силсиласи Набий соллаллоҳу алайҳи ва салламга бориб тақалади. Набий соллаллоҳу алайҳи ва саллам эса, ўз навбатида, Қуръонни Жаброил алайҳиссалом воситасида қабул қилганлар. Жаброил алайҳиссаломга Аллоҳ таоло томонидан ушбу Китобни Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга етказиш омонати топширилган¹⁰.

Қуръони карим бизларга Оламлар Парвардигори тарафидан тажвидли ҳолида нозил қилинган бўлиб, ўз навбатида бизлар ўша аслиятни сақлаб қолишга қўлимиздан келганича ҳаракат қилишимиз керак.

“**Тажвид**” сўзи луғатда “бирон нарсани яхшилаб, сифатли ва мукаммал ҳолда бажариш” маъносини англатади. Истилоҳда эса, Қуръондаги сўзларнинг ҳар бирини ўз миқдори ва сифатида талаффуз қилиш, истеъло ва истефола ҳарфларини бир-биридан фарқлаб, тафҳим, тарқиқ, идғом, изҳор ҳамда шу каби қоидаларга амал қилиб ўқишни таълим берувчи илмдир.

Тажвид илмининг мақсади — ҳар бир Қуръон ўқувчи кишига тўғри ва чиройли ўқиш, ҳар хил оҳанглардан сақланишни таълим бериш ҳамда дунёю Охиратда бандани Аллоҳнинг розилигига эриштириш.

Қуръони каримни тажвид билан ўқиш Қуръон ўқувчи ҳар бир муслим ва муслима учун фарзи айн ҳисобланади. Киши хоҳ намозда, хоҳ намоздан ташқарида бўлсин тиловатини дуруст қилиши лозим.

Аллоҳ таоло Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи ва саллам ҳамда у кишининг умматларига шундай амр қилган:

وَرَقَى الْقُرْآنَ تَرْتِيلاً

“**Қуръонни тартил билан тиловат қилинг!**” (Муззаммил, 4).

“Тартил” сўзи бирон нарсани шошмасдан, очиқ-ойдин ва тушунарли қилиб айтиш маъносига эга. Ибн Аббос ушбу оятни “Ҳамма тушунадиган қилиб ўқинг”, Заҳҳок эса “Ҳарфма-ҳарф, оятни дона-дона қилиб ўқинг”, дея тафсир қилишган.

Абу Исҳоқ: “Тартил қироатда шошилмасликдир. Бу ҳар бир ҳарфни ўз махражидан чиқариб, уларни бир-бири билан аралаштириб юбормай ўқиш орқали бўлади”, деб айтган.

Яна бир ояти каримада Аллоҳ таоло Ўзининг Китобини тўғри тиловат қиладиган бандаларини мақтаб шундай дейди:

الَّذِينَ اتَّبَعَتْهُمْ إِكْتَبَ يُتْلُوهُ حَقَّ تِلَاوَتِهِ ۖ أُولَٰئِكَ
يُؤْمِنُونَ بِهِ ۖ وَمَنْ يَكْفُرْ بِهِ ۖ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْخٰسِرُونَ ﴿١٢١﴾

“Биз Китоб ато этган зотлар (орасида) уни тўғри тиловат қиладиган кишилар (ҳам бор)дирки, ана ўшалар (Қуръонга) имон келтирурлар. Ва кимда-ким унга (яъни, Қуръонга) кофир бўлса, ўшалар зиён кўргувчилардир” (Бақара, 121).

Ушбу оятда Аллоҳ таолонинг Китобини тўғри ўқимайдиган, тажвид қоидаларига амал қилмайдиган эътиборсиз кишилар мазаммат (маломат) қилинмоқда.

Набий соллаллоҳу алайҳи ва саллам шундай деганлар: “Қуръонни тағанний қилмаган одам биздан эмас!” (Бухорий ривояти.)

Имом Шофеъий: “Ушбу ҳадиснинг маъноси қироатда овозни чироили ва майин қилишдир”, деб айтган.

Тажвид илмини ўрганиш фазилати

Абдуллоҳ ибн Масъуд розийаллоҳу анҳу Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламдан ривоят қилади: “Кимки Аллоҳнинг Китобидан бир ҳарф ўқиса, унга бир ҳасана (яхшилиқ, савоб) ёзилади. У савоб (Аллоҳ даргоҳида) ўн баробар зиёда қилинади. Мен: “Алиф, лām, мийм”ни бир ҳарф, деб айтмайман, балки “алиф” бир ҳарф, “лām” бир ҳарф ва “мийм” бир ҳарфдир” (Термизий ривояти. Ҳадиснинг санади ҳасан-саҳиҳ-ғариб).

Яъни, Аллоҳ таоло Қуръони каримни ихлос билан, тажвид қоидаларига амал қилиб тиловат қилувчи қорига ҳар бир ҳарфни ўқигани учун ўнта савоб ва яхшилиқ ато қилади. Бу ерда Аллоҳнинг Китобини тиловат қилиш фазилатли амаллардан эканлиги айтилмоқда. Аллоҳ таоло бандаларига Ўз Китобини ўқиш орқали кўплаб ажр ва мукофотларга эришиш имкониятини бериб қўйган. Ўз ўрнида, бу имконият-

дан ҳар биримиз унумли фойдаланишимиз керак. Бунинг учун Қуръони каримни ўқиш қоидалари ҳисобланмиш тажвид илмидан дарс қилиш ҳамда уни пухта ўзлаштириб олиш керак. Қуръони каримнинг ҳар бир ҳарфини ўқиганлик учун ўнта савоб олиш уни тажвид қоидаларига мос ҳолда ўқиш билан бўлади. Тўғри, Қуръоннинг бошқа тилларга қилинган таржималарини ўқиш ҳам савобли иш, лекин ҳадисда келган ваъдалар айнан тажвид илми талабларига мувофиқ тарзда, соф араб тилида тиловат қилган кишиларгагина тааллуқлидир.

Ҳадисларнинг яна бирида ўзаро йиғилишиб, Қуръонни тиловат қилиш ва тажвид қоидаларини ўрганиш жуда фазилатли амал экани таъкидланган. Абу Ҳурайра розийаллоҳу анҳу Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг шундай деганларини ривоят қилади: “Агар бирон қавм Аллоҳнинг уйларида бир уйда (яъни, масжидда) йиғилиб, Аллоҳнинг Китоби (Қуръони карим)ни ўқисалар, уни ўзаро дарс қилиб ўргансалар, албатта уларнинг устиларига сакийна тушади, раҳмат ўраб олади ва фаришталар ҳам уларни қанотлари билан ўраб оладилар ҳамда Аллоҳ уларни Ўз даргоҳидагилар қошида зикр қилади” (Муслим, Абу Довуд ва бошқалар ривояти).

Бу ердаги “сакина”дан мурод тинчлик, хотиржамлик, саломатлик, бахт-саодат ва ибодатларнинг ҳусни қабул қилинишидир.

Оиша розийаллоҳу анҳо ривоят қилади: Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам бундай дедилар: “Қуръонни маҳорат билан тиловат қилувчи қори улуғ фаришталар билан бир мақомдадир, тили қийналиб тиловат қилувчига эса икки баробар кўп ажр бўлади” (Бухорий ва Муслим ривояти).

Қуръони каримни маҳорат билан, ҳеч қийналмай ўқий олиш ўзига хос фазилат бўлса, тили ҳарфларни талаффуз қилишга қийналадиган кишиларнинг даражаси улардан юқорироқдир. Чунки қийинчилик билан бўлса-да, Раббимнинг Китобини ўқийман, унга амал қиламан, деган бандани Аллоҳ таоло кўпроқ яхши кўради. Шунингдек, тили оятларни ўқишга унчалик ҳам келишмаётган кишининг сабр қилиб, тиловатда бардавом бўлиши қийин иш. Шу сабаб адолатли Зот бўлган Аллоҳ таоло буни ҳам инобатга олиб

банданинг ҳаракатларини муносиб тақдирлайди. Ўз навбатида бизлар тажвид илмини ўрганиш ёки Каломуллоҳни ўқиш давомида бирон машаққатга дуч келсак, сабр қилишимиз, Аллоҳнинг бандаларига берадиган беҳисоб ажрларини ҳаёлдан ўтказишимиз керак.

Яна бошқа бир ҳадисда шундай дейилади: “Сизларнинг яхшиларингиз Қуръонни ўрганиб, сўнг уни (бошқаларга) ўргатувчиларингиздир” (Бухорий ривояти).

Бу ерда умуман Қуръон илмларини ўрганиш назарда тутилмоқда. Қуръон илмларига оятларнинг нозил бўлиш сабаблари (асбабун-нузул), маккий ва маданий суралар, носих ва мансук оятлар, муҳкам ва муташобих оятлар, қолаверса, тажвид илми ҳам киради. Демак, ушбу илмларни ўрганиб, кейин уни бошқаларга таълим бериш банданинг Аллоҳ даргоҳидаги мартабаси ошишига сабаб бўлади.

Хуллас, ҳар биримиз Аллоҳнинг Каломи бўлмиш Қуръонга ҳурмат билан қарашимиз ва тиловатда тажвид қоидаларига амал қилиб бормоғимиз талаб этилади.

Савол ва топшириқлар:

- 1) Тажвид илмининг тарихи ҳақида тўхталиб ўтинг.
- 2) Имом Осим ва Имом Ҳафсларнинг ҳаёти ҳақида маълумот беринг.
- 3) Етти хил қироатдан мурод нима?
- 4) Қуръони каримни етти хил қироатда туширилишидан кўзланган ҳикмат нима?
- 5) “Тажвид” сўзининг маъноси нима?
- 6) Тажвид илмида нималар ўрганилади?
- 7) Нима сабабдан тажвид илмига уламолар томонидан алоҳида эътибор қаратиб келинади?
- 8) Тажвид илмини ўрганиш фазилатлари ҳақида тўхталиб ўтинг ва у мўмин ҳаётида қандай аҳамият касб этади?

Лаҳн ва унинг турлари

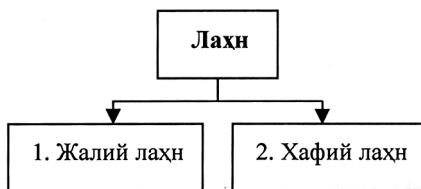
Қуръони каримни ўқувчи ҳар бир кишига тажвид қоидаларига амал қилиш вожиб экан, у ҳолда қироатда лаҳн қилиш ҳаром, таҳриф эса, гуноҳдир.

“Лаҳн” сўзи луғатда “сўз ёки жумлани нотўғри талаффуз қилиш” маъносини англатади.

“Таҳриф” эса, “бирон ҳарф ёки сўзни ўз маъносидан ўзгартириш”ни билдиради.

Қуръон ўқувчи қори бу иллатлардан узоқлашиш учун, аввало, лаҳн нима эканлигини яхши билиб олиши лозим.

Лаҳннинг турлари

Лаҳн икки қисмга: жалий (очиқ-ойдин) ва хафий (яширин; махфий)ларга бўлинади.

Биринчи қисм: **жалий**. Бу ҳолат сўзларда кўзга ташланиб, у сўзнинг тузилишини бузади. Бу хил лаҳннинг жалий деб аталишига сабаб шуки, у катта хато бўлиб, уни ҳамма — тажвид соҳасини яхши билган уламолар ҳам, оддий халқ ҳам билади. Масалан, ﴿أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ﴾ жумласидаги “та” ҳарфининг ҳаракатини касра (“ан-аъмти”) ёки замма (“ан-џамту”) деб ўқиш, ﴿الْحَمْدُ لِلَّهِ﴾ даги “ҳа”нинг ҳаракатини замма билан (“алҳамду лиллаҳу”) деб ўқиш. Шунингдек, ҳарф ёки ҳаракатнинг ўрнини алмаштириб ўқиш. Масалан, “то”-ни “дál” ёки “та” қилиб ўқиш ва бошқаларни келтириш мумкин.

Жалий лаҳннинг ҳукми — уламолар ижмосига кўра ҳаром. Жумладан, агар қори атайлаб ёки эътиборсизлик билан шундай ўқиса, бу ҳукмнинг таъкиди янада ошади.

Иккинчи қисм: **хафий**. Бу ҳолат ҳам сўзларда кўзга ташланади, аммо у сўз тузилишини ўзгартирмайди, фақатгина қироат талабларига жавоб бермайди, холос. Бу турдаги лаҳннинг хафий дейилишига сабаб — уни фақатгина тажвид илмининг мутахассислари сезадилар, бошқалар бунга унчалик эътибор бермайди. Яъни, бир киши агар қироатида идғомга эътибор бермаса, буни фақатгина тажвид илмидан хабари бор одамгина билади, бошқалар эса унинг хато ўқиётганини сезишмайди.

Хафий лаҳнга изҳор, идғом, ихфо қоидаларига амал қилмаслик мисол бўла олади. Умуман олганда, хафий лаҳн гарчи жумлани тўғри ўқиса-да, унда тажвид қоидаларига амал қилмасликдир.

Хафий лаҳннинг ҳукми ҳам ҳаромдир, баъзилар уни макруҳ, дейишган.

Хафий лаҳнга шунингдек, мадларга беъътибор бўлиш, уларни кам ёки ортиқ миқдорда чўзиш, ҳарфларнинг ўз маҳражларидан чиқишига парво қилмаслик, “ро” ҳарфини ўта тақрир қилиб ўқиш, тарқиқли ҳолатда “лом”ни йўғон ўқиш ва ҳоказоларни ҳам киритадилар.

Имом Ибн Жазарий “Ан-нашр”да шундай дейди: “Бу соҳада кишилар уч турга бўлинадилар: ажр олувчи, гуноҳкор ва узрли кишилар. Кимки Аллоҳ таолонинг Каломини тўғри, фасоҳат билан ўқишга қодир бўла туриб, уни атайлаб бузиб ўқиса ёки ҳар хил оҳангга солса, шубҳасиз, у гуноҳкордир. Аммо, кимки тилини қироатга ҳеч келиштира олмаса ёки тўғри ўқиш қоидаларини сўраш учун олимни топа олмаса, у узрли ҳисобланади. Зеро, Аллоҳ бирон нафсни ўз тоқатидан юқори нарсасига ундамайди”.

Шуни ҳам айтиб ўтиш лозимки, мусулмон банда Аллоҳнинг розилигини топиш, кўплаб ажр-савобларга ноил бўлиш учун Куръони каримни тўғри ўқишга бор имкониятини сарфлаб, қаттиқ жидду жаҳд қилиши керак. Ана шундагина кўзланган мақсад ҳосил бўлади.

Асосий қисм

Китобнинг истилоҳи

1) Қоидаларга келтирилган баъзи мисолларнинг ўқилиши¹¹ крилл алифбосида курсив ҳарфлар билан берилди.

Фақат араб тилигагина хос бўлган ҳарфлар қуйидагича фарқланди. (Бу ерда қиёс учун ўзбек тилида мавжуд ҳарфлар ҳам келтирилди):

т – оддий “та” (ت) ҳарфи. Ушбу ҳарф талаффузи ўзбек тилидаги “т”никига мувофиқ.

т – “то” (ط) ҳарфи. Махражи¹² – тил учи ва олдинги икки тиш туби.

с – “са” (ث) ҳарфи. Махражи – тилнинг икки тарафи ва олдинги икки устки тишлар ораси.

с – “сийн” (س) ҳарфи. Ўзбек тилидаги “с” каби талаффуз қилинади.

с – “сод” (ص) ҳарфи. Махражи – тил учи ва олдинги икки тиш туби.

ҳ – “ҳа” (ح) ҳарфи. Бу ҳарф “ҳойи ҳутий” деб ҳам аталади. Махражи – ҳалқум ўртаси.

х – “ҳо” (خ) ҳарфи. Махражи – ҳалқумнинг энг юқори қисми.

ҳ – юмшоқ “ҳа” (ه) ҳарфи. Махражи – ҳалқумнинг энг қуйи қисми.

з – “за” (ز) ҳарфи. Ўзбек тилидаги “з” каби талаффуз қилинади.

з – “зál” (ذ) ҳарфи. Махражи – тилнинг икки тарафи ва олдинги икки устки тишлар ораси.

з – “зо” (ظ) ҳарфи. Махражи – тилнинг икки тарафи ва олдинги икки устки тишлар ораси. Ушбу ҳарфнинг “зál”дан

фарқи шуки, “зо”нинг талаффузида тил тепа тиш томон бир оз кўтарилади.

дз – “дзод” (ض) ҳарфи. Махражи – тилнинг ўнг ва чап ёнлари билан остки ҳамда устки озиқ тишлар ораси.

2) Мисолларда учрайдиган “з” белгиси араб тилидаги “ع” (“зайн”) ҳарфини англатади:

تاзламу – تَعَلَّمُ; жузун – جَوْعٌ; зилмун – عِلْمٌ

Агар “зайн” ҳарфидан сўнг алиф келса, у қуйидаги шаклда берилди:

“за^лимул-фойби...” – ﴿عَالَمُ الْغَيْبِ﴾

3) “з” ҳарфи “дзод”, яъни “д” ва “з” ҳарфлари биргаликда тўқ қора рангда ҳамда тагига чизикча тортилган ҳолда берилди:

﴿وَوَجَدَكَ ضَالًّا فَهَدَى﴾

“ва важадака дзооооооллан-фаҳада”

4) Ҳамза (ء) сукун ҳаракатини олса ёки ҳамзадан олдинги ҳарф сукунли бўлса, у “з” белгиси билан ифодаланади:

йаътий – يَأْتِي; шайбун – شَيْءٌ; йанғавна – يَنْأَوْنَ

“зайн” ва ҳамза ҳаракатини ифодалаш учун бир белги олинган, уларнинг фарқи “зайн” ҳарфи тагига чизик тортилади, ҳамзаникида эса йўқ.

5) “қоф”, “то”, “ба”, “жийм”, “дал” ҳарфларидан сўнг нуқта қўйилса, бу ўша ерда қалқала қилиш, яъни тебратиб ўқиш лозимлигини билдиради:

ва лақод. – وَ لَقَدْ; масад. – مَسَدٌ; туб.риу – تُبْرِئُ

6) Ихфо қоидасига берилган мисоллар қуйидагича келтирилди:

лиан-зуро – لَنْتَظُرَ; мин-фадзлиҳ – مِنْ فَضْلِهِ

ан-кана — أَنْ كَانَ ; сун-дусин — سُنْدُسْ

Бу ерда сукунли “нувн” ўзидан кейин келаётган ҳарф махражга яшириб ўқилади. Шунингдек, сукунли “мийм”-нинг “ба” ҳарфига ихфо бўлиши ҳам шу тарзда берилди:

“инна роббаҳум-биҳим” — ﴿إِنَّ رَبَّهُمْ بِهِمْ يَوْمَئِذٍ لَّخَبِيرٌ﴾

7) Сукунли “нувн” ёки танвин “ба” ҳарфига йўлиққанда, у “мийм”га алиштириб, иқлоб билан ўқилади. Мазкур ҳолат мисолларда қуйидагича берилди:

“завжим-баҳишииийж.” — ﴿زَوْجٍ بَهِيحٍ﴾

Бу ердаги тагига чизикча тортилган “мийм”(“м”)да икки ҳаракат миқдорида ушлаб турилади.

8) Шунингдек, ғуннали идғом ҳарфлари ҳисобланмиш “нувн”, “мийм”, “вав” ҳамда “йа” (“н”, “м”, “в”, “й”)ларнинг остига чизикча қўйилган бўлса, бу ўша ҳарфларда ҳам икки ҳаракат миқдорида ушлаб туриш лозимлигини англади:

“лан-над.хулаҳа” — ﴿لَنْ نَدْخُلَهَا﴾

“мим-масад.” — ﴿مِنْ مَّسَدٍ﴾

“мив-вароооооихим” — ﴿مِنْ وَرَائِهِمْ﴾

“лимай-йахшá” — ﴿لِمَنْ يَخْشَى﴾

9) Баъзи арабий мисолларнинг тагига чизикча тортилган. Бу ундан олдин келган қоида айнан ўша белгиланган сўз ёки ҳарфларда акс этган, деганидир. Масалан, “ф” ва “в” ҳарфларини бир-биридан ажратиб, алоҳида талаффуз қилиш лозимлигига оид мисоллар қуйидагича келтирилган:

(Оли Имрон, 167) ﴿يَقُولُونَ بِأَفْوَاهِهِمْ مَا لَيْسَ فِي قُلُوبِهِمْ﴾

10) “á” белгиси “а” унлисини икки ҳаракат, яъни бир алиф миқдорида чўзиш кераклигини билдиради¹³:

كِتَابٌ – кита́бун

“и” ва “у” унлиларида “и”дан сўнг “й” ҳарфи, “у”дан сўнг эса “в” ҳарфи келтириш билан ифодаланди,

تِيْنٍ – тийнин ; حُورٌ – ҳуврун

11) “аааа”; “ааааа”, “уууу”; “ууууу”, “иийи”; “иийиий” белгилари мадларни тўрт ёки беш ҳаракат миқдорида чўзиш лозимлигини англатади:

﴿وَجَاءَ بِعِجْلٍ سَمِينٍ﴾

“ва жааааа-а би-џиџли-самииийин”

12) “аааааа”, “уууууу”, “иийиийи” белгилари эса, фақат лозим мадлардагина бўлиб, у мад ҳарфларни олти ҳаракат миқдорида чўзиш вожиблилигини билдиради. Истеъло ҳарфларида фатҳа “оооооо” тарзида берилди:

﴿صَوَآفٌ﴾ – “соваааааафф”

﴿وَلَا جَانَ﴾ – “ва ла жааааааанн”

﴿وَلَا الضَّالِّينَ﴾ – “ла ладз-дзоооооооллиийийин”

13) “вв”, “йй”, “вввв”, “йййй”, “вввввв”, “йййййй” белгилари лийн ҳарфларининг чўзилиш миқдори бўлиб, бу нарса уларни икки, тўрт ёки олти ҳаракат миқдорида чўзиш лозимлигига далолат қилади:

﴿وَالصَّيْفِ﴾ – “вас-сойййййф”

﴿عَلَيْهَا الْمَوْتَ﴾ – “элайҳал-маввввт”

﴿عَسَقَ﴾ – “эайййййй-сиийийийй-қоооооооф”

14) Аксар ҳолларда арабча мисолларнинг ўқилиши араб ҳарфлари орқали ҳам берилди. Масалан:

﴿مُنْفَطِرٌ بِهِ﴾ — مُنْفَطِرُ مَبِهِ ، ﴿زَوْجٌ بِهِجٍ﴾ — زَوْجٌ مَبِهِجٍ ،
﴿مَشَاءٌ بِنَمِيمٍ﴾ — مَشَاءٌ مَبِنَمِيمٍ

Биринчи дарс

Араб алифбоси

Тажвид илми ҳарфлар асосига қурилган. Тажвид илмининг илк босқичи ҳарфлар талаффузини пухта ўзлаштириб олишдир. Шу сабаб аввал араб тилидаги ҳарфлар ва уларнинг талаффузини бирма-бир кўриб чиқамиз.

Араб алифбосида 29 та ҳарф бор¹⁴. Ундаги ҳар бир ҳарф алоҳида, сўз бошида, ўртасида ва охирида келган шаклларга эга. Ҳар бир ҳарфнинг ёзилиши унинг қандай вазиятда турганига боғлиқ. Ҳарфларнинг аксарият қисми (23 таси) ҳар икки томондан бошқа ҳарфларга қўшиб ёзилади. Қолган 6 та ҳарф эса фақат бир томондан қўшиб ёзилади¹⁵.

Кўпчилик ҳарфлар имло нуқтаи назаридан бир-бирига ўхшаш шаклларга эга бўлиб, уларни фарқлайдиган белги уст ёки тагига қўйилувчи нуқталардир. Нуқталар сони бир, икки ёки учта бўлиши мумкин.

Араб алифбосида ҳарфлар бошқа кўпгина халқларникида бўлгани каби бош ва кичик шаклларга эга эмас. Алифбодаги ҳарфлар қуйидагилар¹⁶:

ا - алиф(ун), ء - ҳамза(тун), ب - ба(ун), ت - та(ун), ث - са(ун), ج - жийм(ун), ح - ҳа(ун), خ - ҳо(ун), د - дал(ун), ذ - зál(ун), ر - ро(ун), ز - за(ун) ёки зай, س - сийн(ун), ش - шийн(ун), ص - сод(ун), ض - дзод(ун),¹⁷ ط - то(ун), ظ - зó(ун), ع - ьайн(ун), غ - ғойн(ун), ف - фа(ун), ق - қóф(ун), ك - каф(ун), ل - лам(ун), م - мийм(ун), ن - нувн(ун), ه - ҳá(ун), و - вáв(ун), ي - йá(ун)

Ҳар бир тил ўз нутқ тизимига эга. Араб ва ўзбек тилларида ҳар икки тил учун хос бўлган, бир хил талаффуз қили-

надиган товушлар бор. Айни пайтда ҳар бирининг ўзигагина хос, бошқасида учрамайдиган товушлари ҳам бор. Биз ўз она тилимизда талаффуз кўникмасини гўдаклигимиздан ҳосил қилганмиз. Бироқ, ўзбекча сўзлашиш кўникмаси араб тилида гапириш ёки арабча матнни ўқий олиш учун кифоя қилмайди. Арабча ҳарфларни тўғри талаффуз қилиш учун баъзи бир янги кўникмаларни ҳосил қилиш керак бўлади.

Алиф (ا)

Алиф — алифбонинг дастлабки ҳарфи. У ўзи алоҳида бирон товушни билдирмайди. Алифнинг ёзув тизимидаги вазифаси унинг олдидаги, устида ёки тагидаги белги ва ҳаракатларга боғлиқ бўлади. Агар алифдан олдин фатҳа келса, чўзиқ “а” (aa) тарзида ўқилади. Шунингдек, алифнинг усти ёки остида ҳамза бўлса, у ана ўша ҳамза учун таянч вазифасини ўтайди. Алиф фақат ўн томондан бошқа ҳарфларга бириктирилиши мумкин. Мисоллар¹⁸:

اَلْكِتَابُ ، ثَوَابٌ ، اَلرَّحْمَانُ ، حَالٌ ، قَالَ ، بَأْسٌ
﴿ اِنَّ رَبَّكَ لَبَلَمِرْصَادٍ ﴾ ، ﴿ فَانْزَلْنَا بِهِ الْمَاءَ ﴾

Агар алифдан олдинги ҳарф йўгон ўқилувчи (тафхим) бўлса, у ҳолда алиф “а” эмас, балки “о”, деб ўқилади:

قَالَ ، فِي الْغَابِرِينَ ، الظَّالِمِ ، خَلَقَ ، مِنَ الصَّالِحِينَ
“қола; фил-ғобирийн; аз-золими... ; холақо;
минас-солиҳийн”

Қуръони каримда алиф ҳарфининг миқдори 38285 тани ташкил қилади.

Ҳамза (ء)

Махражи — ҳалқумнинг энг қуйи қисми. Ҳамза товуш пайчаларида пайдо бўладиган жарангсиз, шовқинли, портловчи ундош. Унинг талаффузида товуш пайчалари ўзаро жипслашиб, вужудга келтирган жуда қисқа тўхталиш натижасида тўсилган ҳавонинг сиртга интилиши кучидан ажралади. Портлаб отилган ҳаво оғиз бўшлиғига ўтади ва шу аснода

енгил томоқ қирилишини эслатувчи товуш талаффуз қилинади. Юмшоқ танглай кўтарилган, бурун бўшлиғига ўтиш йўли ёпиқ бўлади.

Ўзбек тилида бундай товуш йўқ. Бироқ унга яқин товуш-ни араб тилидан ўзлашган баъзи сўзларнинг талаффузида учратиш мумкин. Масалан: “муаррих”, “масъул”, “маъмур”...

الْحَمْدُ ، الَّذِينَ ، عَائِي ، آمِينَ ، أَصْلَحَ ، إِهْدَنَا ، فَأَتُوا
فَأَوُوا ، فَأَذْنُوا ، أَعْلَى ، أَعْنَا ، يَنَّاوَنَ ، مَنْ عَامَنَ
﴿هَلْ أَتَى عَلَى الْإِنْسَانِ حِينٌ مِّنَ الدَّهْرِ لَمْ يَكُنْ شَيْئًا مَّذْكُورًا﴾

Курыони каримдаги ҳамза ундошининг миқдори 28718 та-дир.

Ба (ب)

“Ба” ҳарфи лаб ўртаси ундоши, жарангли. Талаффуз жа-раёнида икки лаб бир-бирига ёпишиб туради. Бу товуш ўзбек тилидаги “б” каби талаффуз қилинади. Бироқ, араб тилида-ги “б” ўзбек тилидаги каби сўз ўртаси ва охирида жаранг-сизлашмайди, яъни “п”га айланмайди. Масалан:

بَرِيٍّ ، بَصَلَهَا ، بَرَقٌ ، بِهِمْ ، بِسَاحَتِهِمْ ، يَبْتَغُونَ ، مَابٍ
﴿وَأِلَىٰ رَبِّكَ فَارْغَبْ﴾ ، ﴿لَا تُكْذِبُ بَايَاتِ رَبِّنَا﴾

Курыони каримда “ба” ҳарфи 11490 марта такрорланиб келган.

Та (ت)

Махражи — тил учи ва олдинги икки тиш туби. “Та” танг-лай олди товуши, тиш ортида талаффуз қилинади, жаранг-сиз. Ўзбек тилидаги “т” каби талаффуз қилинади. Мисол:

تَتَوَفَّاهُمْ ، كِدَتْ تَرْكُنُ ، تَأْكُلُونَ ، تَشْرَبُونَ ، تَجْرَى ، جَنَاتٍ
﴿قُلْ تَعَالَوْا أَتْلُ﴾ ، ﴿هَلْ تَنْقِمُونَ﴾ ، ﴿بَلْ تَأْتِيهِمْ﴾

Курыони каримдаги “та” ҳарфининг миқдори 12864 тани ташкил этади.

Сá (ث)

Махражи — тилнинг икки тарафи ва олдинги икки устки тишлар ораси. Танглай олди сирғалувчиси, жарангсиз, шовқинли. У устки ва остки тишлар ўртасида талаффуз қилинади. Бундай товуш ҳозирги замонавий ўзбек тилида йўқ. Уни талаффуз қилишда тил учи тишлар орасига жойлаштирилади ва у юқоридаги тишларга маҳкам жипслашиб туради. Шунда тил учи билан пастки тиш орасида кичик тирқиш қолади. Нутқ аъзоларининг шундай ҳолатида “сá” куч билан талаффуз қилинади¹⁹. Масалан:

أَخْتَمُوهُ ، إِنَّ يَتَقَفُوكُمْ ، لَبِثُمْ ، أَوْرَثْتُمْ ، ثَلَاثُ ثَلَاثَةٍ
﴿أَنْتَى﴾ ، ﴿مِنْ ثَمَرَةٍ﴾ ، ﴿يَوْمَئِذٍ ثَمَانِيَةٌ﴾ ،
﴿أَمْثَالُكُمْ﴾ ، ﴿هَلْ ثَوْبٌ﴾

“Сá” ҳарфининг Қуръони каримдаги миқдори 1414 та-
дир.

Жийм (ج)

Махражи — тил ўртаси ва унинг рўпарасидаги танглай. “Жийм” танглай ва тил олди ундоши, жарангли, шовқинли товуш. У ўзбек тилидаги “ж” ҳарфининг талаффузига тўлиқ мос келади. Масалан:

أَجْتَنِبُوا ، تَجْرَى ، تُجْزَوْنَ ، حَاجَجْتُمْ ، يُنْجِيكُمْ ، مَنْ جَاءَ
﴿أَوْ كَظُلُمَاتٍ فِي بَحْرِ لُجِّيٍّ﴾ ، ﴿وَجِهَادٍ فِي سَبِيلِهِ﴾

Қуръони каримда ушбу ҳарф 3317 марта такрорланиб кел-
ган.

Ҳá (ح)

Махражи — ҳалқум ўртаси. “Ҳá” ҳарфи бўғизнинг ҳалқум қисмида пайдо бўлувчи жарангсиз, шовқинли, сирғалувчи ундош. Унинг талаффузида бўғиз мушаклари таранглашиб, бир-бирига яқинлашиб келади. Улар жуда тигизлашади ва

натижада ўртада тор йўлак ҳосил бўлади. Ташқарига отилаётган ҳаво ана ўша тор йўлакдан ўта туриб, мускуллар устидан “сирғанади”. Натижада жарангсиз шовқин тарзида “ҳа” ундоши талаффуз қилинади. Бунда товуш пайчалари мустаҳкам, юмшоқ танглай кўтарилган, бурун бўшлиғига олиб боровчи йўл берк бўлади. Хуллас, ушбу ҳарфни талаффуз қилиш жараёнида барча нутқ аъзолари таранглашган ҳолатда бўлади.

Ўзбек тилида бундай товуш йўқ. Мисоллар:

فَاَصْفَحْ عَنْهُمْ ، سَبِّحْهُ ، اَلْحَقُّ ، حَصْحَصَ ،
وَ اَنْحَرْ ، مِنْ حَسَنَةٍ ، اَلْحَجَّ
﴿لَا اَبْرَحُ حَتَّى﴾ ، ﴿غَفُورٌ حَلِيمٌ﴾ ، ﴿أَمْ حَسِبْتُمْ﴾

Қуръони каримда “ҳа” ҳарфи 4138 марта такрорланган.

Хó (خ)

Махражи — ҳалқумнинг энг юқори қисми. “Хó” шовқинли, жарангсиз, чуқур танглай орқа товуши. Бу ундош талаффузи ўзбек тилидаги қаттиқ “х”га тўлиқ мос келади. Масалан: “хабар”, “хос”, “хаёл”...

يَخْرُجُونَ ، اَخْرَجْ ، اِخْرَاجًا ، خَالِدِينَ ،
خُلُقُوا ، خِلَافَ ، خِلَالُ
﴿كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ﴾ ، ﴿مِنْ خَيْرٍ﴾ ، ﴿يَوْمَئِذٍ خَاشِعَةٌ﴾

Мазкур ҳарф Қуръони каримда жами 2492 марта такрорланиб келган.

Дáл (د)

Махражи — тил учи ва олдинги икки тепа тишнинг туби. Мазкур ҳарф танглай олди товуши бўлиб, тиш ортида талаффуз қилинади, жарангли. У ўзбек тилидаги каби жаранг-

сизлар таъсири остида ўз жарангини йўқотмайди. Бинобарин, унинг “т”лашуви юз бермайди. Масалан:

أَنذَادَا ، مِنْ دَائَةٍ ، دَكَا دَكَا ، دَرَجَاتُ ، الدِّينُ ، وَ عَدَدُهُ
﴿أَشَدُّ بِهِ أَزْرَى﴾ ، ﴿قَدْ دَخَلُوا﴾ ،
﴿يُرْذُ ثَوَابٌ﴾ ، ﴿قَدْ بَيَّنَّا لَكُمْ﴾

Қуръони каримдаги “дал” ҳарфининг миқдори 5991 тани ташкил этади.

Зал (ذ)

Махражи — тилнинг икки тарафи ва олдинги икки устки тишлар ораси. У танглай олди сирғалувчиси, шовқинли, жарангли ундош ҳисобланади. Уни тўғри талаффуз қилиш учун нутқ аъзоларини “сá” (ث) ҳарфининг талаффуз қилиниши каби ҳолатга олиб келинади. Талаффуздаги ягона фарқ — товушнинг иштироки. Муқобил товуш ҳозирги замонавий ўзбек тилида мавжуд эмас. Мисоллар:

ذَرَهُمْ ، الْأَذْقَانِ ، الْمُنْذِرِينَ ، مَحْذُورًا ، ذَلَّلْنَا ، عُدْتُ
نَبَذْتُهَا ، ذِي الذِّكْرِ ، إِذْ ذَهَبَ ، لِيُنْذِرَ ،
مَنْ ذَا الَّذِي ، سَرَاعًا ذَلِكَ
﴿رَبُّكُمْ ذُو رَحْمَةٍ وَاسِعَةٍ﴾ ،
﴿وَالذَّاكِرِينَ اللَّهَ كَثِيرًا وَالذَّاكِرَاتِ...﴾

Қуръони каримда “зал” ҳарфи 4932 марта такрорланиб келган.

Рó (ر)

Араб тилида битта титровчи ҳарф мавжуд. У “ró” ҳарфидир. Махражи — тил учи ва қисман тил ўртаси. Мазкур ҳарф тил учининг қаттиқ танглайга мунтазам урилиб туриши жараёнида талаффуз қилинади, яъни “ró”нинг талаффузида тил учи титрайди. Ушбу ҳарф талаффузи ўзбек тилидаги “р”никига мос келса-да, бироқ араб тилидаги “ró” ўзбек тилидагига қараганда анча қаттиқ талаффуз қилиниши билан ажралиб туради ва араб тилидаги “ró”нинг талаффузида тил учи кўпроқ титрайди. Масалан:

يَغْفِرُ لَكُمْ ، الرَّجَالُ ، شَهْرُ رَمَضَانَ ، تَحْرِيرُ رَقَبَةٍ ،

مُحَرَّرًا ، الْأَبْرَارُ ، ﴿الرَّحْمَانِ الرَّحِيمِ﴾

﴿وَأَصْنِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ﴾ ، ﴿غَفُورٌ رَحِيمٌ﴾

“Рó” ҳарфи Қуръони каримда жами 12401 марта такрорланган.

Зá ёки зáй (ز أو زای)

Махражи — тил учи ва олдинги икки юқори ҳамда пастки тишлар ораси. “Зá” шовқинли, жарангли ундош. У танглай олдида пайдо бўладиган оддий тиш орти сирғалувчиси-дир. Ушбу ундош ўзбек тилидаги “з” ҳарфи каби талаффуз этилади. Масалан:

أَرْكَى ، رِزْقًا ، فَعَزَّزْنَا ، أَنْزَلَ ، فَإِنْ زَلَّيْتُمْ ،

نَفْسًا زَكِيَّةً ، زَيْنَ

﴿الْمُصْبِحِ فِي زُجَاةٍ صَلَّى الرَّجَاةُ كَأَنَّهَا كَوْكَبٌ دُرِّيٌّ﴾

Ушбу ҳарфнинг Қуръони каримдаги адади 1599 тани ташкил қилади.

Сийн (س)

Махражи — тил учи ва олдинги икки юқори ҳамда пастки тишлар ораси. У шовқинли, жарангсиз ундош ҳисобланади. Ушбу ҳарф тишлар ортининг фаол иштироки билан пайдо бўладиган оддий танглай олди сирғалувчисидир. “Сийн” ҳарфининг талаффузи ўзбек тилидаги “с”никага мос келади.

السَّمَاءُ ، لَا يُسْئَلُ ، تُسَاقَطُ ، مَسْطُورًا ،
أَسْرُوا ، يُسَبِّحُونَ ، عَسَى ، قَسَمْنَا ، سَوَاءٌ ، الشَّمْسُ ،
مَنْسَأَتُهُ ، رَجُلًا سَلَمًا ، سَرَجًا ، ﴿وَبَيْنَا فَوْقَكُمْ
سَبْعًا شِدَادًا﴾ ، ﴿بَلْ سَوَّلَتْ لَكُمْ أَنْفُسُكُمْ أَمْرًا﴾

Қуръони каримдаги “сийн” ҳарфининг умумий миқдори 6010 тадир.

Шийн (ش)

Махражи — тил ўртаси. “Шийн” шовқинли ҳамда жарангли ундош. У тил олдида талаффуз қилинувчи танглай олди товуши. Мазкур ҳарф ўзбек тилидаги “ш” каби талаффуз қилинади. Мисоллар:

فَبَشِّرْهُنَّ ، أَشْتَرَاهُ ، أَلرُّشْدُ ، أَشْدُدُ ، أَلْمَنْفُوشُ ، يُنْشِئُ ،
فَمَنْ شَهِدَ ، ﴿أُولَئِكَ هُمْ شَرُّ الْبَرِيَّةِ﴾
﴿حَتَّى يُحَكِّمُوكَ فِيمَا شَجَرَ بَيْنَهُمْ﴾

“Шийн” ҳарфи Қуръони каримда 2421 марта такрорланиб келган.

Сод (ص)

Махражи — тилнинг учи ва олдинги икки тиш туби. “Сод” танглай олдида талаффуз қилинувчи тиш орти сирғалувчиси, шовқинли, жарангли ундош. Унинг талаффузида тил учи пастки тиш тизмасининг ички томонига бир оз тегиб туради. Тилнинг ўртаси қаттиқ танглайга қараб кўтарилади

ва ҳаво ўтиши учун тор тирқиш ҳосил бўлади. Аъзоларнинг ана шундай ҳолатида ҳаво сирғалиши билан “сод” ҳарфи талаффуз қилинади. Бироқ, шуни эсдан чиқармаслик керакки, итбоқ (эмфатик, яъни кучли талаффуз қилинадиган) товушларда оддий ҳарфлардагига нисбатан ҳаво ўтиш йўли анча тор бўлади, тил ва бошқа барча аъзолар ниҳоятда таранглашади, ҳаво сирғалиб куч билан ташқарига отилади.

“Сод” товуши ўзбек тилида мавжуд эмас. Мисоллар:

حَرَصْتُمْ ، أَصْطَفَى ، يَصْطَفِي ، يَصْدُرُ ، تَصْدِيَةٌ ،
فَانْصُرْنَا ، صَوَانٌ ، ﴿وَلَمَنْ صَبَرَ﴾ ،
﴿عَلَيْهِمْ صَلَوَاتٌ مِّن رَّبِّهِمْ﴾ ، ﴿عَمَلًا صَالِحًا﴾

Куръони каримдаги “сод” ҳарфининг миқдори 2072 тадир.

Дзод (ض)

Махражи — тилнинг ўнг ва чап ёнлари билан остки ҳамда устки озиқ тишлар ораси. Танглай олди товуши, шовқинли, жарангли, тиш орти портловчиси. У барча сифатлари билан “д” ҳарфига мос келгани ҳолда, биргина фарқ бор. У ҳам бўлса, “дзод”нинг талаффузида аъзоларнинг куч билан таранглашувидир. Яъни, тил учи танглай олдида тортилиб, қаттиқ жипселашиди. Тил орқаси юмшоқ танглайдан узоқлашиб, ҳаво оқими шиддат билан ташқарига отилади ва “дзод” талаффуз қилинади. Талаффуз қилиш жараёнида бурун бўшлиғини танглай билан боғловчи тирқиш ёпиқ бўлади. Шу сабаб ҳаво оқими фақатгина оғиз бўшлиғи орқали ташқарига чиқади. “Дзод” ҳарфини тилнинг ўнг томонидан чиқариш нисбатан осонроқ саналади.

Бундай товуш ўзбек тилида йўқ. Мисоллар:

مَنْضُودٌ ، مَنْ ضَلَّ ، مُسْفِرَةٌ ضَاحِكَةٌ ، وَالضُّحَى ،
فَمَنْ أَضْطَرُّ ، ﴿خُضْتُمْ﴾ ، ﴿وَ أَخْفَضْ جَنَاحَكَ﴾ ،
﴿بَلْ ضَلُّوا عَنْهُمْ﴾ ، ﴿أَنْقَضَ﴾ ، ﴿وَلَا الضَّالِّينَ﴾

﴿اللَّهُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ ضَعْفٍ ثُمَّ جَعَلَ مِنْ بَعْدِ ضَعْفٍ قُوَّةً ثُمَّ جَعَلَ مِنْ بَعْدِ قُوَّةٍ ضَعْفًا وَشَيْبَةً﴾

Куръони каримда “**дз**од” ҳарфи 1687 марта такрорланиб келган.

То (ط)

Махражи — тил учи ва олдинги икки тиш туби. У шовқинли, жарангсиз, тиш орти сирғалувчиси. Унинг талаффузи “**дз**од” ҳарфиникига тўлиқ мос бўлгани ҳолда, жарангнинг йўқлиги билан фарқланади. Нутқ аъзоларининг ҳолати оддий тиш орти жарангсиз портловчиси “т”нинг талаффузи кабидир. Фарқ шуки, тил учи танглай олдида тортилганда қаттиқ жипслашади. Тил орқаси юмшоқ танглайдан узоқлашади ва шу лаҳзада ҳаво оқими шиддат билан отилиб чиқади. Ушбу ҳарфни талаффуз қилиш чоғида бурун бўшлиғининг йўлаги ёпиқ бўлади. Шу сабабли ҳаво оқими фақат бўғиз бўшлиғи орқали тўғри сиртга йўл олади.

Бундай товуш ўзбек тилида мавжуд эмас. Мисоллар:

أَنْ يَطْوَفَ ، شَطَطًا ، تُشْطِطُ ، أَحَاطَتْ ، يَنْطِقُ ،
فَإِنْ طِبْنَ ، مِنْ طِينٍ ، ﴿كَلِمَةً طَيِّبَةً﴾ ،
﴿بَلْ طَبَعَ﴾ ، ﴿طَيْرًا أَبَابِيلَ﴾ ، ﴿تَطْمِئِنُّ قُلُوبُهُمْ﴾

Куръони каримда “**то**” ҳарфи 1276 марта такрорланиб келган.

Зо (ظ)

Махражи — тилнинг икки тарафи ва олдинги икки устки тишлар ораси. Танглай олди ундошларидан, шовқинли, жарангли тиш орти сирғалувчиси. Талаффуз қилиниш услуби “**с**од” товушиники билан тўлиқ мос келади. Биргина фарқ — “**зо**” жарангли, “**с**од” эса жарангсиз ундошлар ҳисобланади.

Мазкур ундош ҳам ўзбек тилида мавжуд эмас. Мисоллар:
ظَهَرَ ، ظَلَمُوا ، أَوْعَظْتَ ، الظَّالِمِينَ ، الظَّانِينَ ، يَنْظُرُونَ ، ظَاهِرَةً
﴿مَنْ ظَلَمَ﴾ ، ﴿فَلَا يُظْهِرُ عَلَى غَيْهِ أَحَدًا﴾ ، ﴿بَلْ ظَنَنْتُمْ﴾
“Зó” ҳарфи Қуръони каримда 850 марта келган.

Ъайн (ع)

Маҳражи — ҳалқум ўртаси. У портловчи ундошдир. Мазкур ҳарф бўғизнинг ниҳоятда таранглашиб жипслашгач, бир лаҳза тўхташидан сўнг бирданига бўшашуви оқибатида нафас кучи билан ташқарига отилган пайтда талаффуз қилинади. Бунда товуш пайчалари тўлқинланиб ҳаракатга келади. Юмшоқ танглай кўтарилиб, бурун бўшлиғига ўтиш йўли ёпиқ бўлади.

Бундай товуш ўзбек тилида йўқ. Мисоллар:

أُنْعِمْتَ ، مِنْ عِلْمٍ ، سَمِعُ عِلِيمٌ ، وَ الْعَادِيَاتِ ،
عَلَى ، تَعْلَمُونَ ، ﴿أَمْ عِنْدَهُمُ الْغَيْبُ﴾
﴿وَلَا تَعْتَدُوا ۚ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ﴾

Қуръони каримда “Ъайн” ҳарфи 9405 марта такрорланиб келган.

Ғойн (غ)

Маҳражи — ҳалқумнинг энг юқори қисми. Шовқинли, жарангли, чуқур танглай орқа товуши. Бу ҳарфнинг талаффузи ўзбек тилидаги “ғ”га тўлиқ мос келади. Масалан:

مِنْ غِلٍّ ، أَفْرِغْ عَلَيْنَا ، لَا تُرْغْ ، فَسَيُغَضُّونَ ،
غَالِبِينَ ، وَ اسْتَغْفِرُوا ، ﴿عَزِيزٌ غَفُورٌ﴾
﴿وَمَنْ يَتَّبِعْ غَيْرَ الْإِسْلَامِ دِينًا فَلَنْ يُقْبَلَ مِنْهُ﴾

“Ғойн” ҳарфи Қуръони каримда 1221 марта такрорланиб келган.

Фá (ف)

Махражи — олдинги икки устки тиш учи ва остки лабнинг ташқи тарафи. “Фá” шовқинли, жарангсиз ундош. У лаб ва тиш ўртасида пайдо бўлади. Ўзбек тилидаги “ф” ҳарфи бизга араб тилидан кирганлиги боис кўпинча ушбу ҳарф “п” бўлиб талаффуз қилинади. Шу сабаб Қуръони каримни тиловат қилганда бунга эътибор қаратиш лозим. Масалан, кўп ҳолларда “*фий сабийлил-лаҳи*” жумласи “пий сабийлил-лаҳи”, “*афвájá*” сўзи эса “аппáжá” тарзида хато талаффуз қилинади. Шу сабаб “ф” ҳарфини махсус машқлар орқали пухта ўзлаштириб олиш керак.

نَخْسِفُ ، لَا تَخَفُ ، فِي ، تَعْرِفُ ، أَنْفُسُكُمْ ، بِالْفَتْحِ ، وَ الْفَجْرِ
﴿وَمَا اِخْتَلَفَ فِيهِ﴾ ، ﴿خَفَّ اللَّهُ عَنْكُمْ﴾ ، ﴿وَإِنْ فَاتَكُمْ﴾

Қуръони каримдаги “фá” ҳарфининг миқдори 8746 тани ташкил қилади.

Қóф (ق)

Махражи — тилнинг туби билан юқори танглай. Бунда у ҳалқумга яқинроқ бўлади. Қóф чуқур танглай орқаси ундоши, жарангсиз, тил ўзагининг иштироки билан талаффуз қилинади. У ўзбек тилидаги “қ” ундоши каби талаффуз қилинади. Мисоллар:

خَلَقَكُمْ ، يَنْقَلِبُ ، وَلَئِنْ قُلْتَ ، الْقَوِيُّ ، أَقَامُوا ، يَوْمَ الْقِيَامَةِ
﴿يُنْفِقُ قُرْبَاتٍ﴾ ، ﴿طَرَاتِقَ قَدَدًا﴾ ، ﴿حَقَّ قَدْرُهُ﴾

Қуръони каримда “қóф” ҳарфининг адади 7034 тани ташкил этади.

Каф (ك)

Махражи — тилнинг туби билан юқори танглай. “Каф” ҳарфининг махражи “қоф” никига қараганда енгилроқ, у тил ўртасига яқин, ҳалқумдан узоқ. Ушбу ҳарф танглай ўртаси ундоши, жарангсиз. “Каф” ҳарфи ҳам ўзбек тилидаги “к” ҳарфи каби талаффуз қилинади. Мисоллар:

نَكْتَلُ ، بِشِرْكُمْ ، مَنَاسِكُكُمْ ، يَنْكُثُونَ ، مَنْ كَانَ ،
مَا لَكُمْ ، عَلِيًّا كَبِيرًا ، ﴿كَيُؤَسِّبَكَ كَثِيرًا﴾ *
وَنَذْكُرَكَ كَثِيرًا * إِنَّكَ كُنْتَ بِنَا بَصِيرًا ﴿﴾

Қуръони каримда “каф” ҳарфи 10497 марта такрорланиб келган.

Лам (ل)

Махражи — тилнинг ўртасидан учигача бўлган жой. “Лам” тиш олди танглай ундошидир. Унинг талаффузида тил учи танглай олдида ёпишиб туради ва икки ёнда қолган тор тирқишлар орқали ҳаво оқими ўтиб туради, нутқ аъзолари тараңглашмайди. Араб тилидаги “лам” ўзбек тилидаги “л” ҳарфига нисбатан юмшоқроқ талаффуз қилинади. Фақат “Аллоҳ” сўзи бундан мустасно²⁰. Мисоллар:

لَسَلَطَهُمْ ، أَنْزَلْنَا ، ظَلَّلْنَا ، فَضَّلْنَا ، عَلَى اللَّهِ ،
اللطيفُ ، لَا قَبْلَ لَهُمْ ، ﴿هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ﴾ ،
﴿وَلَا الضَّالِّينَ﴾ ، ﴿لَا مُبْدِلَ لِكَلِمَاتِهِ﴾

“Лам” ҳарфи Қуръони каримда 14707 марта такрорланиб келган.

Мийм (م)

Махражи — икки лаб ораси. Бурун (ғунна) товуши, бу ундош икки лаб ўртасида талаффуз қилинади. Унинг талаффузида нутқ аъзолари таранглашмайди, худди “ба”никидаги сингари икки лаб бир-бирига ёпишиб туради. Мазкур ҳарф ўзбек тилидаги “м” каби талаффуз қилинади. Мисоллар:

مَخْمَصَةً ، مَرَضٌ ، مَرِيْمَ ، عَمَّ ، مِمَّ ، لَمَّا ،
إِذَا أَلْمَوْهُ وَدَّةٌ ، مِنْ مَّلْحَا ، ﴿هُم مُّؤْمِنُونَ﴾ ،
مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ ﴿﴾ ، ﴿أَيْكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا﴾

“Мийм” ҳарфининг Қуръони каримда миқдори 25732 тани ташкил этади.

Нувн (ن)

Махражи — тил учининг қуйи қисми. “Нувн” танглай олди товуши бўлиб, тил олдида талаффуз қилинади. Унинг талаффузида ҳам нутқ аъзолари таранглашмайди. Араб тилида “мийм” ва “нузн” ҳарфлари сирғалувчи бурун (яъни, ғунна) товушлари ҳисобланади.

“Нувн” ҳарфи ўзбек тилидаги “н” сингари талаффуз қилинади. Масалан:

وَ أَنْحَرْ ، رَبِّ الْعَالَمِينَ ، نَحْنُ نُسَبِّحُ ، قُلْ نَعَمْ ، جَنَّاتٍ ، يَنْهَوْنَ
﴿وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكُمْ نُورًا مُّبِينًا﴾ ، ﴿قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ النَّاسِ﴾

Қуръони каримда “нузн” ҳарфи 27269 марта такрорланиб келган.

Ҳа (ه)

Махражи — ҳалқумнинг энг қуйи қисми. “Ҳа” (ушбу ҳарф ҳойи ҳавваз, деб ҳам юритилади) жарангсиз, шовқинли, сирғалувчи ундош. У бўғизда, товуш пайчаларининг ўзаро яқинлашган ва енгил таранглашган ҳолатида талаффуз қилинади. Талаффуз пайтида юмшоқ танглай кўтарилган, бурун бўшлиғига ўтиш йўли ёпиқ туради. Шунингдек, товуш пай-

чаларининг яқинлашуvidан пайдо бўлган тирқиш орқали сиртга йўналаётган ҳаво оқими уларда бир оз қаршиликка учрайди. “Ҳа” товуши талаффузида нутқ аъзолари эркин вазиятда бўлади. Бундай товуш ўзбек тилида мавжуд. Масалан: “ҳаргиз”, “ҳазил”, “ҳаво” сўзларидаги “ҳ” ва араб алифбосидаги “ҳа” товуши бир-бирига айнан ўхшаш. Мисоллар:

بَنَاهَا ، طَحَاهَا ، ضَحَاهَا ، قُلُوبُهُمْ ، أَهْدَانَا ، سَمِعِهِمْ ،
هَدَى ، أَبْصَارِهِمْ ، ﴿وَعَدَ اللَّهُ حَقُّ﴾ ،
﴿إِنَّ اللَّهَ رَبِّي وَرَبُّكُمْ فَاعْبُدُوهُ﴾ صلى هذا صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ

Эслатма: сўзларидаги “ҳа” ҳарфини “байн” таъсирида ҳойи ҳутийга алиштириб юбормаслик лозим. Бунинг учун ушбу сўзларни шошилмасдан, дона-дона қилиб талаффуз қилиш талаб этилади.

Қуръони каримда “ҳа” ундоши 14849 марта келган.

Вáv (و)

Махражи — икки лаб ораси²¹. “Вáv” икки лаб ўртасида пайдо бўлувчи жарангли, сирғалувчи товуш. Унинг талаффузи ўзбек тилидаги “в”га мос келади, фақат бир оз фарқлироқ (бу ҳақда қуйида тўхталамиз). Масалан:

وَالْوَالِدَاتُ ، وَجُوءَ ، وَلِيَّهُمْ ، هُوَ وَالَّذِينَ ، وَالشَّمْسُ ،
وَلَدَانُ ، وَعِدْنَا ، ﴿جَنَّاتٍ وَعُيُونٍ﴾ ،
﴿هُوَ وَالْمَلَائِكَةُ﴾ ، ﴿مَا وَجَدْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا﴾

“Вáv” Қуръони каримда 24816 марта такрорланган.

Йá (ي)

Махражи — тил ўртаси²². “Йá” ҳарфи ўрта танглай сирғалувчи товушидир. Ушбу ҳарф талаффузи ҳам ўзбек тилидаги “й”га мос келади. Масалан:

يُحْيِيكُمْ ، إِنَّ يَقُولُونَ ، لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ، الدُّنْيَا ، بُنْيَانٌ
﴿وَإِذَا حُيِّتُمْ بِتَحِيَّةٍ فَحَيُّوا بِأَحْسَنَ مِنْهَا أَوْ رُدُّوهَا﴾

Қуръони каримда “йá” ҳарфи 21964 ўринда келган.

Иккинчи дарс

Ҳарфларнинг хусусиятлари

Араб тилида ҳарфларни бир-биридан ажратиб турадиган алоҳида хусусиятлари мавжуд. Булардан энг муҳимлари:

Шиддат ва раховат

(портловчи ва сирғалувчи ундошлар)

Шиддат ҳарфлари талаффузида товуш тўсиққа учраб, кучли, шиддатли чиқади. Шунинг учун улар шиддат, яъни портловчи, куч билан талаффуз қилинувчи ҳарфлар дейилади. Шиддат ҳарфлари қуйидагилар:

أَجْ أَذْ أَقْ أَطْ أَبْ أَكْ أَتْ

Мазкур ҳарфлар қуйидаги жумлада ўз аксини топган:

أَجَذْ قَطْ بَكَتْ

Раховат ҳарфлари шиддатнинг акси. Бунда ҳарфлар кучсиз тарзда сирғалиб чиқади. Ушбу ҳарфлар қуйидагилар:

أَسْ أَلْ أَمْ أَثْ أَظْ أَضْ أَصْ أَشْ أَرْ أَدْ
أَخْ أَحْ أَهْ أَوْ أَغْ

Истеъло ва истифола ҳарфлари

Истеъло — ҳарф талаффузида тилнинг орқа танглай охири томон қўтарилишидир. Шунинг учун бу йўғон, баланд ўқиловчи ҳарф дейилади. Истеъло ҳарфлари қуйидагилар:

خ ص ض غ ط ق ظ

Улар ушбу жумлада ўз аксини топган: **خُصَّ ضَغَطُ قَظْ**

Истеъло ҳарфларининг ҳаракати замма, фатҳа ёки касра бўлишидан қатъи назар улар йўгон ўқиладиган. Мазкур ҳарфларнинг замма ва фатҳа ҳаракатини олган шакли мисолларда кўп учрайди. Биз бу ерда истеъло ҳарфларнинг ҳаракати фақат касра бўлган ҳолатини келтириб ўтамиз:

فِي الْخِيَامِ ، بَصِيرٌ ، يُضِلُّ ، لَيْغِي ،
مِنْ طِينٍ ، قِيلَ ، ظَلَالُهَا

Юқорида санаб ўтилган етти ҳарфдан бошқа барчаси истифола ҳарфлари дейилади. Истифола ҳарфларини талаффуз қилишда тил пастки жағ томон тушади. Истифола ҳарфлари қуйидагилар:

أَبْ أَتْ أَثْ أَجْ أَحْ أَذْ أَرْ أَزْ أَسْ أَشْ
أَعْ أَفْ أَكْ أَلْ أَمْ أَنْ أَهْ أَوْ أَىْ

Истеъло ва истифола ҳарфлари бир сўзда ёнма-ён келса, уларни бир-биридан фарқлаб талаффуз қилишга алоҳида эътибор қаратиш лозим. Масалан:

رَزَقَكُمُ ، وَاتَّخَذُوا ، اقْتَرَبَ ، مُقْتَصِدٌ ، مُخْلَصًا ،
خَرَقَهَا ، فَانْطَلَقَا ، تَصَبَّرُ ، فَاخْتَلَطَ بِهِ

“розақоқум; ваттахозув; иқ.тароба; муқ.тасид. ; мух-ласо ; хороқоҳа ; фан-толақо ; тасбиру; фахталато биҳ”

خَلَقْتَ ، كَمَا صَبَرَ أَوْلُو الْعِزْمِ ، وَضَرَبَ لَنَا
صَدَقَ الْمُرْسَلُونَ ، قَدَرًا مَّقْدُورًا

* * *

﴿فَأَصْلِحُوا بَيْنَهُمَا بِالْعَدْلِ وَأَقْسِطُوا﴾

﴿إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ﴾ (Хужурот, 9)

Ушбу оятда “қоф” ва “то” ҳарфлари орасида келган “сийн”-ни истеъло таъсирида “сод” ҳарфига айлантириб юбормасдан дона-дона қилиб, бир-биридан ажратиб талаффуз қилиш керак.

Тафашший

(овозни ёйиш)

Тафашший — ҳарфни талаффуз қилиш чоғида ҳавонинг ёйилиб чиқишини билдиради. Бу ҳодиса фақатгина “шийн”

ҳарфидагина кузатилади: أَشْ

Ушбу ҳолатда товуш оғиз ичида тўхталади ва ҳаво юқори танглайга етиб бормай, оғиз ўртасидан сирғалиб чиқади.

Такрор

Такрор — талаффузда тил учининг титраши. Бу фақат “ро” ҳарфига хосдир. Бунда титрашни кўпайтириб, ўта такрир қилиб юбормаслик керак. Шу жиҳати билан “ро” бошқа ҳарфлардан ажралиб туради. Мисоллар:

أَرْ ، رَا ، أَحْرَارٌ ، أَبْرَارٌ ، بَرٌّ رَحِيمٌ ، أَلْبَرٌ ،
تَرْجِعُونَ ، حُرٌّ ، رَجَالٌ ، غَفُورٌ

Софийр

Агар биз أَزْ ، أَسْ ، أَصْ ҳарфларини талаффуз қилсак, худди хуштакка ўхшаш овозни эшитамиз. Софийр (яъни, “сод”, “шийн” ва “зай”) ҳарфлари талаффузида ҳаво ишқаланиб, сирғалиб чиқади. Бу тажвид илмида **ҳамс**, деб ҳам аталади.

Қалқала

Қалқала маълум ҳарфлар сукунли бўлганда, уларни теб-
ратиб ўқишдир. Қалқала ҳарфлари қуйидагилар:

ق ط ب ج د

Бу ҳарфлар ушбу жумлада жамланган: قُطْبُ جَدِّ

يَقْتُلُونَ ، مُحِيطٌ ، لَهَبٌ ، مُجْرِمِينَ ، مَسَدٌ

“йақ.тулууууувн; муҳиийиийт. ; лаҳаб. ;
масад. ; мут.маинн”

Қалқала ҳарфлари лозим ёки ориз сукунларга йўлиқиши
мумкин. (Лозим сукун доимо ўз ўрнида турадиган сукун, ориз
сукун эса вақф қилиш натижасида пайдо бўладиган сукун
ҳисобланади). Иккала ҳолатда ҳам қалқала ҳарфлари теб-
ратиб ўқиладир. Мисоллар:

“Қоф” ҳарфига:

أَغْرَقْنَا ، صَدَقْتَنَا ، أَقْرَبُ لَكُمْ ، أَقْرَرْنَا ، لِلتَّقْوَى ، عَلَقٌ ،
إِنْ طَلَّقْتُمُوهُمْ ، تَقَرَّبُوهَا ، خَلَقْتُكَ ، نَقَبًا ، عُقْدَةٌ ، أَلْفَلَقُ

“То” ҳарфига:

مُحِيطٌ ، أَوْ أَطْرَحُوهُ ، رَطَبٌ ، لَا تَطْرُدُ ، أَيَطْمَعُ ،
مَطْلَعِ الْفَجْرِ ، أَطْوَارًا ، تُسَاقِطُ ، أَحْطَنًا ، يَلْتَقِطُهُ

“Ба” ҳарфига:

أَوْ يَغْلِبُ ، أَبْنَاؤُكُمْ ، وَابْتَلُوا ، يَبْلُغُ ، شَدِيدُ الْعِقَابِ ،
قَبْضَةً ، صَبْرًا ، سَبْعٌ ، ثَبْرِيٌّ ، تُبْدُونَ ، أَلَيْسَ الصُّبْحُ بِقَرِيبٍ ،
مِنْ قَبْلِكَ ، أَبْكَارًا ، خُبْرًا ، فَاذْهَبْ ، مَا بَ ، ضَرَبْتُمْ

“Жийм” ҳарфига:

تَجْعَلُ ، أَجَاجُ ، أَجْرٌ عَظِيمٌ ، أَخْرَجْنَا ، بَهِيحٍ ،
وَبِعِجْلٍ ، وَجْهَهُ ، وَالرُّجْزَ ، رَجَسًا ، رَبِّ اجْعَلْ

“Дал” ҳарфига:

أَحَدٌ ، لَقَدْ ، فَدَيْتُهُ ، فَادْرَعُوا ، وَ أَلْهَدَى وَ أَلْقَلَاتِدْ ،
أَنْدَعُوا ، عَدَلٌ ، رَدَمًا ، لَيْلَةُ الْقَدْرِ ، قُرْآنٌ مَّجِيدٌ

Агар қалқала ҳарфларидан бири ташдидли бўлиб, ўша ҳарф иштирок этган сўзда вақф қилинса, у ҳолда ташдидни билдириб вақф қилиш лозим. Масалан:

﴿وَالْحَجَّ﴾ - وَالْحَجَّ ، ﴿وَتَبَّ﴾ - تَبَّ ،
﴿بِالْحَقِّ﴾ - بِالْحَقِّ

“вал-ҳажж. (Бақара, 189); ва табб. (Масад, 1);
бил-ҳаққ. (Аҳқоф, 34) ”

Агар ташдид ҳаракатини олган қалқала ҳарфлари сўз ўрта-сида келиб, ўзидан кейинги жумлага улаб ўқилса, у ҳолда қалқала қилинмайди. Масалан:

﴿يُحَاجُّوكُمْ﴾ ، ﴿أُحِلَّ لَكُمْ الطَّيِّبَاتُ﴾ ، ﴿رُبُّكُمْ﴾ ،
﴿مُصَدِّقٌ﴾ ، ﴿يُحِبُّ الْمُتَّقِينَ﴾ ،

Эслатма: баъзи китобларда "ط" , "ق" ҳарфлари истеъ-ло ҳарфларидан бўлгани учун қалқаласи заммага яқинроқ

қилиб, "ب", "ج", "د" эса, истифола ҳарфлари бўлгани сабаб қалқаласи касрага яқинроқ қилиб ўқилади, деб айтилган. Лекин, шуни таъкидлаб ўтиш лозимки, агар қалқала ҳарфлари қоидага мувофиқ тебратиб ўқиладиган бўлса, “қбф” ва “тб” ҳарфлари заммага, “ба”, “жийм” ва “дал” ҳарфлари касрага мойил бўлиб талаффуз қилинаверади. Уларни атайлаб замма ёки касрага яқинроқ қилиб ўқиш шарт эмас. Акс ҳолда сукун ўрнига замма ёки касра ҳаракати келиб қолиши мумкин. Масалан:

ат.варо (тўғри) — *атуваро* (хато) : أَطْوَارًا — ﴿أَطْوَارًا﴾

иқ.тароба (тўғри) — *иқутароба* (хато): اقْتَرَبَ — ﴿اَقْتَرَبَ﴾

род.ма (тўғри) — *родима* (хато): رَدِمًا — ﴿رَدِمًا﴾

﴿أَجْرٌ عَظِيمٌ﴾ — أَجْرٌ عَظِيمٌ

аж.рун Ҳазиииийим (тўғри) — *ажирун Ҳазиииийим* (хато)

аб.тар (тўғри) — *абитар* (хато): الْأَبْتَرُ — ﴿الْأَبْتَرُ﴾

Савол ва топшириқлар:

1) Қуйидаги мисолларда қалқала ҳарфларининг лозим ва ориз сукун билан тугашига эътибор беринг.

Биринчи мисол:

قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ ۝ (۱) اللَّهُ الصَّمَدُ ۝ (۲) لَمْ يَكُنْ لَهُ
وَلَمْ يُولَدْ ۝ (۳) وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ ۝ (۴)

Иккинчи мисол:

قَالَ قَائِلٌ مِّنْهُمْ لَا تَقْتُلُوا يُوسُفَ وَالْقَوْهَ فِي غَيْبَتِ الْجَبِّ
يَلْتَقِطُهُ بَعْضُ السَّيَّارَةِ إِن كُنْتُمْ فَاعِلِينَ ۝ (۱)

Учинчи мисол:

قَبَّ وَالْقُرَّ إِنَّ الْمَجِيدَ ﴿١﴾ بَلْ عَجِبُوا أَنْ جَاءَهُمْ مُنْذِرٌ مِنْهُمْ
فَقَالَ الْكَافِرُونَ هَذَا شَيْءٌ عَجِيبٌ ﴿٢﴾ أَمْ دَامَتْنَا وَكُنَّا رَابًا ذَلِكَ
رَجْعٌ بَعِيدٌ ﴿٣﴾ قَدْ عَلِمْنَا مَا تَنْقُصُ الْأَرْضُ مِنْهُمْ وَعِنْدَنَا كَنْزٌ
حَفِيفٌ ﴿٤﴾ بَلْ كَذَّبُوا بِالْحَقِّ لَمَّا جَاءَهُمْ فَهُمْ فِي أَمْرٍ مَرِيجٍ

Тўртинчи мисол:

تَبَّتْ يَدَا أَبِي لَهَبٍ وَتَبَّ ﴿١﴾ مَا أَغْنَىٰ عَنْهُ مَالُهُ وَمَا
كَسَبَ ﴿٢﴾ سَيَصْلَىٰ نَارًا ذَاتَ لَهَبٍ ﴿٣﴾ وَامْرَأَتُهُ
حَمَّالَةَ الْحَطَبِ ﴿٤﴾ فِي جِيدِهَا حَبْلٌ مِّن مَّسَدٍ ﴿٥﴾

Олтинчи мисол:

وَأَذْكُرْ عَبْدَنَا أَيُّوبَ إِذْ نَادَىٰ رَبَّهُ أَنِّي مَسَّنِيَ الشَّيْطَانُ
يَنْصُبْ وَعَذَابٍ ﴿٤﴾ أَرَاكُم بِرَحْلِكُمْ هَذَا مُغْتَسِلُونَ بَارِدٍ وَشَرَابٍ ﴿٤٢﴾

Еттинчи мисол:

فَلَا أَقْسَمُ بِالْشفقِ ﴿١٦﴾ وَاللَّيْلِ وَمَا وَسَقَ ﴿١٧﴾
وَالْقَمَرِ إِذَا اتَّسَقَ ﴿١٨﴾ لَتَرْكَبُنَّ طَبَقًا عَن طَبَقٍ ﴿١٩﴾

2) Қуйидаги мисолларда қалқала ҳарфлари ташдид билан тугаган. Бу ҳолда уларнинг ўқилишига эътибор беринг.

Биринчи мисол:

تَبَّتْ يَدَا أَبِي لَهَبٍ وَتَبَّ ﴿١﴾

Иккинчи мисол:

يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْأَهْلِ قُلْ هِيَ مَوَاقِيتُ لِلنَّاسِ وَالْحَيَجِّ

Учинчи мисол:

وَيَوْمَ يُعْرَضُ الَّذِينَ كَفَرُوا عَلَى النَّارِ أَلَيْسَ هَذَا بِالْحَقِّ قَالُوا بَلَىٰ
وَرَبِّنَا قَالَ فَذُوقُوا الْعَذَابَ بِمَا كُنْتُمْ تَكْفُرُونَ ﴿٢٤﴾

Гунна

Гунна ҳарф талаффузида товушнинг бурундан чиқишидир. “Мийм” ва “нун” гуннали ҳарфлар ҳисобланиб, агар улар ташдидли бўлса, икки ҳаракат миқдорида ушлаб турилади:

лами: أَمَّا ، أَنْ

Гунна ҳолати беш ўринда содир бўлиши мумкин:

1. Сукунли “нун” ёки танвин “йа”, “мийм”, “нун” ва “вáv” ҳарфлари билан идғом бўлганида:

﴿مِنْ يَوْمِهِمْ﴾ - ﴿مِئْوَمِهِمْ﴾ ، ﴿لَنْ تُؤْمِنَ﴾ - ﴿لَتُؤْمِنَ﴾ ،
﴿مِنْ مَّاءٍ﴾ - ﴿مِمَّاءٍ﴾ ، ﴿مِنْ وَرَائِهِمْ﴾ - ﴿مُورَائِهِمْ﴾

2. Сукунли “нун” ёки танвин ўн беш ҳарфнинг бирига йўлиқиб, ихфо билан ўқилганида:

﴿سَبْحًا طَوِيلًا﴾ - ﴿سَبَحَنْ طَوِيلًا﴾ ، ﴿مِنْ فَضْلِهِ﴾ ،
﴿عِنْدَ﴾ ، ﴿الْإِنْسَانِ﴾ ، ﴿سُنْدُسٍ﴾

Эслатма: сукунли “нун” ёки танвин йўғон ўқиладиган ихфо ҳарфларига²³ дуч келганида, гунна ҳам йўғон ўқилади. Йўғон ўқиладиган ихфо ҳарфлари қуйидагилар:

ص ، ض ، ط ، ظ ، ق

Мисол:

﴿يَنْصُرُكُمْ﴾ ، ﴿لَمَنْ ضُرُّهُ﴾ ، ﴿فَانْطَلَقَا﴾ ،
﴿يَنْقُضُ﴾ ، ﴿مَنْ ظَلَمَ﴾

Сукунли “нун” ёки танвин юқоридаги беш ҳарфдан бошқа ихфо ҳарфларига йўлиқса, уларнинг гуннаси ингичка (тарқиқ билан) ўқилади. Масалан:

﴿مُنْتَصِرًا﴾ ، ﴿أَنْ كَانَ﴾ ، ﴿وَأُولُو بَأْسٍ شَدِيدٍ﴾ ،
﴿عَنْ سَاقٍ﴾

3. Сукунли “мийм” ҳарфи “ба”га ихфо бўлганида:

﴿إِنَّ رَبَّهُم بِهِمْ يَوْمَئِذٍ لَّخَبِيرٌ﴾

4. Сукунли “мийм” ҳарфи “мийм”га идғом мислайн бўлганида:

﴿لَهُمْ مَا يَشَاءُونَ﴾ ، ﴿وَكَمْ مِنْ مَّلَكٍ﴾ — ﴿وَكَمَّمَلَكِينَ﴾

5. “Нузн” ва “мийм” ҳарфлари ташдидли бўлганида:

إِنَّ ، أَنْ ، ظَنَّ ، لَمَّا ، ثُمَّ ، هَمَّ

Учинчи дарс

Баъзи бир ўхшаш ҳарфлар ўртасидаги фарқлар

“Зál” ва “zá” (ذ ، ز) ҳарфлари ўртасидаги фарқ

“Зál” ҳарфи талаффузида тил ўртаси олд тишлар юқори қисмининг уч томонига ёпишиб туради. Шунингдек, бу ҳолатда тилнинг ён томони ҳам иштирок этади. “Зá”да эса тил учи юқори тишларнинг пастки қисмига яқинлаштирилади:

أَزْ - أَذْ

يَذَرُوكُمْ ، تَزْرَعُونَ ، الَّذِينَ ، زَعَمْتُمْ
ذَرَّ ، ذُرٌّ ، ذِرْ ، ذَلْ-زَلْ ، ذُقْ-زُقْ ، ذَنْ-زَنْ

“Сá” ва “сийн” (ث ، س) ҳарфлари ўртасидаги фарқ

Ушбу фарқ худди “зál” ва “zá” ҳарфлари ўртасидаги фарқ кабидир. “Сийн” ҳарфи “zá”нинг маҳражидан чиқиб, софийр (сирғалувчи, жаранглилик) хусусиятига эга:

أَسْ، إِسْأَلْ، سَأَلَ، سِرَاجًا، سَيَكُونُ

“Сá” ҳарфи эса “зál”нинг маҳражидан чиқади ва у портловчи ундошлар сирасига киради. Мисоллар:

إِثْقَلْتُمْ، ثَوَابٌ، ثِيَابٌ، مَثْوًى، مَثَلَاتٍ
ثَ - سَ، ثُ - سُ، ثِ - سِ، ثَبَ - سَبَ،
ثَلَّ - سَلَّ، ثِلَّ - سِلَّ

“Шийн” ва “жийм” (ش ، ج) ҳарфлари**ўртасидаги фарқ**

“Шийн” ва “жийм” ҳарфларининг иккаласи ҳам тил ўртасида талаффуз қилинади. Улар ўртасидаги ягона фарқ шуки, “шийн” кучсиз талаффуз қилинади, “жийм” эса жаҳр, яъни кучли, жарангли талаффуз қилинадиган ҳарфдир. Шунингдек, “шийн”да ҳаво ёйилиб, тил юқори танглайга ёпишмайди, балки ҳаво тил ва танглай ўртасидан чиқади:

أَشْيَاءَ، شَاءَ

“Жийм” ҳарфида эса, тил юқори танглайга тегиб туради ва куч билан талаффуз қилинади. Масалан:

أَجْ، أَجْرُمُوا، جُنَاحٌ، جُنْدٌ، مُجْرِمِينَ

“Дзод” ва “зó” (ض ، ظ) ҳарфлари ўртасидаги фарқ

“Дзод” ҳарфи тилнинг ён томонидан чиқади, “зó” ҳарфи талаффузида эса, тил учи тишларнинг юқорисига тегиб туради. Ушбу икки ҳарф талаффузида ҳаво жуда сиқилиб чиқади. Махраж жиҳатидан “Дзод” ҳарфи “тó”га, “зó” ҳарфи эса, “сод”га мос келади. Мисоллар:

ضَ - ظَ ، ضُ - ظُ ، ضٍ - ظٍ ، ضَلَّ - ظَلَّ ،
ضَنَّ - ظَنَّ ، ضَبَّ - ظَبَّ

“ан-қодзо зоҳрок”, (Шарҳ, 3) — ﴿أَنْقَضَ ظَهْرَكَ﴾

﴿إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ إِثْمٌ﴾

“инна баъдзоз-зоъни исм”, (Ҳужурот, 12)

“йа-дудз-дзүз-зóлиму...”, (Фурқон, 27) — ﴿يُعْضُ الطَّالِمُ﴾

﴿وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ﴾

﴿لَا يَأْتُونَ بِمِثْلِهِ وَلَوْ كَانَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ ظَهِيرًا﴾

“Тá” ва “тó” (ط ، ت) ҳарфлари ўртасидаги фарқ

Оддий “тá” ҳарфи талаффузида аъзолар анча бўш ҳолатда бўлади. “тó” ҳарфида эса, “тá”дагига нисбатан тил учи танглай олдига тортилиб, қаттиқ жипслашади. Тил орқаси юмшоқ танглайдан имкон борича узоқлашади ва ҳаво ташқарига куч билан отилиб чиқади. “Тá” истифола, “тó” эса, истеъло ҳарфидир. Мисоллар:

تَ - طَ ، تُ - طُ ، تٍ - طٍ ، تَلَّ - طَلَّ ،
تَابَ - طَابَ ، تَيْسٌ - طَيْسٌ

Мисоллар:

﴿فَتَطَاوَلْ﴾ ، ﴿ثَحِطْ بِهِ خُبْرًا﴾ ، ﴿تَطْهِّرًا﴾ ، ﴿وَلَا تَطْعِ الْكَافِرِينَ﴾ ،
 ﴿قَالُوا إِنَّا تَطَيَّرْنَا بِكُمْ﴾ ، ﴿وَلْيَحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ﴾ ، ﴿تَطْمِئِنُّ﴾ ،
 ﴿وَمَا اسْتَطَاعُوا﴾ ، ﴿تَسْتَطِيعُ﴾ ، ﴿تَطْلُعُ﴾ ، ﴿تَطْلُعُ﴾ ،
 ﴿فَمَا اسْتَطَاعُوا﴾ ، ﴿تَطْهَرُهُمْ﴾ ، ﴿مُسْتَطَرَّ﴾

“Вав” ва “Фá” (و ، ف) ҳарфлари ўртасидаги фарқ

“Вáв” ҳарфи икки лабнинг жуфтлашишидан ҳосил бўлади, яъни у лаб-лаб товушидир. “Фá”да эса, юқориги тишлар пастки лабнинг устида туради, у лаб-тиш товуши ҳисобланади. Асосан мана шу жиҳатига эътибор берилса, ушбу икки бир-бирига ўхшаш ҳарфлар орасидаги фарқ яққол намоён бўлади. Масалан, “куффан аҳад” эмас, балки “куфван аҳад.” бўлади: ﴿كُفُّواْ أَحَدٌ﴾

Мисоллар:

﴿وَيَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلِ الْغَفْوُ﴾
 ﴿فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ صَفْوَانٍ عَلَيْهِ تُرَابٌ﴾
 ﴿يَقُولُونَ بِأَفْوَهِهِمْ مَا لَيْسَ فِي قُلُوبِهِمْ﴾
 ﴿إِنَّمَا ذَلِكَمُ الشَّيْطَانُ يُخَوِّفُ أَوْلِيَاءَهُ﴾
 ﴿فَوَسْوَسَ لَهُمَا الشَّيْطَانُ لِيُبْدِيَ لَهُمَا...﴾

﴿لَقَدْ كَانَ فِي يُوسُفَ وَإِخْوَتِهِ آيَاتٌ لِلْسَّائِلِينَ﴾
 ﴿مَا لَهَا مِنْ فَوَاقٍ﴾, ﴿فَوَجَدَا عَبْدًا مِنْ عِبَادِنَا﴾
 ﴿فِي دِينِ اللَّهِ أَفْوَاجًا﴾

“Дзод” ва “дál” (ض ، د) ҳарфлари ўртасидаги фарқ

Мазкур ҳарфлар талаффузи бир-бирига жуда яқин. Фақатгина “Дзод” куч билан талаффуз қилинади, “Дзод” истеъло, “дál” истифола ва қалқала ҳарфидир. ”Дзод”нинг талаффузида ҳаво оқими оғизнинг икки тарафидан чиқади:

﴿وَيُحَادِلُ الَّذِينَ كَفَرُوا بِالْبَاطِلِ لِيُدْحِضُوا بِهِ الْحَقَّ﴾
 ﴿وَإِذَا مَسَّ النَّاسَ ضُرٌّ دَعَوْا رَبَّهُمْ مُنِيبِينَ إِلَيْهِ﴾
 ﴿وَلَقَدْ ضَلَّ قَبْلَهُمْ أَكْثَرُ الْأَوَّلِينَ﴾

Ушбу ҳарфлар сукукли бўлганида, “дál” қалқала қилиб, тебратиб, “Дзод” қалқаласиз, тебратмай ўқилади. Масалан:

﴿لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ ۚ فَإِذَا أَفَضْتُمْ مِنْ عَرَفَاتٍ فَاذْكُرُوا اللَّهَ عِنْدَ الْمَشْعَرِ الْحَرَامِ﴾
 ﴿خَالِدِينَ فِيهَا وَأَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ وَرِضْوَانٌ مِنَ اللَّهِ﴾
 ﴿وَالْمُسْتَضَعْفِينَ مِنَ الرِّجَالِ وَالنِّسَاءِ﴾
 ﴿فَلَا يَخَافُ ظُلْمًا وَلَا هَضْمًا﴾

﴿وَأَنَّهُ هُوَ أَضْحَكَ وَأَبْكَى﴾

“Дал”ни қалқала қилиб, “дзод”ни эса, қалқаласиз ўқишни қуйидаги мисол орқали янада аниқроқ кўришимиз мумкин:

﴿فَاقْضِ مَا أَنتَ قَاضٍ﴾ — قَاضٍ

“қоооооодз” (қалқаласиз)

﴿وَلِكُلِّ قَوْمٍ هَادٍ﴾ — هَادٍ

“ҳаааааад.” (қалқала билан)

Араб тилидаги “вáv” (و) ҳарфи

Араб тилидаги “вáv” ҳарфи ўзбек тилидаги “в”га мос келгани ҳолда, ундан бир оз фарқ қилади. Яъни, араб тилидаги “вáv” ҳарфи олдидан билинар-билинемас “у” унлиси талаффуз этилади. Бу ҳолатда “вáv” инглиз тилидаги “w” (“добл йу”) ҳарфига ўхшаб кетади. Масалан:

World (*уволд*), what (*увот*), window (*увиндов*), which (*увич*)

Араб тилидаги энг чиройли талаффуз қилинадиган ҳарфлардан бири ҳам, айнан “вáv” ҳарфи саналади. Ушбу ҳарфнинг соф арабий услубда талаффуз қилишга тажвид илмида алоҳида эътибор қаратиш лозим:

﴿هُوَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ﴾

“ҳувал-лазий холақос-самáувáти увал-ардз”

Бу ерда “вáv”нинг олдида келган “у” унлиси тўлиқ талаффуз қилинмайди, балки “вáv” ҳарфининг ичига сингдириб юборилади.

Савол ва топшириқлар:

- 1) Араб алифбоси ҳақида умумий маълумот беринг.
- 2) Араб алифбосидаги ҳарфлар тизими бошқа алифбодаги ҳарфлардан фарқли томони нималарда намоён бўлади?
- 3) Араб ва ўзбек тилларига хос бўлган ҳарфларни алоҳида ажратиб кўрсатинг.
- 4) Фақатгина араб тилига хос бўлиб, ўзбек тилида мавжуд бўлмаган ҳарфларни аниқлаб, уларнинг талаффузини пухта ўзлаштириб олинг.

5) Араб тилидаги ўзаро бир-бирига ўхшаш ҳарфларни фарқлашга ҳаракат қилинг.

6) Истеъло ва истифода ҳарфларининг бир-биридан ажратиш турадиган асосий хусусиятлари нималардан иборат? Мисоллар келтиринг.

7) Шиддат (портловчи) ундошлар ва қалқала ҳарфлари ўртасида қандай боғлиқлик бор?

8) Гунна нима ва у қандай ҳолатларда юз беради? Гунна ҳарфларини кўрсатиб ўтинг ва уларга мисоллар келтиринг.

9) Араб тилидаги “wáv” ҳарфининг ўзига хос қандай хусусиятлари бор?

Тўртинчи дарс Ҳаракатлар

Араб алифбосида барча ундош товушлар ва чўзиқ унлиларнигина ифодалаш мумкин. Қисқа унлилар эса, ёзувда ўз аксини топмаган.

Ўқишда жуда аниқлик талаб қилувчи манбалар — Қуръони карим, дарсликлар ва луғатлардан фойдаланишни осонлаштириш мақсадида қисқа унлиларни ифодалаш учун қўшимча белгилар — **ҳаракатлар** қўйилади.

Ҳаракат — маълум ўриндаги ундошдан кейин қандай унли талаффуз қилинишини билдирувчи белги. Ҳаракатлар ҳарф усти ёки остига қўйилади.

Араб тилида қисқа унли “a” фатҳа ҳаракати билан ифодаланади. Фатҳа қайси ҳарфдан сўнг талаффуз этилса, ўша ҳарфнинг устига қўйилади. Масалан:

كُتِبَ ، دُرِسَ ، حَمِدَ ، أَنْعَمَ

Қисқа унли “y” замма ҳаракати билан ифодаланади. Замма ҳам ҳарф устига қўйилади. Масалан:

كِتَابُ مَنْ ؟ ، دُرِسَ ، وَجِبَ ، أَنْفُسُكُمْ

Қисқа унли “i” касра ҳаракати билан ифодаланади. Касра ҳарф остига қўйилади. Масалан:

بُكْمٌ ، دِرَاسَةٌ ، تِجَارَةٌ ، شِفَاءٌ

Сукун

Сўз таркибидаги айрим ундошлардан сўнг ҳеч қандай унли талаффуз қилинмаслиги ҳам мумкин. Бундай ҳолатда ўша ҳарф устига махсус сукун ҳаракати ◌ْ қўйилади. Сукунли ҳолат араб тилида сўз ўртаси ва охирида рўй бериши мумкин. Масалан:

دَرْسٌ ، مَكْتَبَةٌ ، الْإِسْلَامُ ، ذَنْبٌ
لَمْ ، كَمْ ، مَنْ ، بَلْ ، قُمْ ، أَنْ

Араб тилида сўз бошида сукунли (яъни, унлисиз) ҳолатнинг келиши кузатилмайди. Чунки, бу тилга ноқулайлик туғдиради.

Ташдид

Араб тилида баъзи ҳаракатларнинг устига ташдид ◌ّ ҳаракати қўйилади. Бу ўша ҳарфни иккилантириб ўқиш лозимлигини билдиради. Масалан:

هَمَّ - هَمَمَ ، لَمَّا - لَمَّمَا ، ظَنَّ - ظَنَّنَ ، سَبَّحَ - سَبَّحَ
حَمَدَ - حَمَمَدَ ، جَوَّدَ - جَوَّوَدَ ، حَسَنَ - حَسَّنَ

Савол ва топшириқлар:

- 1) Араб тилидаги қисқа унлилар қандай ифодаланади?
- 2) Араб тилида нечта қисқа унли бор? Уларнинг номларини айтинг.
- 3) Сукун нима ва у сўз таркибида қайси ўринларда келади?
- 4) Ташдид ҳаракатининг вазифаси нима?

Бешинчи дарс

Сукунли “нувн” ва танвин

Сукунли “нувн” ҳаракатсиз “нувн” ҳарфидир, яъни фатҳа, замма, касралардан холи бўлиб, устига сукун белгиси қўйилган “нувн”. Масалан:

يُنْفِقُونَ ، عَنْهُ ، أَنْ آمَنُوا ، مِنْ ، أَمْرًا — أَمْرَنْ ،
كِتَابٌ — كِتَابُنْ ، مَنْ ، — نْ ، — نْ ، — نْ

Шунингдек, араб тилида кўпгина сўзлар танвин деб аталувчи “ун”, “ин” ва “ан” қўшимчалари билан тугайди. Сўзнинг бош келишиқдаги шакли “ун” бўлиб, у **танвин замма**, дейилади. Худди ҳаракатлар каби танвинлар ҳам алифбода ўз аксини топмаган. Шу туфайли улар қўшимча белгилар сифатида илова қилинади. “Ун” танвини [۞] сўзнинг охириги ҳарфи устига қўйилади. Бошқа танвинлар ҳам шундай. Мисол:

مُسْلِمٌ ، مُحَمَّدٌ ، وَلَدٌ ، كِتَابٌ ، بَيْتٌ

“Ин” қўшимчаси [۞] **танвин касра** ҳаракати билан берилди. Мисол:

كُلُّ مُسْلِمٍ ، فِي غُرْفَةٍ ، مِنْ بَيْتٍ

“Ан” қўшимчаси [۞] **танвин фатҳа** ҳаракати билан ифодаланadi. Бу қўшимча "ه" (тойи марбута) ҳарфи билан тугаган сўзларга қўшилганида, мазкур ҳаракатнинг ўзи кифоя қилади. Масалан:

غُرْفَةٌ ، نَافِلَةٌ ، فَرِيضَةٌ ، هَدِيَّةٌ

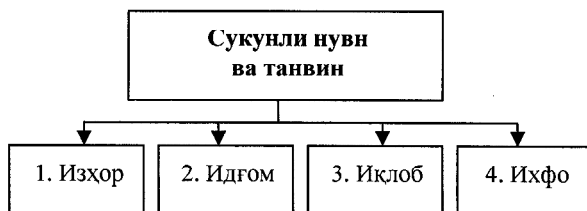
Агар сўз "ه" (тойи марбута)дан бошқа ҳарфлар билан тугаган бўлса, сўз охирига "ا" (алиф), айрим сўзларда эса "ى" (алиф мақсура) қўйилади. Масалан:

مُسْلِمًا ، كِتَابًا ، هُدًى ، مَعْنًى ، نُهًى

Араб тилида сукунли “нувн” ҳарфларда (لَنْ ، إِنْ ، مِنْ) ,
исмларда (أَنْتَظِرُوا ، يَنْتَظِرُونَ) ва феълларда (إِنْسُ ، أَنْبَاءُ)

(كُنْتُمْ) учраши мумкин. Лекин танвин ҳаракати фақатгина исмларда (яъни, от, сифат, сон, сифатдош каби сўз бирик-маларида) учрайди.

Сукунли “нувн” ва танвинда тўртта қоида бор. Булар: изҳор, идғом, иқлоб (ёки қолб) ва ихфо.

Изҳор

“Изҳор” сўзи лугатда “кўрсатиш, эълон қилиш, намо-йиш этиш, билдириш, тушунтириш” каби маъноларни, ис-тилоҳда эса, сукунли “нувн” ёки танвин олти ҳарфнинг бирига йўлиққанда, “нувн”ни билдириб, ғуннасиз ўқишни англатади. Мазкур олти ҳарф қуйидагилар:

ء ه ع ح غ خ

Қуйида изҳор ҳарфларининг ҳар бирига мисоллар келти-риб ўтамыз:

مَنْ آمَنَ ، مَنْ أَعْطَى ، إِنْ أَرَدْتُمْ ، يَنْتَظِرُونَ

“ман амана; ман аъто; ин ароттум; йанъавна”

مَنْ هَدَى اللَّهُ ، مَنْ هَادٍ ، مَنْ هَلَكَ ، أَلَا نَهَارُ

“ман ҳадаллоҳу; мин ҳаааааа; ман ҳалака; ал-анҳаааар”

إِنْ عَمِلْتُمْ ، مَنْ عَمِلَ ، مَنْ عَلِقَ ، أُنْعِمْتَ

“ин ғамилтум; ман ғамила; мин ғалақ; ан-ғамта”

مَنْ حَمَلَ ، فَمَنْ حَاجَّكَ ، مَنْ حَكِيمٍ ، تَنْحِتُونَ

* * *

مِنْ غِلٍّ ، مِنْ غَسْلَيْنَ ، مِنْ غَيْرِكُمْ ، فَسَيُغْضُونَ

* * *

مَنْ حَشَى ، فَإِنْ خِفْتُمْ ، مِنْ خَيْرٍ ، أَلْمُنْخَنَقَةُ

* * *

﴿لِكُلِّ قَوْمٍ هَادٍ﴾ — لِكُلِّ قَوْمٍ هَادٍ ،

﴿سَلَامٌ هِيَ﴾ — سَلَامٌ هِيَ

* * *

﴿جُرْفٌ هَارٍ﴾ — جُرْفٌ هَارٍ ،

﴿وَجَنَاتٍ أَلْفَافًا﴾ — وَ جَنَاتٍ أَلْفَافًا

* * *

﴿شَيْئًا إِذَا﴾ — شَيْئٌ إِذَا ، ﴿لَأَيَّ يَوْمٍ أُجِلَّتْ﴾ —

لَأَيَّ يَوْمٍ أُجِلَّتْ

* * *

﴿عَزِيزٌ حَكِيمٌ﴾ - ﴿عَزِيزٌ حَكِيمٌ﴾ ، ﴿نَارًا حَامِيَةً﴾ -
 نَارًا حَامِيَةً ، ﴿تِجَارَةً حَاضِرَةً﴾ - تِجَارَتُنْ حَاضِرَةً

* * *

﴿وَاسِعٌ عَلِيمٌ﴾ - وَاسِعُنْ عَلِيمٌ ، ﴿فِي جَنَّةٍ عَالِيَةٍ﴾ -
 فِي جَنَّتِنْ عَالِيَةٍ ، ﴿أَجْرًا عَظِيمًا﴾ - أَجْرُنْ عَظِيمًا

* * *

﴿وَرَبُّ غَفُورٌ﴾ - وَرَبُّنْ غُفُورٌ ، ﴿أَجْرٌ غَيْرُ مَمْنُونٍ﴾ -
 أَجْرُنْ غَيْرُ مَمْنُونٍ ، ﴿بِقُرْآنٍ غَيْرِ هَذَا﴾ - بِقُرْآنِنْ غَيْرِ هَذَا

* * *

﴿لَطِيفٌ خَبِيرٌ﴾ - لَطِيفُنْ خَبِيرٌ ، ﴿نَخْلٌ خَاوِيَةٌ﴾ -
 نَخْلِنْ خَاوِيَةٍ ، ﴿نَارًا خَالِدًا...﴾ - نَارُنْ خَالِدًا...

Идғом

“Идғом” сўзи луғатда “бир нарсани бошқа бир нарсанинг ичига киргизиш” маъносини ифодалайди. Араб тилида отнинг оғзига юганни киргизиш маъносида ҳам ушбу сўз қўлланилади. Истилоҳда, сукукли “нувн” ёки танвин маълум ҳарфларга йўлиққанда, уни ўзидан кейинги келган ҳарф ичига киргизиб, ташдид билан ўқишни билдиради. Маскур ҳарфлар олтига:

ي ر م ل و ن

Ушбу ҳарфлар يَرْمُلُونْ сўзида ўз ифодасини топган.

Булардан тўртта ҳарф (ي، و، م، ن) ғуннали, қолган ر ва ل эса, ғуннаси ўқилади. Ғунна, яъни يَمْنُو ҳарфларида овоз димоғ орқали ташқарига чиқади. Масалан:

﴿مَنْ يَعْمَلْ﴾ - مَيْعَمَلْ ، ﴿مِنْ وَلَدٍ﴾ - مَوْدٍ ،
﴿أَنْ لَوْ﴾ - أَلَوْ

“ман йаџмал — май-йаџмал; мин валад. —
миџ-валад. ; ан лав — ал-лав”

﴿خَيْرًا يَرَهُ﴾ - خَيْرَيْرَهُ ، ﴿قَوْلٌ مَعْرُوفٌ﴾ - قَوْلُمَعْرُوفٌ

“хойрон йароҳ — хойрой-йароҳ;
қовлун маџрууууџ — қовлум-маџрууууџ”

Энди идғом ҳарфларининг ҳар бирига алоҳида мисоллар келтириб ўтамиз:

إِنْ يَكُونُوا ، مَنْ يَشَاءُ ، مِنْ يَوْمِهِمْ ، لَنْ يَقْدِرَ
“ий-йакувнув; май-йашааааџ; миџ-йавмиҳим;
лай-йақ.дирос...”

مَنْ وَاقٍ ، مَنْ وَجَدْنَا ، مَنْ وَلَدٍ ، مَنْ وَرَثَةٍ
“миџ-ваааақ. ; маџ-важад.на; миџ-валад. ;
миџ-варосати...”

﴿مِنْ مَالٍ﴾ - مِمَّالٍ ، ﴿مِنْ مَسَدٍ﴾ ،
﴿مِنْ مَا تَعْمَلُونَ﴾ ، ﴿مِنْ مَلِكٍ﴾

* * *

﴿مِنْ نَذِيرٍ﴾ - مِّنْذِيرٍ ، إِنْ نَّشَأْ ، إِنْ نَّعَفُ ، لَنْ نَدْخُلَهَا

* * *

﴿مِنْ لَّدُنْهُ﴾ - مِلْدُنْهُ ، أَنْ لَّنْ ، أَنْ لَوْ ، ﴿وَلَكِنْ لَا يَعْلَمُونَ﴾

* * *

﴿مِنْ رَبِّهِمْ﴾ - ﴿مَرَّبِّهِمْ﴾ ، ﴿أَنْ رَّاهُ اسْتَعْنَى﴾ ، ﴿مِنْ رَسُولٍ﴾

* * *

﴿خَيْرًا يَرَهُ﴾ - خَيْرِيرَهُ ، ﴿وَجُوهُ يَوْمَئِذٍ﴾ ،

﴿خَيْرٌ وَأَبْقَى﴾ ، ﴿وَوَالِدٍ وَمَا وَلَدٍ﴾

* * *

﴿صُحُفًا مُطَهَّرَةً﴾ - صُحُفُطَهَّرَهُ ، ﴿قَوْلٌ مَّعْرُوفٌ﴾ ،

﴿كَلَّا تُمَدِّدُ﴾ ، ﴿يَوْمَئِذٍ نَّاعِمَةٌ﴾

* * *

﴿مَالًا لَّبَدًا﴾ - مَالَلْبَدَا ، ﴿هُمَزَةٌ لُّمَزَةٌ﴾ ،

﴿غَفُورٌ رَّحِيمٌ﴾ ، ﴿عِيشَةٍ رَّاضِيَةٍ﴾

Эслатма: қўйидаги уч ҳолатда сукунли “нун”ни изҳор қилиб ўқиш лозим:

Биринчи ҳолат (Ёсин, 1-2):

يَسِّ وَالْقُرْآنِ الْحَكِيمِ ﴿١﴾

“йа сиийийн вал-қуръанил-ҳакиийийм”

Киши хоҳласа, “йа сиийийн”, деб вақф қилиб, сўнгра кейинги оятни ўқиши мумкин.

Иккинчи ҳолат (Қалам, 1):

بِ الْقَلَمِ وَمَا يَسْطُرُونَ ﴿١﴾

“нуууууун вал-қолами ва ма йастуруууууун”

Бу ерда ҳам “нуууууун”дан сўнг вақф қилиб, сўнгра “вал-қолами ва ма йастуруууууун” тарзида давом эттириш ҳам мумкин.

Учинчи ҳолат (Қиёмат, 27):

“ва қийла ман (сакта) роооооқ.” – وَقِيلَ مَنْ رَاقٍ ﴿٢٧﴾

Бу ерда сукунли “нувн”дан кейин сакта қилиниши лозим. Шу сабаб ҳам “нувн” ҳарфи “ró”га идғом қилинмайди.

Мутамосил ва мутажонис ҳарфларнинг қондалари

Араб тилида жумлалар таркибида икки сўз бир-бирига йўлиқиб, аввалгиси сукунли бўлганида у мутамосил, мутажонис, мутақориб ёки мутабоид қондаларидан бирига мансуб бўлади.

Мутамосил: исм ва махражда бир бўлган икки ҳарфнинг аввалгиси сукунли бўлганида, уни ўзидан кейин келадиган ҳарфнинг ичига киргизиб ўқиш. Масалан:

﴿وَقَدْ دَخَلُوا﴾ – قَدْ دَخَلُوا

“ва қоддаҳолув”, (Моида, 61)

﴿أَذْهَبَ بَكْتَابِي هَذَا﴾ – إِذْهَبْ بَكْتَابِي

“изҳаббикитабий ҳазá”, (Намл, 28)

﴿كَلَّا بَلْ لَا تُكْرِمُونَ الْيَتِيمَ﴾ – بَلَّا

“калла балла тукримувнал-йатиийийм”, (Фажр, 17)

﴿فَمَا رَبَّحَتِ تِجَارَتُهُمْ﴾ – رَبَّحَتِ تِجَارَتُهُمْ

“фа ма робихаттижаротухум”, (Бақара, 16)

﴿مَا لَمْ تَسْتَطِعْ عَلَيْهِ صَبْرًا﴾

“ма лам тастатиғ-залайҳи соб.ро”, (Каҳф, 78)

Эслатма: мад ҳарфлари бўлмиш “váv” ва “йá” ўз жинсига дуч келганида, идғом қилинмайди. Балки, бу ҳолда изҳор қилиб ўқиш вожибдир. Чунки, идғом қилинадиган бўлса, мазкур ҳарфларнинг мадлик хусусияти йўқолади. Масалан:

﴿يَا أَيَّتُهَا قَوْمِي يَعْلَمُونَ﴾ (Ёсин, 26)

﴿ءَامِنُوا وَعَمَلُوا الصَّالِحَاتِ﴾ (Бақара, 25)

Қачонки ушбу ҳарфлар лийн бўлиб келса, яъни мазкур ҳарфлардан олдин фатҳа ҳаракати бўлса, у ҳолда, барча қорилар фикрича, идғом қилиш вожиб бўлади. Масалан:

﴿ذَلِكَ بِمَا عَصَوْا وَكَانُوا يَعْتَدُونَ﴾ (Бақара, 61)

﴿قَالَ لَا تَخْتَصِمُوا لَدِيََّ وَ قَدْ قَدَّمْتُ إِلَيْكُمْ بِالْوَعِيدِ﴾

Энди, Ҳааққо сурасининг 28-оятдаги ﴿مَالِيَه﴾ сўзининг ўқилишига тўхталиб ўтамиз:

مَا أَغْنَىٰ عَنِّي مَالِيَهٗ ﴿٢٨﴾ هَلَكَ عَنِّي سُلْطَانِيَهٗ ﴿٢٩﴾

Ҳафс ривоятига кўра, мазкур сўзни изҳор ёки идғом қилиб ўқиш жоиз:

1) изҳор билан ўқилса (бу ерда сакта қилинади):

﴿مَا أَغْنَىٰ عَنِّي مَالِيَهٗ س * هَلَكَ عَنِّي سُلْطَانِيَهٗ﴾

2) идғом билан ўқилса:

﴿مَا أَغْنَىٰ عَنِّي مَالِيَهٗ * هَلَكَ عَنِّي سُلْطَانِيَهٗ﴾

Энг афзал шакл “ҳа”да сакта қилиб, ушбу икки сўзни изҳор билан ўқишдир.

Эслатма: Ҳафс ривоятига кўра, исм ва махражда бир бўлган икки хил ҳаракатга эга бўлган ҳарф ёнма-ён келса, улар изҳор қилиб ўқилади. Масалан:

﴿الرَّحِيمِ مَالِكٍ...﴾ (Фотиҳа, 3-4)

﴿مَنَاسِكُكُمْ﴾ (Бақара, 200)

Фақатгина икки сўз бундан мустасно:

1. Юсуф сурасининг 11-оятдаги لَا تَأْمَنَّا сўзи.

Ушбу сўз аслида ﴿تَأْمِنُنَا﴾ бўлиб, у равм ёки ишмом²⁴ билан ўқилиши мумкин;

2. Каҳф сурасининг 95-оятидаги ﴿مَكْنِي﴾ сўзи.

Мазкур сўз ҳам аслида مَكْنِي тарзида бўлиб, Ҳафс бу сўздаги биринчи “нувн”ни иккинчи “нувн”нинг ичига киргизиб, идғом билан ўқиган.

Шунингдек, Зумар сурасининг 64-оятидаги ﴿تَأْمُرُونِي﴾

сўзи ҳам шу тартибда ўқилади. Ушбу сўз аслида تَأْمُرُونِي шаклига эга. Бу ерда иккита ёнма-ён келган “нувн” идғом билан ўқилади.

Мутажонис: махражда бир, аммо исмда фарқли бўлган икки ҳарфнинг аввалгиси суқунли бўлган ҳолда уни ўздан кейин келадиган ҳарф ичига киргизиб ўқиш. Бунга ҳарфлари ки-
-ط - ت ، -م - ب ، -ذ - ث ، -ت - د ،
ради. Масалан:

﴿فَأَمَّتْ طَائِفَةٌ مِّنْ بَنِي إِسْرَآئِيلَ وَكَفَرَتْ طَائِفَةٌ﴾

Мисолнинг ўқилиши (Софф, 14):

فَأَمَّنَّطَائِفَتُم مِّنْ بَنِي إِسْرَآئِيلَ وَكَفَرَطَائِفَةٌ

* * *

﴿وَمَهَّدَتْ لَهُ تَمْهِيدًا﴾ - مَهَّتْ

“ва маҳҳатту лаҳув тамҳийда”, (Муддассир, 14)

﴿قَالَ قَدْ أُجِيتَ دَعْوَتُكُمَا﴾ - أُجِيَدَّعَوْتُكُمَا

“қола қод. ужийбад-даъватукума”, (Юнус, 89)

﴿إِذْ ظَلَمْتُمْ﴾ - إِظْلَمْتُمْ (Аъроф, 176), “из-золамтум” -

﴿يَلْهَثْ ذَلِكَ﴾ - يَلْهَثُكَ - “йалҳаз-залика” (Зухруф, 39),

﴿يَا بُنَيَّ أَرْكَبْ مَعَنَا وَلَا تَكُنْ مَعَ الْكَافِرِينَ﴾ - يَا بُنَيَّ كَمَعَنَا

“йá бунаййаркам-ма-ғанá” , (Худ, 42)

Эслатма: сукунли “ба” ҳарфи “мийм”га йўлиққанда, у тўлиқ “мийм” ҳарфига алиштириб ўқилса-да, лекин сукунли “мийм” ҳарфи “ба”га дуч келганида ихфо билан ўқиладди. Масалан:

﴿إِنْ رَبَّهُمْ بِهِمْ يَوْمَئِذٍ لَّخَبِيرٌ﴾ - “инна роббаҳум-биҳим...”

Мутамосил ва мутажонис ҳарфлар бир-бирига идғом қилиб (киргизиб) ўқилади. Фақатгина “нувн” ва “мийм” ҳарфлари гуннали, қолганлари эса, гуннасиз ўқилади. Масалан:

لَنْ تُؤْمِنَ لَكَ ، إِنَّ ، لَمَّا ، وَ كَمْ مِنْ مَلَكٍ

Мутақориб: махражда бир-бирига яқин, исмда турлича бўлган икки ҳарфнинг (ك - ق ، ر - ل) аввалгиси сукунли бўлса, мазкур ҳарф ўзидан кейинги ҳарф ичига киргизиб ўқилади. Масалан:

﴿وَقُلْ رَبِّ زِدْنِي عِلْمًا﴾ - قُرْبٍ ،
﴿أَلَمْ نَخْلُقْكُمْ مِنْ مَّاءٍ مَّهِينٍ﴾ - نَخْلُكُم

“ва қур-робби зид.ний ылма (Тоҳа, 114);

алам нахлуққум-мим-маааим-маҳиийийн” (Мурсалот, 20)

Эслатма: сукунли “лам” ҳарфидан кейин “ро” келса, бу ҳолатда юқорида таъкидланганидек, “лам” ҳарфи “ро”нинг ичига киргизиб ўқилади, аммо сукунли “ро” ҳарфи “лам”га йўлиққан ҳолларда изҳор қилиб ўқилиши лозим. Масалан:

﴿رَبِّ اغْفِرْ لِي وَلِوَالِدَيَّ وَلِمَنْ دَخَلَ بَيْتِي مُؤْمِنًا وَلِلْمُؤْمِنِينَ﴾

Мутабоид: Исмда ҳам, махражда ҳам бир-биридан узоқ бўлган икки ҳарф бирга келиб, аввалгиси сукунли бўлса, улар изҳор қилиб ўқилади. Масалан:

﴿قَدْ سَمِعَ اللَّهُ﴾ ، ﴿كَمْ أَهْلَكْنَا﴾ ، ﴿إِذْ تَأْتِيهِمْ﴾

Бу ерда сукунли “дал” ҳарфи “сийн”га, сукунли “мийм” ҳарфи “алиф”га ва сукунли “зál” ҳарфи эса “та” ҳарфларига дуч келган, улар исмда ва махражда бошқа-бошқа бўлганлиги учун ҳам изҳор қилиб ўқилади.

Эслатма: одатда сукунли “нун” **يَرْمُلُونَ** ҳарфларига дуч келса, унинг ичига киргизиб, идғом қилиб ўқилар эди. Аммо, Қуръони каримда тўртта сўз бу қоидадан мустасно. Улар қуйидагилар:

﴿الدُّنْيَا﴾ ، ﴿بُنْيَانٌ﴾ ، ﴿قُنُوتٌ﴾ ، ﴿صُنُوتٌ﴾

Ушбу қоида **мутлоқ изҳор** дейилади. “Дун-йá” ва “бун-йáн” сўзларида сукунли “нун” ҳарфи “йá”га дуч келган. Улар аслида “дуййá”, “буййáн” деб ўқирилиши лозим эди. Лекин, қоидага хилоф тарзда изҳор билан ўқиш талаб қилинади. “Қин-вáн” ҳамда “син-вáн” сўзларида эса, сукунли “нун” ҳарфи “вáв”га йўлиққан. Улар ҳам аслида қоидага мувофиқ “қиввáн”, “сиввáн” тарзида талаффуз этилиши керак эди. Лекин, айнан мазкур сўзларда изҳор билан ўқилади.

﴿الدُّنْيَا﴾ сўзи Қуръони каримнинг кўплаб ўринларида учрайди.

﴿بُنْيَانٌ﴾ сўзи Софф сурасининг 4 оятида, **كَاخْفُ بُنْيَانَهُ** сурасининг 21 ва Соффот сурасининг 97 оятларида, **بُنْيَانَهُمْ** сўзи Тавба сурасининг 109 оятида, **بُنْيَانَهُمْ** сўзи эса, Тавба сурасининг 110 ва Наҳл сурасининг 26 оятларида келган.

﴿قَتَوَانٌ﴾ сўзи Анъом сурасининг 99-оятида келган:

﴿وَمِنَ النَّخْلِ مِمَّنْ طَلَعَهَا قَتَوَانٌ دَانِيَةٌ وَ جَنَّاتٍ مِّنْ أَعْنَابٍ﴾

﴿صَنَوَانٌ﴾ сўзи Раъд сурасининг 4-оятида келган:

﴿وَوَزَعٌ وَ نَخِيلٌ صَنَوَانٌ وَ غَيْرُ صَنَوَانٍ يُسْقَى بِمَاءٍ وَاحِدٍ﴾

Иқлоб

“Иқлоб” сўзи луғатда “бирон нарсанинг юқорисини пас-тига, ўнгини чапига, ичини ташқарисига ўгириб қўйиш” маъносини англатади. Истилоҳда эса, сукукли “нувн” ёки танвин “ба” ҳарфига йўлиққанда, “нувн”ни “мийм”га ал-маштириб, гунна билан ўқишдир. Масалан:

﴿مَنْ بَخِلَ﴾ — مَمْبَخِلَ ، ﴿أَبَاكَ﴾ — أُمْبَاكَ ،

﴿سَمِعَ بَصِيرٌ﴾ — سَمِعُ بَصِيرٍ

“ман бахила — мам-бахила; анба-ака — ам-ба-ака;

﴿مُنْفَطِرٌ بِهِ﴾ — مُنْفَطِرُ مَبَةٍ ، ﴿زَوْجٌ بِهِجٍ﴾ — زَوْجٌ مَبِهِيْجٌ ،

﴿مَشَاءٌ بَنِمٍ﴾ — مَشَاءٌ مَبْنِمٍ

Ихфо

“Ихфо” сўзи луғатда “яшириш, беркитиш, сир сақлаш” маъноларини англатади. Истилоҳда эса, сукукли “нувн” ёки танвин ўн беш ҳарфнинг бирига йўлиққанда, “нувн”ни ўша ҳарфнинг ичига (яъни, махражига) яшириб ўқиш. Ихфо

билан ўқиш изҳор ва идғом оралиғида бўлади. Шунингдек, бу ерда гунна сақланади. Мазкур ўн беш ҳарф қуйидагилар:

ت ث ج د ذ ز س ش ص ض ط ظ ف ق ك

Мисоллар:

— مَنْ تَابَ ، وَإِنْ تَوَلَّوْا ، كُنْتُمْ ، أَنْتُمْ ، ﴿نِعْمَةٌ تُجْزَى﴾ —
نِعْمَتِنِ تُجْزَا

“ман-таба; ва ин-татаваллав; кун-тум;
ан-тум; ниъматин-туж.за”

— مَنْ ثَقُلَتْ ، مِنْ ثَمَرَةٍ ، مَنُورًا ، الْأُنْثَى ، ﴿مُطَاعٍ ثُمَّ أَمِينٍ﴾ —
مُطَاعِنِ ثُمَّ أَمِينِ

“ман-сақулат; мин-самаротин; ман-сувро; ал-ун-са; ;

— مَنْ جَهَدَ ، إِنْ جَاءَكُمْ ، زَنْجَبِيلًا ، أَنْجَاكُمْ ، ﴿حُبًّا جَمًّا﴾ —
حَبِّنِ جَمًّا
* * *

— مَنْ دُونَ ، أَنْ دَعَوْتُكُمْ ، عِنْدَ ، أَنْدَادًا ، ﴿دَكًّا دَكًّا﴾ —
دَكِّنِ دَكَّا
* * *

— مَنْ ذَهَبَ ، مَنْ ذَا الَّذِي ، مُنْذِرٌ ، ﴿ظِلِّ ذِي ثَلَاثِ شُعْبٍ﴾ —
ظِلِّنِ ذِي ثَلَاثِ شُعْبٍ
* * *

— مَنْ زَقُومٍ ، إِنْ زَعَمْتُمْ ، تَنْزِيلٌ ، ﴿نَفْسًا زَكِيَّةً﴾ — نَفْسَنَ زَكِيَّةً
* * *

أَنْ سَيَكُونَ ، إِنْ سَأَلْتِكَ ، نَنْسَخَ ، نَنْسَاكُمْ ، ﴿فَوَجَّ سَأَلَهُمْ﴾
 — فَوَجُّنْ سَأَلَهُمْ

* * *

مِنْ شَرٍّ ، لِمَنْ شَاءَ ، أَنْشَرَهُ ، إِنْشَاءً ، ﴿رَسُولًا شَاهِدًا﴾
 — رَسُولُنْ شَاهِدُنْ

* * *

عَنْ صَلَاتِهِمْ ، مِنْ صَلَّالٍ ، يَنْصُرُكُمْ ، ﴿رِيحًا صَرَّصَرًا﴾
 — رِيحُنْ صَرَّصَرَا

* * *

مِنْ ضَرِيعٍ ، مَنْ ضَلَّ ، مَنْضُودٍ ، ﴿قِسْمَةً ضِيْرَى﴾
 — قِسْمَتُنْ ضِيْرَا

* * *

مِنْ طَيِّبَاتٍ ، مِنْ طَعَامِ الْأَيْتِمِ ، أَنْطَلِقُوا ، ﴿شَرَابًا طَهُورًا﴾ —
 شَرَابُنْ طَهُورَا

* * *

مِنْ ظَهِيرٍ ، فَانْظُرْ ، أَنْظِرْنِي ، ﴿ظِلًّا ظَلِيلًا﴾ —
 ظِلْنْ ظَلِيلَا

* * *

مِنْ فَتَةٍ ، فَإِنْ فَأَوْا ، مُنْفَكِّينَ ، ﴿خَالِدًا فِيهَا﴾ —
خَالِدًا فِيهَا

* * *

مَنْ كَانَ ، مِنْ كِتَابٍ ، يَنْكُثُونَ ، ﴿كَرَامًا كَاتِبِينَ﴾ —
كَرَامًا كَاتِبِينَ

Савол ва тошпириқлар:

- 1) Сукунли “нувн” нима?
- 2) Танвин нима?
- 3) Сукунли “нувн” қандай сўз туркумлари билан келади, танвин-чи?
- 4) Сукунли “нувн” ва танвинга хос неча хил қоида бор, улар қайсилар?
- 5) Изҳор нима? Мисоллар келтиринг. Изҳор ҳарфлари қайсилар?
- 6) Идғом нима, мисоллар билан тушунтиринг. Идғом ҳарфлари қайсилар? Идғом неча хил бўлади?
- 7) Идғом қоидаларидан ҳисобланган мутамосил, мутажонис, мутақориб ҳарфлари ҳақида тўхталинг ва мисоллар келтиринг.
- 8) Иқлоб нима? Иқлоб ҳарфи нечта? Мисоллар билан изоҳланг.
- 9) Ихфо қоидасига таъриф беринг. Ихфо ҳарфлари нечта? Уларни санаб ўтинг. Ихфо қоидасида асосан нимага эътибор бериш керак?
- 10) Қуйидаги мисолларда сукунли “нувн” ва танвинларга ҳамда ўзидан кейин қайси ҳарф келаётганига эътибор беринг. Уларни изҳор, идғом, иқлоб ва ихфо турларига ажратинг.

Биринчи мисол:

وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ مَنَعَ مَسْجِدَ
 اللَّهِ أَنْ يُذَكَّرَ فِيهَا اسْمُهُ، وَسَعَىٰ فِي خَرَابِهَا أُولَٰئِكَ مَا كَانَ
 لَهُمْ أَنْ يَدْخُلُوهَا إِلَّا خَائِفِينَ لَهُمْ فِي الدُّنْيَا خِزْيٌ
 وَلَهُمْ فِي الْآخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿١١٤﴾

Иккинчи мисол:

فِيهِ ءَايَاتٌ يَبَيِّنُ مَقَامُ
 إِبْرَاهِيمَ وَمَنْ دَخَلَهُ كَانَ ءَامِنًا وَلِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حُجُّ الْبَيْتِ
 مَنْ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا وَمَنْ كَفَرَ فَإِنَّ اللَّهَ غَنِيٌ عَنِ الْعَالَمِينَ

Учинчи мисол:

وَإِنْ يَمْسَسْكَ اللَّهُ يَضْرِبْ فَلَاكَ كَاشِفٌ لَهُ ءِلاَّهُو
 وَإِنْ يَمْسَسْكَ يَخْرِقْ فَهُوَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿١٧﴾

Тўртинчи мисол:

أَلَمْ تَرَ كَيْفَ ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا كَلِمَةً طَيِّبَةً
 كَشَجَرَةٍ طَيِّبَةٍ أَصْلُهَا ثَابِتٌ وَفَرْعُهَا فِي السَّمَاءِ ﴿٢٤﴾
 تُوِّقَ أَكْلُهَا كُلِّ حَيٍّ يَأْذِنُ رَبُّهَا وَيَضْرِبُ اللَّهُ الْأَمْثَالَ
 لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ ﴿٢٥﴾ وَمَثَلُ كَلِمَةٍ خَبِيثَةٍ
 كَشَجَرَةٍ خَبِيثَةٍ اجْتُثَّتْ مِنْ فَوْقِ الْأَرْضِ مَا لَهَا مِنْ قَرَارٍ

Бешинчи мисол:

وَأَمَّا الْجِدَارُ فَكَانَ لِغُلَامَيْنِ يَتِيمَيْنِ فِي الْمَدِينَةِ وَكَانَ
 تَحْتَهُ كَنْزٌ لَهُمَا وَكَانَ أَبُوهُمَا صَالِحًا فَأَرَادَ رَبُّكَ أَنْ يَبْلُغَا
 أَشُدَّهُمَا وَيَسْتَخْرِجَا كَنْزَهُمَا رَحْمَةً مِّنَ رَبِّكَ وَمَا عَلَّمَهُ
 عَن أَمْرِ ذَٰلِكَ تُؤْوِيلُ مَا لَمْ تَسْطِعْ عَلَيْهِ صَبْرًا ﴿٨٢﴾

Олтинчи мисол:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا إِن جَاءَكُمْ فَاسِقٌ بِنَبَأٍ فَتَبَيَّنُوا
 أَن تُصِيبُوا قَوْمًا بِجَهْلَةٍ فَتُصِيبُوا عَلَى مَا فَعَلْتُمْ تَذَمِينَ ﴿٦﴾

Еттинчи мисол:

فَأَنطَلَقَا حَتَّىٰ إِذَا لَقِيَا غُلَامًا فَقَتَلَهُ ۖ
 قَالَ أَقْتَلْتَنِي فَسَازِ كَيْفَ يَغْيِرُ نَفْسِي لَقَدْ جِئْتَ شَيْئًا نُكْرًا ﴿٧٦﴾

Саккизинчи мисол:

وَاللَّهُ خَلَقَكُمْ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ ثُمَّ جَعَلَكُمْ أَزْوَجًا
 وَمَا تَحْمِلُ مِنْ أُنْثَىٰ وَلَا تَضَعُ إِلَّا بِعِلْمِهِ ۚ وَمَا يُعْمَرُ مِنْ مُّعَمَّرٍ
 وَلَا يُنْقَضُ مِنْ عُمرٍ وَلَا فِي كِتَابٍ إِلَّا فِي ذِكْرٍ عَلَىٰ اللَّهِ سِيرٌ ﴿١١﴾

Тўққизинчи мисол:

هَلْ أَتَاكَ حَدِيثُ الْعَدِيشَةِ ﴿١﴾ وَجُوهٌ يَوْمَئِذٍ خَاشِعَةٌ ﴿٢﴾
 عَامِلَةٌ نَّاصِبَةٌ ﴿٣﴾ تَصَلَّىٰ نَارًا حَامِيَةً ﴿٤﴾ تُشْفَىٰ مِنْ عَيْنٍ ءَانِيَةٍ ﴿٥﴾
 لَيْسَ لَهُمْ طَعَامٌ إِلَّا مِنْ ضَرِيعٍ ﴿٦﴾ لَا يُسْمِنُ وَلَا يُغْنِي مِنْ جُوعٍ ﴿٧﴾

Ўнинчи мисол:

وَاتَّبِعُوا أَحْسَنَ مَا أُنزِلَ إِلَيْكُمْ مِنْ رَبِّكُمْ مِنْ قَبْلِ
 أَن يَأْتِيَكُمْ الْعَذَابُ بُغْتَةً وَأَنْتُمْ لَا تَشْعُرُونَ

Ўн биринчи мисол:

وَلَوْ أَنَّا أَهْلَكْنَاهُمْ بِعَذَابٍ مِّن قَبْلِهِ ۚ
 لَقَالُوا رَبَّنَا لَوْلَا أَرْسَلْتَ إِلَيْنَا رَسُولًا فَنَتَّبِعَ ءَايَاتِكَ مِنْ
 قَبْلِ أَن نَّذَلَ وَخُزَىٰ ﴿١٣٤﴾ قُلْ كُلُّ مَرِيضٍ مُّرَبِّصٌ فَتَرَبَّصُوا ۚ
 فَسَتَعْلَمُونَ مَنْ أَصْحَابُ الصِّرَاطِ السَّوِيِّ وَمَنِ اهْتَدَىٰ ﴿١٣٥﴾

Олтинчи дарс Сукунли “мийм”

Сукунли “мийм” (, , : , ,)

да укта қоида бор. Булар: идғом мислайн, ихфо шафавия, изҳор шафавия.

Уларнинг ҳар бири шафавий (яъни, лаб-лаб ундоши) дейилади.

1. Сукунли “мийм”нинг идғоми (идғом мислайн):

Идғом мислайн сукунли “мийм” ҳарфи “мийм”га йўлиққанда, аввалгисини кейинги “мийм”нинг ичига киргазиб ўқишдир. Масалан:

أَمْ مَنْ ، وَ مِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ ، وَ كَمْ مِنْ مَلِكٍ ، لَهُمْ مَغْفِرَةٌ

“ам-ман; ва минҳум-май-йақувлу;
ва кам-мим-малакин; лаҳум-мағфиротун”

2. Сукунли “мийм”нинг ихфоси (ихфо шафавия):

Ихфо шафавия сукунли “мийм” ҳарфи “ба”га йўлиққанда, “мийм”ни “ба”нинг ичига киргазиб ғунна (димоғ) билан ўқиш. Масалан:

هُمْ بَارِزُونَ ، كَلْبُهُمْ بَاسِطٌ ، إِنَّ رَبَّهُمْ بِهِمْ

“ҳум-бáризувна; калбуҳум-бáситун;
инна роббаҳум-биҳим”

3. Суқунли “мийм”нинг изҳори (изҳор шафавия):

Изҳор шафавия суқунли “мийм” ҳарфи “мийм” ва “ба”дан ташқари йигирма олти ҳарфга йўлиққанда, “мийм”ни билдириб ўқиш. Масалан:

أَمْ أَمِنْتُمْ ، يَمْتَرُونَ ، فِي دَارِكُمْ ثَلَاثَةٌ ، أَنْ لَهُمْ جَنَاتٍ

* * *

أَمْ حَسِبْتُمْ ، أَمْ خُلِقُوا ، أَمْ خَيْرٌ ، تَرَهَقُهُمْ ذَلَّةٌ

* * *

أَمْرًا ، رَمَزًا ، يَمْشُونَ ، وَلَمْ يُصِرُّوا ، إِنَّهُمْ كَانُوا

Эслатма: шунини таъкидлаб ўтиш лозимки, суқунли “мийм” ҳарфи “фа” ва “вав” ҳарфларига йўлиққанда, “мийм”ни изҳор қилиб ўқишга алоҳида эътибор қаратиш керак. Масалан:

﴿هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ﴾ ، ﴿غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ﴾

Ташдидли “мийм” ва “нун”

Араб тилида ташдидли “мийм” ва “нун” ҳарф, исм ва феъллар таркибида келиши мумкин.

Ташдидли “мийм” ва “нун” ғуннали ўқилади, икки ҳаракат миқдорига ушлаб турилади ва сўнгра кейинги сўзга ўтилади. Мисоллар:

Ҳарфларда келиши:

لَمَّا ، مِمَّا ، لَكِنَّ ، ثُمَّ ، إِنَّ ، عَمَّ ، مِمَّ ، أَمَّا

Исмларда келиши:

النَّاسِ ، مَنْ ، غَمٌّ ، ذِمَّةٌ ، هَمٌّ ، هَمَّازٌ ، تَنُورٌ

Феълларда келиши: لَأَقْطِعَنَّ ، هَمَّتْ ، تُدَمِّرُ ، وَ لَتَسْأَلَنَّ

Савол ва топшириқлар:

- 1) Сукунли “мийм”га хос нечта қоида бор, улар қайси-лар?
- 2) Сукунли “мийм” ҳарфи “мийм”га йўлиққанда, ушбу икки сўз қайси қоида асосида ўқилади?
- 3) Ихфо шафавия нима?
- 4) Изҳор шафавияга қайси ҳарфлар киради?
- 5) “Мийм” ва “нун” ҳарфлари ташдид ҳаракатини олганида қандай ўқилади? Мисоллар келтиринг.
- 6) Қуйидаги мисолларда сукунли “мийм”нинг келиш ҳолатларига эътибор беринг. Уларнинг ўқилишини тушунтиринг.

Биринчи мисол:

ثُمَّ قَفَّيْنَا عَلَىٰ آثَرِهِمْ
بُرْسُلَنَا وَقَفَّيْنَا بِعِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ وَآتَيْنَاهُ الْإِنجِيلَ
وَجَعَلْنَا فِي قُلُوبِ الَّذِينَ اتَّبَعُوهُ رَأْفَةً وَرَحْمَةً وَرَهَابَانِيَّةً
أَبْتَدَعُوهَا مَا كَتَبْنَا عَلَيْهَا إِلَّا ابْتِغَاءَ رِضْوَانِ اللَّهِ فَمَا
رَعَوْهَا حَقَّ رِعَايَتِهَا فَآتَيْنَا الَّذِينَ آمَنُوا مِنْهُمْ أَجْرَهُمْ
وَكَثِيرٌ مِنْهُمْ فَاسِقُونَ ﴿٢٧﴾

Иккинчи мисол:

أَلَمْ تَرَ كَيْفَ فَعَلَ رَبُّكَ بِأَصْحَابِ الْفِيلِ ﴿١﴾ أَلَمْ يَجْعَلْ كَيْدَهُمْ
فِي تَضْلِيلٍ ﴿٢﴾ وَأَرْسَلَ عَلَيْهِمْ طَيْرًا أَبَابِيلَ ﴿٣﴾ تَرْمِيهِمْ
بِحِجَارٍ مِّنْ سِجِّيلٍ ﴿٤﴾ فَجَعَلَهُمْ كَعَصْفٍ مَّأْكُولٍ ﴿٥﴾

Учинчи мисол:

وَقَالُوا لَوْ شَاءَ الرَّحْمَنُ مَا عَبَدْنَاهُمْ
مَا لَهُمْ بِذَلِكَ مِنْ عِلْمٍ إِنْ هُمْ إِلَّا يَخْرُصُونَ ﴿١٠﴾ أَمْ أَنَبَّاهُمْ
كَتَبْنَا مِن قَبْلِهِ فَهُمْ بِهِ مُسْتَمْسِكُونَ ﴿١١﴾ بَلْ قَالُوا
إِنَّا وَجَدْنَاهُ آبَاءَنَا عَلَىٰ أُمَّةٍ وَإِنَّا عَلَىٰ آثَرِهِمْ مُّهْتَدُونَ ﴿١٢﴾

Тўртинчи мисол:

وَإِذْ قَالَتْ أُمَّةٌ مِنْهُمْ لِمَ تَعِظُونَ قَوْمًا اللَّهُ مُهْلِكُهُمْ أَوْ مُعَذِّبُهُمْ
عَذَابًا شَدِيدًا قَالُوا مَعذِرَةٌ إِيَّايَ رَبِّكُمْ وَلَعَلَّهُمْ يَنْقُوتُونَ ﴿١٦٤﴾

Бешинчи мисол:

وَإِنْ تَدْعُوهُمْ إِلَى الْهُدَى لَا يَتَّبِعُوكُمْ سَوَاءٌ عَلَيْكُمْ أَدَعَوْتُمُوهُمْ
أَمْ أَنْتُمْ صَالِحُونَ ﴿١٦٥﴾ إِنَّ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ
عِبَادٌ أَشْبَاهُكُمْ فَأَدْعُوهُمْ فَلْيَسْتَجِيبُوا لَكُمْ إِنْ
كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿١٦٦﴾ أَلَهُمْ أَرْجُلٌ يَمْشُونَ بِهَا أَمْ لَهُمْ أَيْدٍ
يَبْطِشُونَ بِهَا أَمْ لَهُمْ أَعْيُنٌ يُبْصِرُونَ بِهَا أَمْ لَهُمْ آذَانٌ
يَسْمَعُونَ بِهَا قُلْ ادْعُوا شُرَكَاءَكُمْ ثُمَّ كِيدُوا فَلَا تُنْظَرُونَ ﴿١٦٧﴾

Еттинчи дарс

“Ро” ҳарфига хос қоидалар

Араб тилида “ро” ҳарфи икки хил хусусиятга эга. Яъни, у ҳолатига қараб тафхим (йўғон) ёки тарқиқ (ингичка) қилиб ўқилади.

Қуйидаги ҳолатларда “ро” тафхимли (йўғон) ўқилади:

— “Ро” ҳарфининг ҳаракати замма ёки фатҳа бўлса:

رُزِقُوا ، يُبْصِرُونَ ، بِرَبِّكُمْ ، الرَّحْمَانِ الرَّحِيمِ ، رَجُلٌ رَشِيدٌ

— “Ро” сукунли бўлиб, ундан олдинги ҳарфнинг ҳаракати заммали ёки фатҳали бўлса:

مَرِيْمٌ ، وَ قَرَأْنَا ، ﴿لَا يَسْخَرُ قَوْمٌ﴾ ، ﴿فَمَنْ يَكْفُرْ بِالطَّاغُوتِ﴾

— “Ро” сукунли ва ўзидан кейинги ҳарф истеъло бўлиб, иккиси бир сўзда келса. Бундай ҳолатда гарчи “ро”дан олдинги ҳарф ҳаракати касра бўлса ҳам, “ро” тафхимли ўқилади. Қуръони каримда бундай сўзлар беш ўринда учрайди:

(Анъом, 7) ﴿قَرطاس﴾ ,

(Тавба, 122; 107) ﴿فرقة﴾ , ﴿وإِرْصَادًا﴾ ,

(Набаъ, 22) ﴿لِبِالْمِرْصَادِ﴾ , (Фажр, 14) ﴿مِرْصَادًا﴾

– “Ро” аслий сукун бўлиб, ундан олдинги касра ориз бўлса ёки ундан аввалги сўзда келган бўлса:

أَمْ أَرْتَابُوا ، إِنْ أَرْتَبْتُمْ ، أَرْجِعِي

– Сукун билан тўхталган “ро”дан аввалги ҳарф истеъло бўлиб, унинг ҳаракати ҳам сукунли бўлса. Бундай сўзни Қуръ-

они каримда биргина ўринда, ﴿الْقَطْرِ﴾ сўзида кузатиш мумкин. Масалан:

﴿وَأَسْلَنَّا لَهُ عَيْنَ الْقَطْرِ﴾ – عَيْنَ الْقَطْرِ

Мазкур сўзни икки хил ўқиш жоиз. Агар “*қum.p*” ўзидан кейинги сўзга уланса, у ҳолда “ро” тарқиқли (ингичка) ўқилади. Масалан:

﴿وَأَسْلَنَّا لَهُ عَيْنَ الْقَطْرِ صلى وَاَلْحِنْ مِنْ يَعْمَلُ بَيْنَ يَدَيْهِ﴾

Агар юқоридаги ҳолат юз бериб, “*қum.p*” сўзида вақф қилинса, унда “ро” тафхимли (йўғон) ўқилади²⁵.

Шунингдек, ﴿مِصْرَ﴾ сўзи ҳақида ҳам баъзи муҳим жиҳатларни айтиб ўтиш лозим. Мазкур сўз Қуръони каримнинг тўрт ўрнида келади. Булар:

(Юнус, 87) ﴿أَنْ تَبَوَّءَ لِقَوْمِكَمَا بِمِصْرَ يُبُوتًا﴾

﴿وَقَالَ الَّذِي اشْتَرَاهُ مِنْ مِّصْرَ لِامْرَأَتِهِ أَكْرِمِي مَثْوَاهُ...﴾

(Юсуф, 99) ﴿ادْخُلُوا مِصْرَ إِنْ شَاءَ اللَّهُ ءَامِنِينَ﴾

﴿قَالَ يَا قَوْمِ أَلَيْسَ لِي مُلْكُ مِصْرَ وَهَذِهِ الْأَنْهَارُ...﴾

Ушбу сўз ҳам йкки хил — тафҳим ва тарқиқли ўқилиши мумкин. Йўғон ўқилишига сабаб “ро”нинг фатҳа ҳаракатини олаётгани ва ўзидан олдин истеъло ҳарфи турганидир.

﴿مِصْرَ﴾ сўзи йўғон ўқилиши учун у ўзидан кейинги сўзга улаб кетилиши лозим. Бунда истеъло ҳарфидан аввал келаётган касра инобатга олинмайди.

Агар ﴿مِصْرَ﴾ сўзида вақф қилинса, у ҳолда истеъло ҳарфидан олдин касра турганлиги боис, “ро” ингичка ўқилади²⁶.

— Ориз сукун билан тўхталган “ро”дан аввалги ҳарф ҳам сукунли бўлиб, ундан олдинги ҳарфнинг ҳаракати заммали ёки фатҳали бўлса:

﴿وَالْعَصْرَ﴾ — ﴿وَالْفَجْرَ﴾ ، ﴿الْفَجْرَ﴾ ،

﴿وَالشُّكْرَ﴾ — ﴿الشُّكْرَ﴾

Қуйидаги ўринларда “ро” тарқиқли (ингичка) ўқилади:

— Сўз боши, ўртаси ва охирида келишидан қатъи назар, агар “ро”нинг ҳаракати касра бўлса:

رِجَالٌ ، مَرِيئًا ، ﴿لَيْلَةُ الْقَدْرِ خَيْرٌ مِّنْ أَلْفِ شَهْرٍ﴾

— Касрали “ро”дан кейинги ҳарф истеъло бўлса-да, “ро” тарқиқли ўқилади:

﴿وَرِضْوَانٌ مِّنَ اللَّهِ﴾ (Тавба, 72)

— “Ро” сукуни аслий бўлиб, ўзидан олдинги ҳарф ҳаракати касрали бўлса:

رَبِّ اغْفِرْ لِي ، فَاصْبِرْ ، وَلَا تُصْعِرْ ، أَنْ أُنْذِرَ قَوْمَكَ

— Вақф туфайли пайдо бўлган сукунли “ро” ҳарфидан олдин чўзиқ “йа” ёки лийн ҳарфи (юмшоқ талаффуз этиладиган ҳарф) келса:

﴿وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ﴾ ، مِنْ بَشِيرٍ ، لَا ضَيْرَ ، ذَلِكَ خَيْرٌ

— Ориз сукун билан вақф қилинган “ро”дан олдинги ҳарф ҳам сукунли бўлиб, ундан аввалги ҳарфнинг ҳаракати касра бўлса:

﴿هَلْ فِي ذَلِكَ قَسَمٌ لِذِي حِجْرٍ﴾ (Фажр, 5)

“Ро” ҳарфи Қуръони каримдаги биргина ўринда вақф қилганда ёки улаб ўқилганда ҳам тафхимли, ҳам тарқиқли

ўқилиши мумкин. Бу ﴿فَرَقٍ﴾ сўзидир:

﴿فَأَنفَلَقَ فَكَانَ كُلُّ فِرْقٍ كَالطَّوْدِ الْعَظِيمِ﴾ (Шуаро, 63)

Ушбу сўзнинг икки хил ўқилишига сабаб — “ро” сукунли бўлиб, ўздан аввалги ҳарф ҳаракати касра, “ро”дан сўнг эса, истеъло ҳарфи бўлган “қоф” ҳарфи бор. Аммо, унинг ҳам ҳаракати касра. Уламолар “*фирқин*” сўзини тарқиқ қилиб ўқиш афзал, деб айтишган.

Саккизинчи дарс

“Лом” ҳарфига хос қоидалар

Қуръони каримда келган “лом” ҳарфи сукунли ёки ҳаракатли бўлади. Сукунли “лом”га хос қоидалар сирасига изҳор ва идғом, ҳаракатли “лом”га эса, тафхим ва тарқиқлар киради.

Аслида “лом” доимо ингичка (тарқиқ қилиб) ўқилади, чунки у истифола ҳарфидир. Бундай ҳолатда унинг ҳаракати фатҳа, касра ёки замма бўлишининг фарқи йўқ. Масалан:

لَكُمْ ، ذَلِكَ ، قُلُوبُهُمْ

Фақатгина “Аллоҳ” сўзининг “лом”ида икки хил ҳолат мавжуд:

1. Тафҳимли ҳолат: яъни “Аллоҳ” сўзидаги “лом” ҳарфининг ҳаракатини йўғон қилиб “ó”, деб ўқиш. Бундай ҳолат “Аллоҳ” лафздан олдинги сўзнинг ҳаракати фатҳа ёки замма бўлгандагина юз беради. Масалан:

қóлаллóҳу – قَالَ اللَّهُ ; росувлаллóҳи – رَسُولَ اللَّهِ

эаб.дуллóҳи – عَبْدُ اللَّهِ ; қолуллóҳумма – قَالُوا اَللّٰهُمَّ

2. Тарқиқли ҳолат: агар “Аллоҳ” сўздан аввалги сўзнинг ҳаракати касра бўлса, у ҳолда “лом”нинг ҳаракати ўз ҳолича, яъни “á” деб ўқилади. Масалан:

лиллáҳи – لِلَّهِ ; бисмиллáҳи – بِسْمِ اللَّهِ

қулиллáҳумма – قُلِ اَللّٰهُمَّ ; биллáҳи – بِاللَّهِ

“Ал”нинг “лом”и (Изҳор қамария, идғом шамсия)

Араб тилида феъл ёки ёрдамчи сўз туркумларидан бошқа от, сифат, сон, сифатдошлар олдидан кўп ҳолларда “ал” аниқлик артикли келади. Бу артикл ёзувда اُш шаклида бўлиб, биринчи ҳарф васлали ҳамза ҳисобланади.

Араб тилидаги 28 ҳарф (ҳамза билан 29 та) икки гуруҳга бўлинади:

1) Қамарий ҳарфлар, улар 14 та:

ا ب ج ح خ ع غ ف ق ك م ه و ي

Булар араб тилида اَلْحُرُوفُ الْقَمَرِيَّةُ дейилади. Қамарий ҳарфларнинг мажмуи қуйидаги жумлада ўз аксини топган:

إِبْنُ حَجَّكٍ وَ خِفْ عَقِيمَهُ

Сўз қамарий ҳарфларнинг биронтаси билан бошланганда, аниқлик артикли “ал” унинг олдида қўйилгач, ўзидан кейинги ҳарф тўла ҳолида, изҳор қилиб, яъни билдириб ўқилади. Масалан:

الْحَمْدُ لِلَّهِ ، بِيَدِهِ الْمُلْكُ ، الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ ، وَ أَلْقُرَّانِ الْحَكِيمِ

Эслатма: “бабул-ифтиаъл” вазнидаги “лом” ҳарфи билан бошланувчи феълларни исм билан адаштириб юбормаслик керак. “Ал” аниқлик артикли фақатгина исм (яъни, от, сифат, сон...)ларга қўшилади. Феълларда аниқлик артикли бўлмайди. Буни араб бўлмаган халқларга таъкидлаб ўтиш лозим. Араблар ёки араб тилидан хабари бор кишилар эса, бундай ҳолатларда қайси сўз исм, қайси сўз феъл эканини яхши ажрата биладилар. Мисоллар:

﴿وَأَلْتَفَتِ السَّاقُ بِالسَّاقِ﴾

“валтафатис-сақу бис-сааааақ.” , (Қиёмат, 29)

﴿فَالْتَقَطَهُ آلُ فِرْعَوْنَ لِيَكُونَ لَهُمْ عَدُوًّا وَحَزَنًا﴾

“фалтақотохууууу алу фиръавна лийакувна лаҳум ʼадуввав-ва ҳазанá” , (Қасас, 8)

2) Шамсия ҳарфлари, улар ҳам 14 та:

ت ث د ذ ر ز س ش ص ض ط ظ ل ن

Булар араб тилида الْحُرُوفُ الشَّمْسِيَّةُ деб аталади. Агар сўз шамсия ҳарфларининг бири билан бошланиб, унинг олдида “ал” қўшилса, у ҳолда идғом юз беради ва артиклдаги “лом” ўз ҳаракатини йўқотиб, ўзидан кейинги ҳарфга “сингиб” кетади. Унинг ўрнига шамсия ҳарф иккилантириб ташдид билан ўқилади. Масалан:

﴿وَالشَّمْسِ وَضُحَاهَا﴾ ، ﴿وَالرُّجْعِ السُّجُودِ﴾ ،
﴿فِي اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ﴾

Шамсия ҳарфларида сўзнинг биринчи ҳарфи “лом” бўлганида ҳам иккита “лом” ҳарфи ёнма-ён ёзилади, “ал”нинг “лом”и тушириб қолдирилмайди. Масалан:

الله ، اللّٰوْحُ ، اللّٰوْلُوْهُ

Лекин, бундай сўзлар олдидан ل (учун, -га) предлоги қўшилганда артиклдаги алиф ҳарфи тушиб қолади. Масалан:

الله - لله ، اللّٰوْحُ - لِلّٰوْحِ ، اَلَّتِي - لِلَّتِي

Савол ва топшириқлар:

- 1) Қайси жиҳатига кўра “ро” ҳарфи йўгон ёки ингичка ўқилади?
 - 2) “Ро” қандай ҳолатда йўгон ўқилади? Мисоллар билан тушунтиринг.
 - 3) “Ро”нинг ингичка ўқилишига сабаб бўладиган ҳолатларни санаб ўтинг.
 - 4) Сукунли “лом” ҳарфида нечта қоида бор? Ҳаракатли “лом”дачи?
 - 5) Қайси ҳолатларда “лом” йўгон ўқилади. Унинг йўгон ўқилиши ҳамма сўзларга хосми?
 - 6) “Аллоҳ” сўзининг ўқилиши ҳақида тўхталиб ўтинг.
 - 7) Қамарий ва шамсий ҳарфлар ҳақида маълумот беринг.
 - 8) Қуйидаги мисолларда “ро” ва “лом” ҳарфларининг қайси ўринда тарқиқ ёки тафҳимли ўқилишини айтинг.
- Биринчи мисол:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ
وَأَمُوا بِرَسُولِهِ يُؤْتِكُمْ كِفْلَيْنِ مِنْ رَحْمَتِهِ وَجَعَلَ لَكُم

نُورًا تَمْشُونَ بِهِ وَيَغْفِرْ لَكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٢٨﴾ لَيْلًا يَعْلَمُ
أَهْلُ الْكِتَابِ أَلَا يَقْدِرُونَ عَلَى شَيْءٍ مِّنْ فَضْلِ اللَّهِ وَأَنَّ
الْفَضْلَ بِيَدِ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَن يَشَاءُ وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ ﴿٢٩﴾

Иккинчи мисол:

وَقَالَ الْمَلِكُ إِنِّي أَرَى سَبْعَ بَقَرَاتٍ سِمَانٍ يَأْكُلُهُنَّ
سَبْعٌ عِجَافٌ وَسَبْعٌ سُنبُلَاتٍ خُضْرٍ وَأُخَرَ يَابِسَاتٍ
يَأْتِيهَا الْمَلَأُ أَفْتُونًا فِي رُبَى إِن كُنتُم لِلرَّءْيَا تَعْبُرُونَ ﴿٤٣﴾

Учинчи мисол:

فَكُلُوا مِن مَّارَزِكُمْ اللَّهُ حَلَالٌ طَيِّبٌ
وَأَشْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ إِن كُنتُمْ إِيَّاهُ تَعْبُدُونَ ﴿١١٦﴾
إِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ وَالْدَّمَ وَلَحْمَ الْخِنْزِيرِ وَمَا
أُهِلَّ لِغَيْرِ اللَّهِ بِهِ فَمَنِ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ فَإِنَّ
اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١١٧﴾

Тўртинчи мисол:

فَذَكِّرْ إِنَّمَا أَنْتَ مُذَكِّرٌ ﴿١١﴾ لَسْتَ عَلَيْهِمْ بِمُصَيْطِرٍ ﴿١٢﴾
إِلَّا مَن تَوَلَّى وَكَفَرَ ﴿١٣﴾ فِعَذْبَةُ اللَّهِ الْعَذَابُ الْأَكْبَرُ ﴿١٤﴾

Бешинчи мисол:

إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَن يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ
ذَلِكَ لِمَن يَشَاءُ وَمَن يُشْرِكْ بِاللَّهِ فَقَدْ افْتَرَىٰ إِثْمًا عَظِيمًا

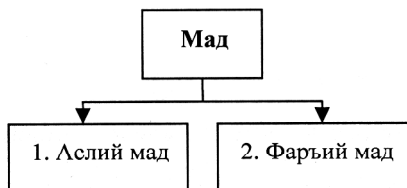
Тўққизинчи дарс

Мад

“Мад” сўзи луғатда “чўзиш, узайтириш” маъноларини англатади. Ўзбек тилидаги “муддат” сўзи ҳам аслида шу ўзакдан ясалган. Истилоҳда мад — маълум ҳарфлар билан овозни чўзишни билдиради. Мад ҳарфлари учта: фатҳадан сўнг сукунли алиф²⁷ келса **كِتَابٌ**, касрадан сўнг сукунли “йа” келса **حَكِيمٌ**, заммадан сўнг сукунли “вав” келса **غَفُورٌ**.

Ушбу ҳарфлар табиий мад ҳарфлари ҳисобланиб, бир алиф (икки ҳаракат) миқдорида чўзилади.

Ўз навбатида мад икки қисмга бўлинади: аслий (табиий) мад ва фаръий мад.

Аслий мад: мад ҳарфлари бўлмиш **ا ، ي ، و** (алиф, йа, вав)лардан сўнг ҳамза ва сукун (яъни, сабаб мад) келмаса, бундай мад аслий бўлади. Юқорида айтиб ўтилганидек, у бир алиф миқдорида чўзилади. Қуръони каримда энг кўп учрайдиган мад тури ҳам аслий мад ҳисобланади. Мисол:

كِتَابٌ أَنْزَلْنَاهُ ، كَافُورًا ، بَصِيرًا ، خَالِدًا ، لِي ، مَا لَكَ

Аслий мад табиий мад, деб ҳам юритилади.

Фаръий мад: мад ҳарфларидан сўнг ҳамза ёки сукун келса, у ҳолда бундай мад фаръий бўлади ва у қайси турга мансублигига қараб тўрт, беш ёки олти ҳаракат миқдорида чўзилиши мумкин²⁸. Фаръий мад таркибида сабаб мад иштирок этади.

Сабаб мад мад ҳарфнинг бир алифдан ортиқ миқдорда чўзилишига сабаб бўлувчи белгидир. Сабаб мад ҳамза **(ء)**

ва сукун $\left(\begin{smallmatrix} \circ \\ - \end{smallmatrix} \right)$ ҳисобланади. Ўз навбатида сукун икки хил: ориз ва лозим сукунларга бўлинади.

Лозим сукун аввалдан бўлиб, доимо ўз ўрнида турадиган сукундир. Масалан:

[illegible]

Бу ердаги “лом” ҳарфининг устидаги суқун доимо мавжуд бўлади, у ҳеч қачон ҳаракатга эга бўлмайди. Шу сабаб ҳам лозим, яъни ҳамиша туриши лозим бўлган суқун дейилади.

Ориз сукун эса, вақф қилиш туфайли пайдо бўладиган сукундир. Агар сўз ўзидан кейинги жумлага улаб ўқилса, унда ушбу сўз ўз ҳаракатига биноан ўқиладиганидир. Масалан:

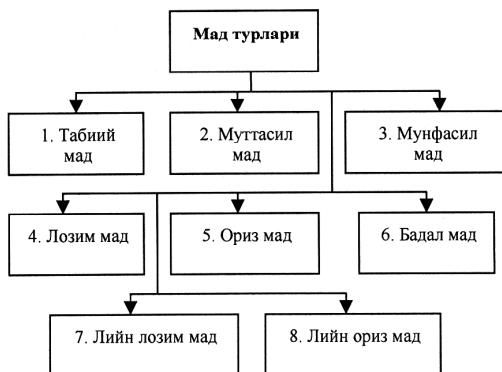
﴿مِنْ هَادٍ﴾ - هَادٌ ، ﴿مِنْ قَطْمِيرٍ﴾ - قَطْمِيرٌ

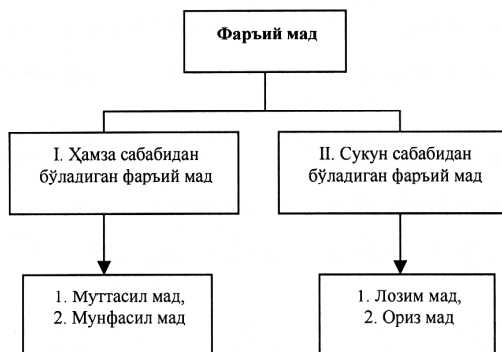
“мин ҳаааад. ; мин қит.миинийр”

﴿إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِمَا يَصْنَعُونَ﴾ - يَصْنَعُونَ

“инналло́ха ъалиймум-бимá йасна-ѳуууууви”

Маднинг турлари

Юқорида мад аслий ва фаръий мадларга бўлинади, деб айтилган эди. Фаръий мад эса, яна бир неча турларга бўлинади:

1) Ҳамза сабабидан бўладиган фаръий мад:

— **Муттасил мад** (“Муттасил” сўзи “қўшилган, уланган” маъноларини англатади):

Мад ҳарфи сўнггидан келган сабаб мад ҳамза бўлиб, иккиси бир сўзда келса, у муттасил мад дейилади. Масалан:

جَاءَ ، شَاءَ ، جِئَ

“жаааа-а; шаааа-а; жиииии” ёки
“жааааа-а; шааааа-а; жиииииии”

﴿سِئَ﴾ ، ﴿قُرُوءَ﴾ — قُرُوءَ ، ﴿وَالْمَلَائِكَةُ﴾ — وَالْمَلَائِكَةُ

“сиииии; қуруууу; вал-малааааикаҳ”

﴿أُولَئِكَ هُمُ الْفَائِزُونَ﴾ — الْفَائِزُونَ ، ﴿مِنَ السَّمَاءِ مَاءً﴾

“улаааааика ҳумул-фаааааизууууун;
минас-самааааи маааа-а”

كَلَّا تَمِدُّ هُوْلَاءُ وَهَؤْلَاءُ مِنْ عَطَاءِ

رَبِّكَ وَمَا كَانَ عَطَاءُ رَبِّكَ مَحْظُورًا ﴿٢٠﴾

Муттасил мад тўрт ёки беш ҳаракат миқдорида чўзилиши вожиб.

– **Мунфасил мад** (“Мунфасил” сўзи “ажратилган, алоҳида” каби маъноларни англатади):

Мад ҳарф сўнгидан келган сабаб мад ҳамза бўлиб, у ўзидан кейинги сўзда келган бўлса, мунфасил мад бўлади. Масалан:

﴿إِنَّا أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ﴾ ، ﴿يَا أَيُّهَا الرُّسُلُ﴾ ، ﴿بِمَا أُنزِلَ﴾

“иннаааа авҳайнаааа илайка;
йаааа аййухар-русулу; бимаааа ун-зила”

﴿قُوا أَنْفُسَكُمْ﴾ ، ﴿أَدْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ﴾

“қууууу ан-фусакум; уд.дувниии астажиб. лакум”

﴿أَنِيبُوا إِلَى رَبِّكُمْ﴾ ، ﴿قُولُوا آمَنَّا﴾

“анийбуууу ила роббикум; қувлууууу аманна”

Мунфасил мад икки ҳаракатдан тўрт ёки беш ҳаракатга-ча чўзилиши жоиз.

2) Сукун сабабидан бўладиган фаръий мад:

– **Лозим мад:** Мад ҳарф сўнгидан келган сабаб мад лозим сукун бўлса, мад ҳам лозим бўлади. Масалан:

﴿أَتَحَاجُّونِي﴾ - ﴿أَتَحَاجُّونِي﴾ ، ﴿صَوَافٌ﴾ -

﴿صَوَافٌ﴾ ، ﴿الآن﴾ - ﴿عَالَيْنَ﴾

“атуҳааааажжуууууунний; соваааааф; ааааалғана”

﴿وَلَا جَانٌ﴾ - ﴿جَانٌ﴾ ، ﴿بِضَارِّينَ بِهِ﴾ - ﴿بِضَارِّينَ﴾

“ва ла жаааааанн; бидзооооооррийна биҳ”

﴿قَ﴾ - ﴿قَافٌ﴾ ، ﴿صَ﴾ - ﴿صَادٌ﴾ - ﴿صَادٌ﴾ - ﴿صَادٌ﴾

﴿حَمَ﴾ – حَامِيْمٌ ، ﴿آلَمَ﴾ – أَلِفٌ لَامٌ مِيْمٌ

“ҳа , мишшшшшшшш; алиф лаааааам-мишшшшшшшш”

Лозим мад олти ҳаракат миқдорида чўзилиши вожиб.

– **Ориз мад:** Мада ҳарфдан кейин келган сабаб мада ориз сукуна бўлса, у ҳолда мада ҳам ориз бўлади. Масалан:

﴿الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ * الرَّحْمَانِ الرَّحِيمِ﴾

Юқорида таъкидлаганимиздек, сўзнинг ориз сукунга йўлиқишига сабаб вақф қилинишидир. Агар вақф қилинмаса, у ўзидан кейинги сўзга қўшиб ўқилади. Масалан:

﴿الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ الرَّحْمَانِ الرَّحِيمِ مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ﴾

* * *

﴿بِسْمِ الْمَصِيرِ﴾ – الْمَصِيرُ ، ﴿تَعْلَمُونَ﴾ – تَعْلَمُونَ ،

﴿لِلْأَنَامِ﴾ – لِلْأَنَامِ

“биъсал-масишшшшшшшш; таъламуууууу; лил-анааааам”

﴿وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ﴾ – الْمُؤْمِنِينَ ، ﴿عَلَامُ الْغُيُوبِ﴾

– الْغُيُوبِ

Ориз мада икки ҳаракатдан олти ҳаракатгача чўзилиши мумкин.

Бадал мада: бир сўзда икки ҳамза кетма-кет келиб, биринчиси ҳаракатли ва иккинчиси сукунли бўлган ҳолида, иккинчисини биринчи ҳамзанинг ичига киргизиб, уни мадага алиштириб ўқиш бадал мада, дейилади. (“Бадал” сўзи ҳам “алиштириш, ўзгартириш” маъноларини ифодалайди). Масалан:

﴿أَمْنُكُمْ﴾ - أَمْنُكُمْ ، ﴿أُوتِيَ﴾ - أُوتِيَ ،
﴿إِيمَانًا﴾ - إِيمَانًا

“аманукум — аъманукум ; увтийа — уьтийа ;
ийманá — иъмáна ”

Биринчи мисол:

قَالَ هَلْ أَمْنُكُمْ عَلَيْهِ إِلَّا كَمَا أَمْنُتُكُمْ عَلَىٰ أَخِيهِ مِن
قَبْلُ ۖ قَالَ خَيْرٌ حَفِظْنَا وَهُوَ أَرْحَمُ الرَّحِمِينَ ﴿٦٤﴾

Иккинчи мисол:

إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ إِذَا ذُكِرَ اللَّهُ وَجِلَتْ
قُلُوبُهُمْ وَإِذَا تُلِيَتْ عَلَيْهِمْ ءَايَتُهُ زَادَتْهُمْ إِيمَانًا
وَعَلَىٰ رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ ﴿٢﴾

Бадал мад икки ҳаракат (бир алиф) миқдорида чўзилади.

Бундан ташқари маднинг лийн лозим мад ва лийн ориз мад турлари ҳам мавжуд.

“Вав” ва “йá” ҳарфларидан олдинги ҳаракат фатҳали бўлса, (бу ҳолда ушбу икки ҳарфнинг лозим ёки ориз сукунли бўлишидан қатъи назар), у ҳолда улар **лийн** бўлади. (“Лийн” сўзи “юмшоқ” маъносини ифодалайди). Араб тилида “vav” ва “йá” лийн ҳарфлари ҳисобланади.

Лийн лозим мад: агар лийн ҳарфлардан бири лозим сукунга йўлиқса, лийн лозим мад бўлади. Бу ҳодиса Қуръони каримнинг баъзи суралари бошида келувчи ҳуруфи муқаттоъ (кесилган ҳарфлар)дагина учрайди. Масалан:

﴿كَهَيْعَصَ﴾ - كَافْ هَا يَا عَيْنُ صَادْ

“каааааф ҳá йá ҳаййййййн-соооооод.” , (Марям, 1)

﴿حَمَّ * عَسَقَ﴾ - حَا مِيمٌ عَيْنُ سَيْنُ قَافْ

“ҳá миийийийм, ҳайййййййн-сиийийиййн-қооооооф” (Шўро, 1-2)

Лийн лозим мад олти ҳаракат миқдорида чўзилиши вожиб.

Лийн ориз мад: лийн ҳарфлари бўлмиш “вав” ва “йа” (و، ي، -) ориз сукунга дуч келса, у ҳолда лийн ориз мад бўлади. Масалан:

﴿عَلَيْهِمْ دَائِرَةُ السَّوْءِ﴾ – ﴿السَّوْءِ﴾، ﴿مِنْ شَيْءٍ﴾ – ﴿شَيْءٍ﴾

“ҳалайҳим дааааиротус-савввввв; мин-шаййййй”

﴿قُرَيْشٍ﴾ – ﴿قُرَيْشٍ﴾، ﴿وَالصَّيْفِ﴾ – ﴿الصَّيْفِ﴾

“қуроййййш; вас-сойййййф”

﴿هَذَا الْبَيْتِ﴾ – ﴿الْبَيْتِ﴾، ﴿مِنْ خَوْفٍ﴾ – ﴿خَوْفٍ﴾

* * *

﴿فَيَمْسِكُ الَّتِي قَضَىٰ عَلَيْهَا الْمَوْتَ﴾ – ﴿الْمَوْتَ﴾

* * *

﴿فَلَا تَخْشَوْهُمْ وَاخْشَوْنَا﴾ – ﴿وَاخْشَوْنَا﴾

* * *

﴿أَيْنَمَا يُوَجِّهْ لَا يَأْتِ بِخَيْرٍ﴾ – ﴿بِخَيْرٍ﴾

Лийн ориз мад икки ҳаракатдан олти ҳаракатгача чўзилиши мумкин.

Савол ва тошпириқлар:

- 1) Мад сўзининг маъноси? Унинг истилоҳдаги таърифи қандай?
- 2) Мад ҳарфлари нечта ва қайсилар?
- 3) Маднинг турлари?
- 4) Сабаб мад неча хил бўлади. Нима учун у сабаб мад дейилади?

- 5) Сукуннинг неча хил тури мавжуд. Унинг мад содир бўлишидаги вазифаси?
- 6) Ҳамза сабабидан неча хил фаръий мад бўлади?
- 7) Сукун сабабидан неча хил фаръий мад бўлади?
- 8) Лийн лозим мад ва лийн ориз мадларга таъриф беринг ҳамда мисоллар билан тушунтиринг.
- 9) Бадал маднинг юзага келтирувчи сабабларни айтинг.
- 10) Ҳар бир мад турининг қанча миқдорда чўзилишини эслаб қолинг.
- 11) Ушбу мисолларда мадларнинг қайси турлари иштирок этганини айтинг ва уларни турларга ажратинг.

Биринчи мисол:

وَالَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِمَا أُنزِلَ إِلَيْكَ وَمَا أُنزِلَ مِنْ
قَبْلِكَ وَبِالْآخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ ﴿٤﴾

Иккинчи мисол:

فَلَمَّا جَاءَهُمْ مُوسَىٰ بِآيَاتِنَا بَيَّنَّتْ قُلُوبُهُمْ ۖ مَا هَٰذَا إِلَّا سِحْرٌ
مُّفْتَرٍ ۚ وَمَا سَمِعْنَا بِهَٰذَا فِي آبَائِنَا الْأَوَّلِينَ ﴿٦٦﴾

Учинчи мисол:

أَمِنْ عِنْدَهُمْ خَزَائِنُ رَحْمَةِ رَبِّكَ الْعَزِيزِ الْوَهَّابِ ﴿٩١﴾

Тўртинчи мисол:

إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي ظِلَالٍ وَعُيُونٍ ﴿٤١﴾
وَفَوْكَاهُمْ مِمَّا يَشْتَهُونَ ﴿٤٢﴾ كَلُّوا وَاشْرَبُوا هَيْتَا
بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٤٣﴾ إِنَّا كَذَلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ ﴿٤٤﴾

Бешинчи мисол:

ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْ شَاقُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ ۚ وَمَنْ يُشَاقِقِ اللَّهَ فَإِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ
الْعِقَابِ ﴿٤٥﴾ مَا أَطْعَمْتُمْ مِنْ لَيْلَةٍ أَوْ تَرَكَتُمْ وَهَٰذَا قَائِمَةٌ
عَلَىٰ أَمْوَالِهِمْ ۚ ذَٰلِكُمْ اللَّهُ وَلِي الْفَاسِقِينَ ﴿٥٥﴾

Олтинчи мисол:

فَلْيَعْبُدُوا رَبَّ هَذَا الْبَيْتِ ﴿٢﴾ الَّذِي أَطْعَمَهُمْ
مِّنْ جُوعٍ وَآمَنَهُمْ مِّنْ خَوْفٍ ﴿٣﴾

Еттинчи мисол:

حَمْدٌ ﴿١﴾ عَسَىٰ ﴿٢﴾ كَذَلِكَ يُوحَىٰ إِلَيْكَ وَإِلَى الَّذِينَ مِن قَبْلِكَ
اللَّهُ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿٣﴾

Саккизинчи мисол:

﴿١﴾ وَمَا مِن دَابَّةٍ فِي الْأَرْضِ إِلَّا عَلَى اللَّهِ رِزْقُهَا وَيَعْلَمُ مُسْتَقَرَّهَا
وَمُسْتَوْدَعَهَا كُلٌّ فِي كِتَابٍ مُّبِينٍ ﴿٦﴾

Тўққизинчи мисол:

الْم ﴿١﴾ اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ ﴿٢﴾ نَزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ
بِالْحَقِّ مُصَدِّقًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهِ وَأَنزَلَ التَّوْرَةَ وَالْإِنْجِيلَ ﴿٣﴾

Ўнинчи дарс Ҳоул-кинойа

(Замийр ҳақида)

“Кинайатун” сўзи араб тилида “бирон нарсага ишора қилиш, бирон нарсанинг белгисини айтиб ўтиш” каби маъноларни билдиради. Наҳв ва сарф (грамматика) илмида учинчи шахс (музаккар ва муаннас), бирликдаги эгалик олмошига ҳоул-кинойа деб айтилади. Чунки, ушбу олмош орқали кимгадир ишора қилинади. Ҳоул-кинойа сўз таркибида ҳарф, исм ёки феъллар билан келиши мумкин. Масалан:

Ҳарфлар билан келиши: إِنَّهُ ، لَهُ ، إِلَيْهِ ، فِيهِ ، بِهِ ، عَلَيْهِ

Исмлар билан келиши:

أَسْمُهُ ، صَاحِبُهُ ، إِلَى أَهْلِهِ ، مَثْوَاهُ ، وَمَلَائِكَتِهِ

Феъллар билан келиши:

يُحَاوِرُهُ ، فَتَنْفَعُهُ ، خَلَقَهُ ، خُذُوهُ فَعُلُوهُ ، هَدَيْنَاهُ

Ушбу олмош қай ҳолатда келишига қараб қисқа ёки чўзиқ ўқилади.

Агар ۱ ва ۲ олмошларидан олдинги ва кейинги

харф ҳаракатли бўлса, ۳ дан кейин бир “váv”, ۴ дан кейин бир “йá” чиқариб, икки ҳаракат миқдорида чўзиб ўқилади. Масалан:

﴿وَمَنْ خَلَفَهُ رَصَدًا﴾ – خَلَفِي ، ﴿إِنَّهُ﴾ – إِنَّهُ

﴿خَلَقَهُ مِنْ تُرَابٍ﴾ – خَلَقَهُ

﴿إِلَى أَهْلِهِ مَسْرُورًا﴾ – أَهْلِي

Агар мазкур олмош мад билан ўқиладиган вазиятда ўзидан кейинги сўзда сабаб мад бўлмиш ҳамза келса, у ҳолда унинг ҳукми мунфасил мад бўлади (бу қоида “мадду сила-тил кубро” деб ҳам юритилади) ва уни икки ҳаракатдан беш ҳаракатгача чўзиб ўқиш мумкин. Масалан:

﴿فَلَا يُظْهَرُ عَلَى غَيْبِهِ أَحَدًا﴾

“ғойибҳишии аҳада” , (Жин, 26)

﴿مِنْ دُونِهِ آلِهَةٌ﴾ – “дувниҳишии алиҳаҳ” , (Каҳф, 15)

Эслатма: Қуръони каримда ﴿تَنَّهُ﴾ , ﴿يَنَّهُ﴾ ва ﴿نَفَقَهُ﴾

сўзларининг “ҳá”си аслида ҳоул-киноя бўлмаганлиги учун у мад қилинмайди, балки қисқа ўқилади. Масалан:

Биринчи мисол (Марям, 46):

قَالَ أَرَأَيْتَ أَنْتَ عَنِ الْهَقِ
يَتَّبِعُهُمُ لَنْ لَمْ تَنْتَ لَا رَجْمَكَ وَأَهْجُرِي مَلِيًّا ﴿٤٦﴾

Иккинчи мисол (Алақ, 15):

كَلَّا لَنْ لَمْ يَنْتَ لَنْتَ L

Учинчи мисол (Худ, 91):

قَالُوا يَشْعَبُ مَا نَفَقَهُ كَثِيرًا مِمَّا تَقُولُ وَإِنَّا لَنَرِيكَ فِيْنَا
ضَعِيفًا وَلَوْ لَا رَهْطُكَ لَرَجَمْنَاكَ وَمَا أَنتَ عَلَيْنَا بِعَزِيزٍ ﴿٩١﴾

Қуръони каримдаги биргина ўринда ҳоул-киноя қоидадан мустасно тарзда қисқа ўқилади. Бу ҳолат Зумар сурасининг 7-оятидаги ﴿يَرْضَهُ﴾ сўзида кузатилади:

وَلَا يَرْضَىٰ لِعِبَادِهِ الْكُفْرَ وَإِن تَشْكُرُوا يَرْضَهُ لَكُمْ

Қуйидаги ҳолатларда ҳоул-киноя доим қисқа ўқилади:

— ўзидан олдин ёки кейинги ҳарф ҳаракати суқун бўлса:

إِلَيْهِ الْمَصِيرُ ، مِنْ لَدُنْهُ ، فِيهِ أَبَدًا

— ўзидан олдинги ҳарф ҳаракатли бўлса-да, кейинги ҳарф суқун келса:

بِهِ الْأَرْضَ ، لَهُ الْمُلْكُ

Ҳоул-киноя аслида доимо замма ҳаракати билан ўқилади. Қачонки унинг олдидан суқунли “йа” ёки касра келса, ҳоул-киноянинг ҳаракати касрага айланади. Лекин, Ҳафс ривоятига кўра, Қуръони каримдаги икки ўринда қоидага хилоф тарзда ўқилади. Булар:

1. Каҳф сурасининг 63-оятидаги ﴿أَنسَانِيهِ﴾ сўзи:

قَالَ أَرَأَيْتَ إِذْ أَوَيْنَا إِلَى الصَّخْرَةِ فَإِنِّي نَسِيتُ
الْحُوتَ وَمَا أَنَسَنِيهِ إِلَّا الشَّيْطَانُ أَنْ أَذْكُرَهُ

2. Фатҳ сурасининг 10-оятдаги ﴿عَلَيْهِ﴾ сўзи:

فَمَنْ نَّكَثَ فَإِنَّمَا يَنْكُثُ عَلَى نَفْسِهِ ۖ وَمَنْ أَوْفَى بِمَا عَاهَدَ عَلَيْهِ
 اللَّهُ فَمُتَّوْنَةً أَجْرًا عَظِيمًا ﴿١٠﴾

Қоидага биноан, ўзидан сукун келса, ҳоул-киноя (замийр) қисқа ўқилар эди. Лекин Қуръони каримдаги бир-гина ўринда, яъни Фурқон сурасининг 69-оятда ҳоул-киноя қоидага хилоф тарзда “*фийҳий*” деб, чўзиб талаффуз қилинади:

يُضَاعَفُ لَهُ الْعَذَابُ يَوْمَ الْقِيَمَةِ وَيَخْلُدُ فِيهِ مُهَانًا ﴿١٦﴾

Ушбу оятнинг маъноси қуйидагича: “Қиёмат кунинда унинг учун азоб бир неча баробар қилинур ва у жойда хорланган ҳолида мангу қолур”.

“Ҳафс мазкур оятни шу тарзда ўқиган. Мақсад — ваитъйд оятини янада бўрттириш, маъносини кучайтириш бўлган. Араблар одатда, ушбу ҳарфни муболаға маъносида чўзиб ўқишади” (“Тафсийрун-Насафий”, 3-жузъ, 175-бет).

Мазкур оятда “*фийҳий*”, яъни “**у жойда**” бирикмаси таъкид билан ўқилади.

Савол ва топшириқлар:

1) Ҳоул-киноя нима ва у жумла таркибида қайси сўз туркумлари билан келади?

2) Ҳоул-киноя қайси ҳолатларда чўзиқ ёки қисқа ўқилади?

3) Қуйидаги мисолларда ҳоул-киноянинг ўқилишига эътибор беринг, уларнинг нима учун қисқа ёки чўзиқ ўқилаётганини изоҳланг.

Биринчи мисол:

اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ
 لَا تَأْخُذُهُ سِنَّةٌ وَلَا نَوْمٌ لَهُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا
 فِي الْأَرْضِ مَنْ ذَا الَّذِي يَشْفَعُ عِنْدَهُ إِلَّا بِإِذْنِهِ يَعْلَمُ مَا بَيْنَ

أَيِّدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ وَلَا يُحِيطُونَ بِشَيْءٍ مِّنْ عِلْمِهِ إِلَّا بِمَا
شَاءَ وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ وَلَا يَئُودُهُ حِفْظُهُمَا
وَهُوَ الْعَلِيُّ الْعَظِيمُ ﴿٢٥٥﴾

Иккинчи мисол:

ءَامَنَ الرَّسُولُ بِمَا أُنزِلَ
إِلَيْهِ مِنْ رَبِّهِ ۖ وَالْمُؤْمِنُونَ كُلُّ ءَامَنَ بِاللَّهِ وَمَلَكِهِ ۖ وَكُنِيَ
وَرُسُلِهِ ۖ لَا تَفْرِقْ بَيْنَ أَحَدٍ مِنْ رُسُلِهِ ۚ وَقَالُوا سَمِعْنَا
وَأَطَعْنَا غُفْرَانَكَ رَبَّنَا وَإِلَيْكَ الْمَصِيرُ ﴿٢٥٥﴾

4) Қуйида ҳоул-кинойага келтирилган мисоллар қайси
мад турига оид?

Биринчи мисол:

إِنَّمَا أَمْوَالُكُمْ وَأَوْلَادُكُمْ فِتْنَةٌ وَاللَّهُ عِنْدَهُ أَجْرٌ عَظِيمٌ

Иккинчи мисол:

قَالَ لَهُ صَاحِبُهُ وَهُوَ يُحَاوِرُهُ
أَكْفَرْتَ بِالَّذِي خَلَقَكَ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ ثُمَّ سَوَّاهُ رَجُلًا

Учинчи мисол:

يُضِلُّ بِهِ كَثِيرًا وَيَهْدِي بِهِ كَثِيرًا
وَمَا يُضِلُّ بِهِ إِلَّا الْآفَاقِينَ ﴿٢٦﴾

Ўн биринчи дарс

Вақф

“Вақф” сўзи луғатда “туриш, тўхташ, бир тўхтаб олиш” каби маъноларни билдиради. Истилоҳда эса, вақф деб оятлар орасида тўхтаб, нафас олишга айтилади.

Суннатга мувофиқ, ҳар бир оят сўнгида тўхтаб, нафас ростланади ва сўнгра келаси оятга ўтилади. Набий соллаллоҳу алайҳи ва саллам шундай тиловат қилар эдилар. У зот

соллаллоҳу алайҳи ва саллам ﴿الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ﴾, деб

тўхтар, кейин ﴿الرَّحْمَانِ الرَّحِيمِ﴾, деб яна вақф қилиб,

сўнгра ﴿مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ﴾, дердилар ва ҳамиша шу зайлда тиловат қилардилар. Лекин, ҳамма оятларни ҳам охиригача бир нафасда ўқиш имконияти йўқ. Шу сабаб, баъзи оятлар орасида, хусусан узун оятларда вақф қилиш жорий қилинган.

Киши оятлар ўртасида вақф қилганида қуйидагиларга эътибор қаратиши лозим:

— Вақф қилинган жумланинг маънодорлиги сақланиши:

﴿هُوَ الْحَيُّ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ فَادْعُوهُ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ﴾ *
 ﴿الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ﴾

Агар ушбу оятдаги ﴿لَهُ الدِّينَ﴾ сўзида вақф қилинса, дуруст бўлади. Чунки, мана шу ҳолдагина маъно тугал ҳисобланади. Бундай ҳолатда ҳар бир оят орасида ёки тўхташ жоиз бўлган ўринларда вақф қилинса, мақсадга мувофиқ бўлади.

— Агар оят охиригача ёки вақф белгисигача етиб борилмаса, маъно тугал жумла билан вақф қилиниб, сўнгра уни ўзидан кейинги жумлага қўшиб ўқилади. Масалан:

أُولَئِكَ لَهُمْ جَنَّاتُ عَدْنٍ تَجْرَى مِنْ تَحْتِهِمُ الْأَنْهَارُ يُحَلَّوْنَ فِيهَا
 مِنْ أَسَاوِرَ مِنْ ذَهَبٍ وَيَلْبَسُونَ ثِيَابًا خُضْرًا مِنْ سُندُسٍ وَإِسْتَبْرَقٍ
 مُتَّكِئِينَ فِيهَا عَلَى الْأَرَائِكِ نَعَمَ الثَّوَابُ وَحَسُنَتْ مُرْتَفَقًا ﴿٣١﴾

Ушбу оятда “уваааааика лаҳум жанна́ту ʔад.нин-таж.рий мин-тахтиҳимул-анҳáру йуҳаллаvvvvvvн, (деб вақф қилинса, сўнгги сўз яна қайтариб ўқилади) йуҳаллавна фийҳá мин асá-ви́ро мин-заҳабив-ва йалбасууувн, (деб вақф қилинса, сўнгги сўз яна қайтариб ўқилади) ва йалбасувна сийáбан худзро́м-мин-сун-дусив-ва истаб.роқим-муттаки-ʔиийийн, (деб вақф қилинса, сўнгги сўз яна қайтариб ўқилади) муттакиʔийна фийҳá ʔалал-арооооик (вақф), ниʔмассава́бу ва ҳасунат мур-тафақó ” (Каҳф, 31).

Хуллас, оятлар ўртасида вақф қилиш масаласига жиддий эътибор бериш лозим. Акс ҳолда, маъно бузилиши, Қуръон оятидан ирода қилинган маъно ифодаланмай қолиши мумкин. Ўз навбатида айтиб ўтиш керакки, Қуръон оятларини муносиб ўринларда бошлаш ёки вақф қилиш малакасини ҳосил қилиш учун оятларнинг маъноларини тушуниб етмоқ лозим. Вақф ўринларини билиш тафсир илмига асосланади.

Вақф аломатлари

Қуръони каримнинг маълум сўзлари устига кичик ҳажмдаги баъзи ҳарфлар қўйилган бўлади. Мадинаи мунавварада нашр этилган Қуръони каримда لا ، قله ، مر

، صله ، ج ، س ، белгилари мавжуд. Бошқа нусхаларда эса, "ط" "م" "ز" "ص" "ج" ҳарфларини учратишимиз мумкин. Қуйида мазкур белгиларни бирма-бир кўриб чиқамиз.

مر – вақф қилиш лозимлигини англатувчи белги. Масалан:

﴿ إِنَّمَا يَسْتَجِيبُ الَّذِينَ يَسْمَعُونَ وَالْمَوْتَى يَبْعَثُهُمُ اللَّهُ إِلَيْهِمْ إِنْ جَعَلُوا ﴾

Бу оятда “иннама йастажийбуллазийна йасма-буууун, (деб тўхташ лозим. Сўнгра) вал-мавтá йаб.басухумуллоҳу сумма илайҳи йуржа-буууун”, деб оят якунланади.

Ушбу оятнинг маъноси қуйидагича: “Албатта эшита оладиган зотларгина (Сизнинг даъватингизни) қабул қилурлар. Ўликларни эса, (Қиёмат кунida) Аллоҳ тирилтирур. Сўнгра Ўзига қайтарилирлар” (Анъом, 36).

Бу ерда лозим вақф белгиси бўлган “мийм” ҳарфи ﴿يَسْمَعُونَ﴾ яъни, “эшита оладиган” бирикмасидан кейин қўйилган. Агар бу ерда вақф қилинмаса, ушбу сўз ўзидан кейинги жумлага атф бўлиб (боғланиб), оятнинг маъноси бузилади, яъни “Албатта эшита оладиган зотлар ва ўликлар (Сизнинг даъватингизни) қабул қилурлар. Уларни (Қиёмат кунida) Аллоҳ тирилтирур”га айланиб қолади.

ۛ — ушбу ҳарф турган жойда вақф қилиш мумкин эмас. Мазкур ҳарф олдида келган сўз ўзидан кейинги жумлага қўшиб ўқилиши лозим. Масалан:

الَّذِينَ نُوَفِّهِمُ الْمَلَائِكَةَ طَيِّبِينَ يَقُولُونَ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ
أَدْخُلُوا الْجَنَّةَ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٣٢﴾

Бу ерда ﴿طَيِّبِينَ﴾ сўзини ﴿يَقُولُونَ﴾ га улаб ўқилади. Яъни, “аллазийна татаваффаҳумул-малааааикату тоййибийна йа-қувелувна саламун қалайкумуд.хулул-жаанната бимá кун-тум таъмалууууун” (Наҳл, 32), тарзида тиловат қилинади.

ج — вақф қилиш ҳам, улаб ўқиш ҳам бир хил даражада, иккисининг фарқи йўқ. Бир тарафдан улаб ўқиш яхши бўлса, бошқа тарафдан вақф қилишнинг ҳам зарари йўқ. Бундай ҳолатда қори хоҳласа вақф қилади, хоҳласа улаб ўқийди. Мисол:

لَحْنٌ نَقُصُّ عَلَيْكَ نَبَأَهُم بِالْحَقِّ
إِنَّهُمْ فَتِيَةٌ آمَنُوا بِرَبِّهِمْ وَزِدْنَاهُمْ هُدًى ﴿١٣﴾

Ушбу жумлани “*наҳну нақуссу ғалайка наба-аҳум-билҳаққ.*”, деб вақф қилиб, сўнгра, “*иннаҳум фитйатун аманув бироб-биҳим ва зид.наҳум ҳудá*” тарзида ўқиш ёки “*наҳну нақуссу ғалайка наба-аҳум-билҳаққи иннаҳум фитйатун аманув би-роббиҳим ва зид.наҳум ҳудá*” (Қаҳф, 13) тарзида улаб ўқиш жоиз.

ص — ушбу ҳарфда вақф қилиш жоиз бўлса ҳам, лекин улаб ўқиш афзалроқ саналади. Масалан:

يَجِيئُ خُذِ الْكِتَابَ بِقُوَّةٍ وَءَاتِنَاهُ الْحُكْمَ صَبِيحًا

Мазкур оятни “*йá йаҳйá ҳузил-китаба биқувваҳ*”, деб вақф қилиб, сўнгра “*ва áтайнаҳул-ҳукма собиййá*” (Марям, 12) тарзида ўқиш жоиз бўлса ҳам, аммо, “*йá йаҳйá ҳузил-китаба биқувватив-ва áтайнаҳул-ҳукма собиййá*”, деб ўқилгани яхшироқ.

قل — вақф қилиш жоизлигини билдирувчи белги. Ушбу вақф белгиси келганида уни кейинги жумлага улаб ўқиш ҳам мумкин, аммо вақф қилингани яхшироқ саналади. Масалан:

قُلْ رَبِّ أَعْلَمُ بِعَدَّتِهِمْ مَا يَعْلَمُهُمْ إِلَّا قَلِيلٌ فَلَا تُمَارِ فِيهِمْ
إِلَّا مِرَاءَ ظَهْرٍ وَلَا تَسْتَفْتِ فِيهِمْ مِنْهُمْ أَحَدًا

Бу оятда “*илá қолийлу-фалá тумáри фийҳим...*” (Қаҳф, 22), деб ўқиш жоиз, лекин “*илá қолиииийл*”дан сўнг вақф қилиб, сўнгра “*фалá тумáри фийҳим...*” тарзида қироат қилингани афзал.

•• — ушбу белги оятнинг икки ўрнидан бирида тўхташ жоизлигини билдиради. Агар биринчисида вақф қилинса, иккинчисида вақф қилинмайди ёки аксинча, биринчисида вақф қилинмаса, иккинчисида вақф қилинади. Аммо, ҳам унисида, ҳам бунисида вақф қилиш жоиз эмас. Масалан:

ذَلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ

Бу оятни “заликал-китабу ла роййиййиб. (вақф), фийҳи худал-лил-муттақииййн”, деб ёки “заликал-китабу ла ройба фиийийх (вақф), худал-лил-муттақииййн” (Бақара, 1) тарзида ўқиш мумкин. Иккала ҳолатда ҳам маъно тўлиқ ифодаланади. Одатда, иккинчи мисолдаги қироат тури кўпчилик орасида кенг тарқалган. Аммо, “заликал-китабу ла роййиййиб.”, деб вақф қилиб, “фиийийх”да яна вақф қилиш мумкин эмас.

Бошқа Мусхафларда учрайдиган **ق** - **ط** га, **ج** - **ز** га, **ص** - **ض** га тўғри келади. Яъни, уларнинг вазифаси бир хил ҳисобланади.

Оятлар ўртаси ёки охирида вақф қилинганида, сўз қандай ҳарф билан тугашига қараб улар уч гуруҳга бўлинади:

- сукунли “ҳа” ҳарфи билан вақф қилиш;
- алиф билан вақф қилиш;
- ориз сукун билан вақф қилиш.

Агар вақф қилинадиган сўзнинг охири **ة** (тойи марбута) билан тугаган бўлса, у ҳолда ушбу сўз сукунли “ҳа” (**ا** - **аҳ**) билан вақф қилинади. Масалан:

﴿الْقَارِعَةُ﴾ - ﴿الْقَارِعَةُ﴾ ، ﴿أَصْحَابُ الْمِيمَنَةِ﴾ - ﴿الْمِيمَنَةِ﴾

Эслатма: баъзи сўзларда **ة** (тойи марбута) ориз сукун билан ҳам тугаши мумкин. Бу ҳолда ўзидан аввал алиф келади ва унинг ҳукми ориз мад бўлади. Бунда у икки ҳаракатдан олти ҳаракатгача чўзилиши мумкин. Аммо, тойи марбутанинг ҳойи ҳаввазга айланиш қоидаси ўзгармайди. Масалан:

﴿إِلَّا أَنْ تَتَّقُوا مِنْهُمْ تُقَاةً﴾ - ﴿تُقَاةً﴾

“туқоооооҳ”, (Оли Имрон, 28)

﴿ذَلِكَ مَثَلُهُمْ فِي التَّوْرَةِ﴾ - ﴿التَّوْرَةِ﴾

“таврооооооҳ”, (Фатҳ, 29)

﴿وَيُقِيمُوا الصَّلَاةَ وَيُؤْتُوا الزَّكَاةَ﴾ - الزَّكَاةُ

“закаааааах” , (Баййина, 5)

Вақф қилинадиган сўзнинг охирида танвин фатҳа (ا),

алиф (ا) ёки алиф мақсура (ى... ёки ى) бўлса, сўз алиф билан вақф қилинади (фақатгина тойи марбутадан ташқари, агар тойи марбута танвин билан тугаса, у ҳам су-кунли “ҳа” ҳарфи билан вақф қилинади). Масалан:

﴿مَا لَكُمْ لَا تَرْجُونَ لِلَّهِ وَقَارًا﴾ - وَقَارًا ، ﴿رَحِيمًا﴾ - رَحِيمًا

﴿ثُمَّ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا تَتْرًا﴾ (Мўъминун, 44)

﴿فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ شَهْرَيْنِ مُتَتَابِعَيْنِ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَتَمَاسَا﴾

﴿وَنَفْسٍ وَمَا سَوَّاهَا﴾ ، ﴿قَدْ أَفْلَحَ مَنْ تَزَكَّى﴾

Агар вақф қилинаётганда юқоридаги санаб ўтилганлардан бошқа ҳолат юз берса, унда ориз сукун билан вақф қилинади. Масалан:

﴿وَهُوَ خَيْرُ الرَّازِقِينَ﴾ - الرَّازِقِينَ

“ва ҳува хойрур-розиқийна — розиқиинийн”²⁹

﴿ذَلِكَ الْدِّينُ الْقَيِّمُ﴾ - الْقَيِّمُ

Ориз сукун билан вақф қилинган сўз агар ташдидли бўлса, унда ўша ҳарфнинг иккита эканлиги билдириб ўқилади. Масалан:

﴿إِنْ أَتَّبَعُ إِلَّا مَا يُوْحَىٰ إِلَيَّ﴾ - إِلَيَّ “илайй” (Анъом, 50),

﴿وَأَضَلَّهُمُ السَّامِرِيُّ﴾ - السَّامِرِيُّ

“самирий”, (Тоҳа, 83)

﴿وَمَنْ يَهْدِ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِنْ مُضِلٍّ﴾ - مُضِلٌّ

“му^дзил”, (Зумар, 37)

Агар вақф қилинаётган сўзнинг охири сукукли “мийм” ёки “нун” билан тугаса, у ҳолда ушбу ҳарфларда икки ҳаракат миқдорида ушлаб турилиб, сўнгра вақф қилинади. Яъни, бу ерда ғуннани билдириш шарт. Масалан:

﴿فَاسْتَجَبْنَا لَهُ وَنَجَّيْنَاهُ مِنَ الْغَمِّ﴾ - الْغَمِّ

﴿فَيَوْمَئِذٍ لَا يُسْئَلُ عَنْ ذَنْبِهِ إِنْسٌ وَلَا جَانٌّ﴾ - جَانٌّ

Лекин, сўз “мийм” ва “нун” ҳарфлари билан тугаб, уларда таъкид бўлмаса, ушбу ҳарфларни ғунна қилиб юбормаслик керак. Масалан:

﴿أَهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ﴾ - الْمُسْتَقِيمَ (Фотиҳа, 6)

﴿وَاللَّهُ يَنْصُرُكُمْ وَيُثَبِّتُ أَقْدَامَكُمْ﴾ (Муҳаммад, 7)

﴿وَلَا تَوَلَّوْا عَنْهُ وَأَنْتُمْ تَسْمَعُونَ﴾ - تَسْمَعُونَ

﴿أَلَا تَطْعَمُوا فِي الْمِيزَانِ﴾ - الْمِيزَانِ (Раҳмон, 8)

Кишилиқ олмошлари ҳисобланган **هُوَ**, **هِيَ** сўзлари ҳам қисқа унли билан тугаган бўлиб, агар мазкур сўзлар билан вақф қилинса, **هُوَ** - **هُوَ** (ҳува-хув), **هِيَ** - **هِيَ** (ҳийа-ҳий) тарзида ўқилади.

Агар сўз ҳамза билан тугаб, ундан олдинги ҳарф алиф бўлса ва ҳамзанинг ҳаракати танвин фатҳа олса, у ҳолда

ҳамза бир алиф миқдорида чўзиб, мад билан вақф қилинади. Бу ерда ҳамзадан сўнг алиф қўйилмайди. Масалан:

﴿بِمَا لَا يَسْمَعُ إِلَّا دُعَاءً وَ نِدَاءً﴾ - نِدَاءَ

“нидааааа-а”, (Бақара, 171)

﴿وَبَثَّ مِنْهُمَا رَجُلًا كَثِيرًا وَ نِسَاءً﴾ - نِسَاءَ

“нисааааа-а”, (Нисо, 1)

﴿إِنَّا أَنشَأْنَاهُنَّ إِنِشَاءً﴾ - إِنِشَاءَ

“ин-шааааа-а”, (Воқеа, 35)

Сакта

“Сакта” сўзи луғатда “тўхташ, бас қилиш” маъноларини билдиради. Истилоҳда эса, Қуръон оятларининг маълум жойларида тўхтаб, нафас олмай яна давом эттириб кетишга айтилади. Бунда сакта икки ҳаракат миқдорида ушлаб турилади.

Ҳафс ривоятига кўра, Қуръони каримдаги тўрт ўринда сакта қилиш вожиб. Булар:

1) Танвин фатҳага сакта қилиш: ﴿عَوَجًا﴾

الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَى عَبْدِهِ الْكِتَابَ وَلَوْ يَجْعَلُ لَهُ عِوَجًا
فَيَمَالِيْذِرُ بِأَسَاسٍ شَدِيدًا مِّنْ لَّدُنْهُ وَيُبَشِّرُ الْمُؤْمِنِينَ الَّذِينَ
يَعْمَلُونَ الصَّالِحَاتِ أَنَّ لَهُمْ أَجْرًا حَسَنًا ﴿٦﴾

Бу ерда “ва лам йаж.жал-лаҳув ẓиважá”, деб нафас олмай бир оз (яъни, икки ҳаракат миқдорида) тўхтаб турилади, сўнгра “қоййимал-лийун-зиро баъсан-шадийдам-милладун-ху ва йубашиширол-муъминииийн...” (Каҳф, 1-2), деб давом эттирилади. Чунончи, “ẓиважá”нинг танвини “қоййимал”га ихфо қилинмайди.

2) Алифга сакта қилиш: ﴿مَرْقَدًا﴾

قَالُوايَوَيْلَنَا مَنْ بَعَثَنَا مِنْ مَرْقَدِنَاهَذَا مَا وَعَدَ الرَّحْمَنُ
وَصَدَقَ الْمُرْسَلُونَ ﴿٥٢﴾

“қóлув йá вайланá мам-ба-ҳасанá мим-марқодинá (сакта) ҳáзá má ва-ҳадар-роҳмáну ва содақол-мурсалуууууви ” (Ёсин, 52).

3) “Нун”га сакта қилиш: ﴿مَنْ﴾

﴿قِيلَ مَنْ رَاقٍ﴾

“ва қийла ман (сакта) роооооқ. (вақф) ва зонна аннаҳул-фироооооқ.” (Қиёмат, 27).

Бу ерда “ман”нинг “нун”и “роооооқ.”қа идғом қилинмайди.

4) “Лом”га сакта қилиш: ﴿بَلْ﴾

﴿كَلَّا بَلْ رَانَ عَلَى قُلُوبِهِمْ مَا كَانُوا يَكْسِبُونَ﴾

“калла́ бал (сакта) рона́ ҳала́ қулувбихим-ма́ канув йаксибуу-уууви ” (Мутаффифун, 14)

Бу ерда эса, “бал”нинг сукунли “лом”и “рона”нинг “ро”-сига идғом қилинмайди.

Барча сакта қоидалари биринчи мисолда кўрсатилганидек амалга оширилади.

Мусҳафи шарифда сакта қилиниши лозим бўлган сўз устига кичик "س" ҳарфи қўйилади. Бу سَكْتَةٌ сўзининг қисқартма шаклидир.

Шунингдек, Ҳафс ривоятига кўра, яна икки жойда сакта қилиш жоиз. Булар:

Биринчиси: “Анфол” ва “Бароат” сураларининг ўртасида: Анфол сурасининг охири 75-ояти бўлмиш

﴿وَأُولُوا الْأَرْحَامِ بَعْضُهُمْ أَوْلَىٰ بِبَعْضٍ فِي كِتَابِ اللَّهِ قُلَىٰ
إِنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ﴾

“ва улул-арҳами бағдзуҳум авла бибағдзин-фий китабил-лаааааҳ (вақф), инналлоҳа би кулли шайъин ғалииийим”, деб ўқилгач, орада сакта қилиниб, сўнгра

﴿بَرَآءَةٌ مِّنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ إِلَى الَّذِينَ عَاهَدْتُم مِّنَ الْمُشْرِكِينَ﴾

“барооооатум-миналлоҳи ва росувлиҳий илаллазийна ғаҳат-тум-минал-муширкииийин” тарзида давом эттирилади.

Иккинчиси: “Ҳоққа” сурасининг 28 оятидаги “ҳойи ҳав-ваз” устида:

مَا أَغْنَىٰ عَنِّي مَالِيَّةٌ ﴿٢٨﴾ هَلَاكَ عَنِّي سُلْطَانِيَّةٌ ﴿٢٩﴾

“мааааа агна́ баъний ма́лийаҳ (сакта) ҳалака баъний сул-то́нийаҳ” (Ҳоққа, 28-29).

Савол ва топшириқлар:

1) Нима сабабдан Қуръони карим оятлари ўртасида вақф қилинади?

2) Вақф аломати бўлган ﴿﴾ ҳарфининг вазифаси нимадан иборат?

3) ﴿﴾ белгиси нимани англатади?

4) Агар бирон сўз устида кичик ﴿﴾ ҳарфи турган бўлса, унда қандай вақф қилинади?

5) ﴿﴾ ҳарфларининг бирикмаси бўлган аломат бор ерда вақф қилиш мумкинми?

6) ﴿﴾ аломатини тушунтиринг. Бундай ҳолатда вақф қилган яхшими ёки улаб ўқиганми?

7) Уч нуқтали вақф аломати келган жойда қандай йўл тутилади? Мисоллар билан тушунтиринг.

8) Агар Қуръони карим сўзларининг бирида вақф қилинса, неча хил ҳолат юз беради?

9) Қайси ҳолатларда сукун билан вақф қилинади?

10) Алиф билан вақф қилиш учун сўзнинг охири қандай ҳаракат ёки ҳарф билан тугаши лозим?

11) Сакта сўзининг маъноси нима ва у қандай амалга оширилади?

12) Қуръони каримнинг нечта ўрнида сакта қилиш вожиб? Уларни санаб ўтинг.

13) Яна нечта ўринда сакта қилиш жоиз?

14) Қуйидаги мисолларда вақф аломатларига аҳамият қилиб, қаерда тўхтаб, қаерда тўхташ мумкин эмаслигини айтинг.

Биринчи мисол:

فِيهِ ءَايَاتٌ يَبَيِّنُ مَقَامُ
إِبْرَاهِيمَ وَمَنْ دَخَلَهُ كَانَ ءَامِنًا وَلِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حُجُّ الْبَيْتِ
مَنِ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا وَمَنْ كَفَرَ فَإِنَّ اللَّهَ غَفِيرٌ عَنِ الْعَالَمِينَ

Иккинчи мисол:

وَمَا جَعَلْنَا أَصْحَابَ النَّارِ إِلَّا مَلَائِكَةً وَمَا جَعَلْنَا عِدَّتَهُمْ إِلَّا فِتْنَةً
لِّلَّذِينَ كَفَرُوا لِيَسْتَيَقِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ وَيزدادَ الَّذِينَ ءَامَنُوا إِيمَانًا
وَلَا يَرْكَبَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ وَالْمُؤْمِنُونَ وَلِيَقُولَ الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ
وَالْكَافِرُونَ مَاذَا أَرَادَ اللَّهُ بِهَذَا مَثَلًا كَذَلِكَ يُضِلُّ اللَّهُ مَن يَشَاءُ وَيَهْدِي
مَن يَشَاءُ وَمَا يَعْلَمُ خُودَ رَبِّكَ إِلَّا هُوَ وَمَا هِيَ إِلَّا ذِكْرٌ لِلْبَشَرِ ﴿٣١﴾

Учинчи мисол:

﴿يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ لَا يَحْزُنْكَ الَّذِينَ يُسْكِرُونَ
فِي الْكُفْرِ مِنَ الَّذِينَ قَالُوا ءَامَنَّا بِفَوَهِهِمْ وَلَمْ تُؤْمِنْ
قُلُوبُهُمْ وَمِنَ الَّذِينَ هَادُوا سَمَّعُونَ
لِلْكَذِبِ سَمَّعُونَ لِقَوْمٍ ءَاخِرِينَ لَمْ يَأْتُوكَ

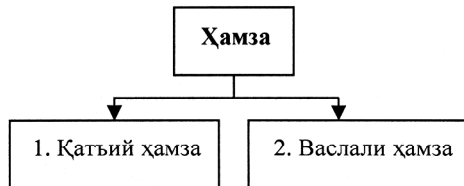
Тўртинчи мисол:

وَإِذَا تُتْلَى عَلَيْهِمْ ءَايَاتُنَا قَالُوا قَدْ سَمِعْنَا لَوْ شَاءَ
لَقَتْنَا مِثْلَ هَذَا آيَاتِ هَذَا إِلَّا أَسْطِيفُ الْأَوَّلِينَ ﴿٣١﴾

Бешинчи мисол:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا الْيَهُودَ وَالنَّصَارَىٰ أَوْلِيَاءَ بَعْضُهُمْ
أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ وَمَنْ يَتَوَلَّهُمْ مِنْكُمْ فَإِنَّهُ مِنْهُمْ

Ўн иккинчи дарс Васлали ҳамза

Араб тилида икки хил ҳамза мавжуд:

1) Қатъий ҳамза: яъни талаффуз қилинадиган ҳамза, у доим ўз ўрнида туради. Қатъий ҳамза ёзувда “ء” белгиси билан ифодаланади ва у ўзи алоҳида, баъзан “ا”, “و”, “ى” харфларидан бири устига қўйилади. Масалан:

أَيْمَانِكُمْ ، أَرْسَلْنَا ، فَيَأْخُذْكُمْ ، يُؤَاخِذْكُمْ ، سَوَاءٌ ، تُؤَدُّوا

* * *

فَأُولَٰئِكَ ، شَيْءٌ ، فَيَنْبِئُكُمْ ، بِسُوءٍ ، سُئِلَ ، شَيْئًا ، تُؤَفِّكُونَ

* * *

يَبْدُو ، أُبْرِئِي ، بَرِيءٌ ، تَبَرَّأَ ، بَدَّءُوكُمْ ، بَدَأَ ، يَنْسِ

2) Васлали ҳамза: яъни талаффуз қилинмайдиган ҳамза товуши. Васлали ҳамза ёзувда васла белгиси (ْ) билан алиф устига қўйилади. Масалан:

كُلُّ أَمْرٍ، وَأَمْرَاتٍ لُوطٍ، وَأَضْرِبْ لَهُمْ، مَرِيْمَ ابْنَتِ عِمْرَانَ

Васлали ҳамза билан бошланган сўз гапнинг бошида турган бўлса ёки ўзи алоҳида олинганда, у бирон қисқа унли ёрдамида қатъий ҳамзага айланади ва маълум ҳаракатни қабул қилади. Масалан:

إِسْمٌ، اِمْرَأَةٌ، اِبْنٌ، اِبْنَةٌ، اِضْرِبْ، اُخْرِجْ، اِكْشِفْ، اِرْجِعْ

Агар васлали ҳамза билан бошланган сўз гапнинг ўртаси ёки охирида келса, унда икки сўз бир-бирига қўшиб ўқилади. Масалан:

﴿رَبَّنَا اكْشِفْ عَنَّا﴾، ﴿عِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ﴾، ﴿وَحَدَّهُ أَشْمَازَتْ﴾

Қуръони каримда васлали ҳамза исм, феъл ва ҳарфларда учрайди.

Феъллардаги васлали ҳамза

Агар феълларнинг ўрта ўзаги³⁰ касра бўлса, у ҳолда унинг бош ҳарфи “и” ўқилади. Масалан:

﴿إِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ﴾، ﴿اِكْشِفْ عَنَّا الْعَذَابَ﴾

Ноқис феълларнинг ўрта ўзаги касра бўлса, қуйидагича тус олади:

إِمْشُوا — ﴿أَنْ أَمْشُوا وَاصْبِرُوا عَلَى الْهَتِكُمْ﴾ (Сод, 6)

إِئْتُوا — ﴿إِئْتُونِي بِكِتَابٍ مِنْ قَبْلِ هَذَا﴾ (Ахқоф, 4)

Мазкур сўзнинг ўқилишига доир икки хил ҳолат мавжуд:

﴿أَمْ لَهُمْ شِرْكٌ فِي السَّمَاوَاتِ صَلَّى ائْتُونِي بِكِتَابٍ مِنْ قَبْلِ هَذَا﴾

Агар “фис-самáвааааат” деб вақф қилинса, у ҳолда ушбу сўз “ийтуний” тарзида давом эттирилади. Агар “фис-самáва-аааат”дан сўнг вақф қилинмаса, у ҳолда “ам лаҳум шир-

қун-фис-самáватиътуний бикитабим-мин-қоб.ли ҳáзà” тарзи-да ўқилади. Яъни:

1. “самáвааааат” сўзида вақф қилинса: **إِيتُونِي**

2. улаб ўқилса: **فِي السَّمَاوَاتِ تُونِي**

إِنُّوَا – ﴿قَالُوا أَبْنُوا لَهُ بُيُوتًا﴾ (Соффот, 97)

إِقْضُوا – ﴿ثُمَّ أَقْضُوا إِلَيَّ وَلَا تُنْظِرُون﴾ (Юнус, 71)

Ушбу феълларнинг асли **إِقْضِيُوا، إِنِّيُوا، إِمْشِيُوا**

кўринишига эга.

Агар феълларнинг ўрта ўзаги фатҳа бўлса ҳам, васлали ҳамзанинг ҳаракати “и” бўлади. Масалан:

إِنْطَلَقَ – ﴿وَأَنْطَلَقَ أَمَلًا مِنْهُمْ﴾

إِذْهَبَ – ﴿قَالَ أَذْهَبْ فَمَنْ تَبِعَكَ مِنْهُمْ﴾

إِرْتَضَى – ﴿وَلَا يَشْفَعُونَ إِلَّا لِمَنِ ارْتَضَى﴾ – لِمَنِ رَتَضَى

إِسْتَحَقَّ – ﴿مِنَ الَّذِينَ اسْتَحَقَّ عَلَيْهِمُ الْأُولِيَّانِ﴾

إِسْتَعْفَرَ – ﴿فَاسْتَغْفَرَ رَبَّهُ وَخَرَّ رَاكِعًا وَأَنَابَ﴾

إِسْتَكْبَرَ – ﴿إِلَّا إِبْلِيسَ أَبَى وَاسْتَكْبَرَ﴾

Агар ўрта ўзак замма бўлса, васлали ҳамза ҳам замма билан ўқилади. Масалан:

أَشْكُرُ - ﴿أَنْ أَشْكُرَ لِي وَلِوَالِدَيْكَ﴾
 أَتْلُ - ﴿وَأَتْلُ مَا أُوْحِيَ إِلَيْكَ﴾

أَسْتَهْزِئُ - ﴿وَلَقَدْ أَسْتَهْزِئُ بِرُسُلٍ مِنْ قَبْلِكَ﴾
 أَجُتِّتُ - ﴿كَشَجَرَةٍ خَبِيثَةٍ اجْتُثَّتْ مِنْ فَوْقِ الْأَرْضِ﴾
 أَوْثَمَنَ - ﴿فَلْيُؤَدِّ الَّذِي أُوثِمْنَ أَمَانَتَهُ - فَلْيُؤَدِّ لَذُنُومِنَ﴾
 أَضْطُرُّ - ﴿فَمَنْ أَضْطُرُّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ﴾
 أَسْتَضْعِفُوا - ﴿وَقَالَ الَّذِينَ أَسْتَضْعِفُوا﴾

Исмлар таркибига кирувчи васлалари ҳамза доим касра ҳаракатини олади. Улар уч, беш ёки олти ўзакли бўлиши мумкин.

Беш ва олти ўзакли исмларга мисоллар:

إِسْتِكْبَارًا - ﴿إِسْتِكْبَارًا فِي الْأَرْضِ وَمَكْرَ السَّيِّئِ﴾
 إِفْتِرَاءً - ﴿إِفْتِرَاءً عَلَى اللَّهِ﴾ ، ﴿وَأَسْتَكْبَرُوا اسْتِكْبَارًا﴾

Энди, Қуръони каримдаги ушбу етти сўзни кўриб чиқамиз:

إِبْنٌ ، إِبْنَةٌ ، إِمْرُؤٌ ، إِمْرَأَةٌ ، إِسْمٌ ، إِثْنَيْنِ ، اثْنَتَيْنِ

Қуйида мазкур сўзларнинг ҳар бирига алоҳида мисоллар келтирамиз:

إِبْنٌ - ﴿كَمَا قَالَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ﴾ - عِيسَى (Софф, 14)

إِبْنَةُ - ﴿إِبْنَةُ عِمْرَانَ الَّتِي أَحْصَنَتْ فَرْجَهَا﴾ (Таҳрим, 12)

﴿إِحْدَى ابْنَتَيَّ هَاتَيْنِ﴾ - إِحْدَبْتَيَّ (Қасас, 27)

إِمْرِيءَ - ﴿أَيُّطْمَعُ كُلُّ امْرِئٍ مِّنْهُمْ﴾ - كُلمَرَيْنِ

﴿إِنِ امْرَأُؤُ هَلَكَ لَيْسَ لَهُ وَلَدٌ﴾ - إِنِمْرُؤُنْ (Нисо, 176)

إِمْرَأَةً - ﴿ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا لِلَّذِينَ كَفَرُوا امْرَأَتَ نُوحٍ وَ امْرَأَتَ لُوطٍ﴾

إِسْمَ - ﴿وَ أَذْكُرِ اسْمَ رَبِّكَ وَ تَبَتَّلْ إِلَيْهِ تَبْتِيلًا﴾ - وَذُكْرِسَمَ

﴿يَأْتِي مِنَ بَعْدِي اسْمُهُ أَحْمَدُ﴾ - بَعْدِسْمُهُو (Софф, 6)

إِثْنَيْنِ - ﴿لَا تَتَّخِذُوا إِلَهَيْنِ اثْنَيْنِ﴾ - إِلَّاهَيْثْنَيْنِ (Наҳл, 51)

إِثْنَتَيْنِ - ﴿فَإِنْ كَانَتَا اثْنَتَيْنِ فَلَهُمَا الثَّلَاثَانِ﴾ - كَانَتْثْنَتَيْنِ

﴿فَأَنْفَجَرَتْ مِنْهُ اثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْنًا﴾ - مِنْهَثْنَتَا (Бақара, 60)

Исм таркибига кирувчи нисбий олмошлар фатҳа ҳаракатини олади. Масалан:

﴿تَبَارَكَ الَّذِي بِيَدِهِ الْمُلْكُ وَ هُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ﴾ *

الَّذِي خَلَقَ الْمَوْتَ وَ الْحَيَاةَ لِيُبْلُوَكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا ج

وَ هُوَ الْعَزِيزُ الْغَفُورُ﴾

Агар сўроқ юкламаси бўлган ҳамза ۞ (-ми?) билан васлалари ҳамза бир сўзда келса, у ҳолда васлалари ҳамза тушиб қолади. Бу ҳодиса Қуръони каримдаги етти сўзда учрайди:

أَتَّخَذْتُمْ - ﴿قُلْ أَتَّخَذْتُمْ عِنْدَ اللَّهِ عَهْدًا﴾ (Бақара, 80)

أُطْلِعَ - ﴿أُطْلِعَ الْغَيْبَ﴾ (Марям, 78)

أُفْتَرَى - ﴿أُفْتَرَى عَلَى اللَّهِ كَذِبًا﴾ (Сабаъ, 8)

أُصْطَفَى - ﴿أُصْطَفَى الْبَنَاتِ عَلَى الْبَنِينَ﴾ (Соффот, 153)

أُتَّخَذْنَاهُمْ - ﴿أُتَّخَذْنَاهُمْ سِحْرِيًّا﴾ (Сод, 63)

أُتَّكَبِّرَتْ - ﴿أُتَّكَبِّرَتْ أَمْ كُنْتَ مِنَ الْعَالِينَ﴾ (Сод, 75)

أُتَّغْفَرَتْ - ﴿أُتَّغْفَرَتْ لَهُمْ أَمْ لَمْ تُسْتَغْفَرَ لَهُمْ﴾

Ушбу сўзлардаги сўроқ юкламаси бўлган ۞ қатъий ҳамза ҳисобланиб, у сўз таркибидан ҳеч қачон тушиб қолмайди.

Қачонки сўроқ юкламаси билан васлалари ҳамза бир сўзда келиб, васлалари ҳамзадан кейин “лом” ҳарфи бўлса, унда васлалари ҳамза тушиб қолмайди. Бундай сўзлар Ҳафс ва бошқа қорилар фикрича икки хил усулда ўқилади:

– васлалари ҳамзани “алиф”га алмаштириб (яъни, ибдол қилиб), уни тўлиқ мад билан ўқиш;

– ҳамза ва алиф ўртасида тасҳил қилиб, енгил ўқиш.

Бундай ҳодиса Қуръони каримнинг олти жойидаги уч сўзда кузатилади:

﴿ءَالَذَّكَرَيْنِ﴾ - “ааааааз-закаройни...” (Анъом, 143; 144)

﴿ءَالْتَنَ﴾ - “аааааалъана” (Юнус, 51; 91)

﴿ءَاللَّهُ أَذْنُ لَكُمْ﴾

“ааааааллоҳу азина лакум”, (Юнус, 59)

﴿عَالِلَهُ خَيْرٌ أَمَّا يُشْرُكُونَ﴾

“aaaaaalóху хойрун амма йуширкуууувн”, (Намл, 59)

Юқоридаги сўзлар ушбу ҳолатда лозим мад қоида­сига мувофиқ келади, чунки мад ҳарф бўлмиш алифдан сўнг лозим сукун келмоқда. Улар олти ҳаракат миқ­дорида мад қилиниши вожиб.

Агар сўроқ юк­ла­ма­си ва вас­ла­ли ҳам­за тас­ҳил қилиб ўқилса, қуйидагича кў­ри­ниш касб этади:

“الألّوҳ” – أَلَلّهُ – أَلَلّهُ; “الْأَلْأنا” – أَلَلْنَن – أَلَلْنَن;

أَلَلْكَرَيْن – أَلَلْكَرَيْن – “ázakaройни...”

Савол ва топшириқлар:

- 1) Араб тилида неча хил ҳамза мавжуд? Улар қай­си­лар?
- 2) Вас­ла­ли ҳам­за қай­си ҳо­лат­лар­да қатъий ҳам­за­га ай­ла­на­ди?
- 3) Феълларда келувчи вас­ла­ли ҳам­за­га ми­со­л­лар кел­ти­ринг.
- 4) Феълларда вас­ла­ли ҳам­за­нинг ҳа­ра­ка­ти қан­дай аниқ­ла­на­ди?
- 5) Қай­си ҳол­лар­да сўроқ юк­ла­ма­си ва вас­ла­ли ҳам­за бир сўз­да кел­са ҳам вас­ла­ли ҳам­за ту­шиб қол­май­ди? Бун­дай ҳо­лат Қуръони карим­да не­ч­та сўз­да мав­жуд?
- 6) Қуйидаги ми­со­л­лар­да қатъий ва вас­ла­ли ҳам­за­нинг келиш ҳо­лат­ла­ри­га эъти­бор бе­ринг.

Биринчи ми­со­л:

وَدَكَيْتُمْ أَهْلَ
الْكَتَبِ لَوْ يَرُدُّونَكُمْ مِنْ بَعْدِ إِيمَانِكُمْ كَفَّارًا حَسَدًا
مِّنْ عِنْدِ أَنْفُسِهِمْ مِنْ بَعْدِ مَا بَيَّنَّ لَهُمُ الْحَقُّ فَاعْتُوا
وَاصْصَفُوا حَتَّىٰ يَأْتِيَ اللَّهُ بِأَمْرٍ إِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

Иккинчи мисол:

أَسْتَحْذَرُ عَلَيْهِمُ الشَّيْطَانَ فَانْسَهُمْ ذَكَرَ
اللَّهُ أَوْلَيْكَ حَرْبُ الشَّيْطَانِ إِلَّا إِنْ حَرْبَ الشَّيْطَانِ هُمْ الْخَيْرُونَ

Учинчи мисол:

أَقْرَأُ بِسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ ﴿١﴾ خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍ ﴿٢﴾ أَقْرَأُ رَبِّكَ
الْأَكْرَمَ ﴿٣﴾ الَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ ﴿٤﴾ عَلَّمَ الْإِنْسَانَ مَا لَمْ يَعْلَمْ ﴿٥﴾

Тўртинчи мисол:

يَوْمَ يَفِرُّ الْمَرْءُ مِنْ أَخِيهِ ﴿٣٦﴾ وَأُمِّهِ وَأَبِيهِ ﴿٣٧﴾ وَصَدِيقِيهِ وَبَنِيهِ ﴿٣٨﴾
لِكُلِّ امْرِئٍ مِّنْهُمْ يَوْمَئِذٍ شَأْنٌ يُغْنِيهِ ﴿٣٩﴾

Бешинчи мисол:

أَقْرَبَ لِلنَّاسِ حِسَابُهُمْ وَهُمْ فِي غَفْلَةٍ مُّعْرِضُونَ ﴿١﴾

Олтинчи мисол:

يَأْتِيَنَّهَا النَّفْسُ الْمَطْمَئِنَّةُ ﴿٢٧﴾ أَرْجِي إِلَىٰ رَبِّكَ رَاضِيَةً مَُّرْضِيَةً ﴿٢٨﴾
فَادْخُلِي فِي عِبَادِي ﴿٢٩﴾ وَأَدْخُلِي جَنَّتِي ﴿٣٠﴾

Еттинчи мисол:

وَأَخْبَارَ مُوسَىٰ قَوْمَهُ سَبْعِينَ رَجُلًا لِّمِيقَاتِنَا فَلَمَّا أَخَذَتْهُمُ
الرَّجْفَةُ قَالَ رَبِّ لَوْ شِئْتَ أَهْلَكْتَهُم مِّن قَبْلُ وَإِيَّائِيَ

Ўн учинчи дарс

Истиоъза (тааввуз)

“Истиоъза” сўзи луғатда “илтижо қилиш, паноҳ сўраш, ўзига ҳимоя ишташ” маъноларига эга. Истилоҳда, банданинг Аллоҳ таолога илтижо қилиб, ўзини шайтон макр-ҳийлалари-
ридан сақлашини сўрашидир.

Қироат аввалида истиоъза айтишни уламолар таъкидлаб ўтганлар. Бу борада турли хил фикрлар мавжуд. Аксарият уламолар истиоъзани мустаҳаб, яъни айтса яхши, айтмаса зарари йўқ, деганлар. Аллоҳ таоло Ўз Каломида:

فَإِذَا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ ﴿٩٨﴾

“(Эй мўмин бандам), қачонки Қуръон тиловат қилсанг, албатта, малъун шайтон (васвасаси)дан Аллоҳ паноҳ беришини сўрагин!” (Наҳл, 98), — деб амр қилган.

Истиоъзанинг энг афзал, деб билинган шакли

أَعُوذُ بِاللّٰهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ дейишдир. Чунки, мана шу жумла Қуръон оятидаги матнга мос келади. Шунинг-

дек, أَعُوذُ بِاللّٰهِ مِنَ الشَّيْطَانِ ёки

أَعُوذُ بِاللّٰهِ السَّمِيعِ الْعَلِيمِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ деб айтса ҳам бўлади.

Эслатма: أَعُوذُ сўзини талаффуз қилишда кишидан алоҳида эътибор талаб этилади. Бунда аввал ҳамза, сўнгра “ъайн” ҳарфи талаффуз қилиниши керак. Кўп ҳолларда ҳамза ҳарфи “ъайн”нинг таркибига қўшиб ўқилади. Бу нотўғридир. Аслида ҳамза ва “ъайн” алоҳида, бир-биридан ажратиб ўқилиши лозим. Шунингдек, “зъл” ҳарфи ҳам “ъайн”нинг таъсирида “дзёл”га айланиб қолмаслиги керак. Акс ҳолда маъно кўпол даражада бузилади. عَاذَ — يَعُوذُ феъли “паноҳ сўрамоқ, ёрдамга чақирмоқ” каби маъноларни ифодалайди. Агар ушбу сўздаги “зъл” ҳарфи “дзёл” қилиб ўқилса, عَاضَ — يَعُوْضُ феълига айланиб, “алмаштирмоқ, ўзгартирмоқ” маъносига эга бўлади. Бундай ҳолда кўзланган мақсадга тескари бўлган маъно келиб чиқади. Шу сабаб أَعُوذُ сўзини талаффуз қилишга яхши аҳамият бериш талаб қилинади.

Қироат аввалида истиоъза айтишнинг икки ҳолати бор:

- жаҳрий (овоз чиқариб) айтиш;
- махфий (ичида) айтиш.

Икки хил ўринда қироатдан аввал истиоъзани жаҳрий айтиш яхши саналади:

1. Қори овоз чиқариб қироат қилаётган бўлиб, унинг атрофида тингловчи кишилар ҳам мавжуд бўлса;

2. Қори Қуръон ўқиётган жамоат орасида бўлиб, у қироатни аввал бошласа.

Тўрт ўринда истиоъзани ичида, овоз чиқармай айтиш маҳбуб саналади:

1. Агар киши қироатни овоз чиқармай қилаётган бўлса;

2. Қуръонни овоз чиқариб ўқиса-да, атрофида тиловатига кулоқ тутадиган бирон киши бўлмаса;

3. Агар киши қироатни намозда (хусусан, тиловати жаҳрий ўқиладиган бомдод, шом ва хуфтон намозларида) қилаётган бўлса;

4. Агар қори бирон жамоат орасида қироат қилаётган бўлсаю, аммо у қироатни биринчи бўлиб бошламаса.

Агар киши узрли ҳолатлар саналган акси уриш, йўталиш ёки қироатга тегишли бўлган бирон сўзни айтиш учун қироатини тўхтатса³¹, истиоъзани қайтадан айтмайди.

Ўн тўртинчи дарс

Басмала (тасмия)

“Басмала” сўзи بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ яъни, “Меҳрибон ва Раҳмли Аллоҳ номи билан (бошлайман)” жумласидан қисқартириб олингандир. Шунингдек, ҳасбала “*ҳасбий-аллоҳу ва ниъмал вакийл*” ва ҳавқала “*ла ҳавла ва ла қуввата илла биллаҳ*” жумлаларидан қисқартириб олинган сўзлар ҳисобланади.

Басмала сўзининг матни Қуръони каримда Намл сурасининг 30-оятида келтирилган:

إِنَّهُ مِنْ سُلَيْمَانَ وَإِنَّهُ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ ﴿٢٠﴾

Етти қироат соҳиблари Қуръони каримнинг Бароат сурасидан бошқа ҳамма суралар аввалида басмала борлигига иттифоқ қилишган. Бароат сурасида “бисмиллоҳ”нинг айтилмаслигига қуйидаги сабаблар келтирилади. Мазкур сура ўзида уруш, аҳдни бузиш, ваийд, таҳдид ва шу каби маъ-

ноларни жамлаган. Ибн Аббос розийаллоҳу анҳу айтади: Мен Али розийаллоҳу анҳудан: “Нима сабаб Бароат сурасининг аввалида басмала ёзилмади?” деб сўрадим. У: “Чунки, “бис-миллоҳ” омонликдир. Бароатда ундай эмас, у жанг-жадал ҳақида нозил бўлди. Омонлик билан уруш бир-бирига муносиб эмас”, дея жавоб берди³².

“Бароат”дан бошқа суралар аввалидан ўқишмоқчи бўлган қори қуйидаги тўрт ҳолатдан бирига амал қилиши мумкин:

1. Барчасида вақф қилиб, алоҳида ўқиш. Яъни, истиоъзани басмаладан, басмалани сура аввалидан ажратиб ўқиш. Бу энг яхши ҳолатдир. Масалан:

أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ деб вақф қилиб,

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ дан сўнг яна тўхтаб, кейин бирон-бир сурани бошидан бошлаш.

2. Истиоъзани алоҳида ўқиб, басмалани суранинг бошига улаш. Масалан:

أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ деб тўхтаб,

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ أَلْهَاكُمْ التَّكَاثُرُ деб давом эттириш.

3. Истиоъза ва басмалани бир-бирига улаб, сура бошини алоҳида ўқиш. Масалан:

أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ деб тўхтаб, сўнг сурани бошлаш.

4. Барчасини улаб ўқиш. Масалан:

أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ

тарзида ўқиш.

Агар Бароат сурасининг аввалидан бошлаб ўқилса, қуйидаги икки ҳолат юзага келади:

1. Истиоъзада тўхтаб, басмаласиз, суранинг аввалидан бошлаш. Яъни:

أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ деб вақф қилиб, сўнгра
﴿بَرَاءَةٌ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ إِلَى الَّذِينَ عَاهَدْتُمْ مِنَ الْمُشْرِكِينَ﴾

тарзида давом эттириш.

2. Истиоъзани басмаласиз, суранинг аввалига қўшиб ўқиш. Яъни:

أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ بَرَاءَةٌ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ
إِلَى الَّذِينَ عَاهَدْتُمْ مِنَ الْمُشْرِكِينَ

деб ўқиш.

Агар қори Бароат сурасидан бошқа бирон сура ўртасидан қироат қиладиган бўлса, икки усулни қўллаши мумкин:

Биринчиси: басмалани айтиш. Бунда юқорида айтиб ўтилган ҳар бир сура бошида юзига келадиган тўрт ҳолатдан бирига амал қилинади.

Иккинчиси: басмалани айтмаслик. Бунда фақатгина икки хил ҳолат юзага келади:

1. Истиоъзада вақф қилиб, сўнгра оятни бошлаш;

2. Истиоъзани оятга қўшиб ўқиш.

Бароат сурасининг ўртасидан тиловат қилиш борасида уламолар турли фикрларни беришган. Баъзилар: “Бароат сурасининг аввалида басмала айтилмагани каби, унинг ўртасида ҳам айтилмайди”, дейишган. Бунда қуйидагича ҳолат юзага келади:

1. Истиоъзада вақф қилиш;

2. Истиоъзани оятнинг бошига улаб ўқиш.

Яна баъзи тоифа уламолар Бароат сурасининг ўртасида басмала айтиш жоиз, дейишган.

Икки сура ўртасидаги басмала

Агар қори суранинг охирини кейинги сурага улаб ўқиса (Бароат сурасидан ташқари), уч хил ҳолат юзага келади:

1. Барчасини алоҳида, бир-биридан узиб ўқиш. Яъни, суранинг охирида ва басмаладан кейин вақф қилиш;

2. Суранинг охирида вақф қилиб, басмалани кейинги сурага улаб ўқиш;

3. Барчасини қўшиб ўқиш. Яъни, суранинг охирини басмалага, басмалани эса, кейинги суранинг аввалига улаш.

Эслатма: шуни унутмаслик лозимки, суранинг охирини басмалага улаб, кейинги сура аввалини алоҳида бошлаш мумкин эмас. Чунки, бу ҳолатда басмала қуръоний оятлар сирасига кириб қолади!

Анфол сурасининг охири Бароат сурасининг бошига улаб ўқилса, уч хил ҳолат юз беради:

1. Анфол сурасининг охирида нафас ростлаб, тўхташ;

2. Нафас олмай, икки сура орасида енгил сакта қилиш;

3. Анфол сурасининг охирини Тавба сурасининг бошига улаб ўқиш. Бунда аввал таъкидлаб ўтганимиздек, басмала айтилмайди.

Имом Ҳокимнинг “Мустандрок” китобида Ибн Аббос розийаллоҳу анҳудан қуйидагича ривоят қилинади: Набий соллаллоҳу алайҳи ва салламга токи “бисмиллаҳир-роҳма-нир-роҳийм” нозил бўлмагунича, у зот сураларнинг тугаганини била олмас эдилар” (Албоний ҳадиснинг санадини саҳиҳ, деган).

Ҳар бир сура бошида басмала айтиш суннатдир. Суралар ўртасида басмала айтиш ёки айтмаслик қорининг ихтиёрига боғлиқ. Аммо доим басмалани айтиш маъқул.

Савол ва топшириқлар:

- 1) “Истиоъза” сўзининг маъноси?
- 2) Истиоъза айтиш ҳақида Қуръони каримда нима дейилган?
- 3) “Басмала” сўзининг маъноси нима?
- 4) Басмала айтишнинг ҳукми қандай?

Ўн бешинчи дарс Тиловат саждаси

Аллоҳ таоло айтади:

إِنَّمَا يُؤْمِنُ بِآيَاتِنَا الَّذِينَ إِذَا ذُكِّرُوا بِهَا خَرُّوا سُجَّدًا
وَسَبَّحُوا بِحَمْدِ رَبِّهِمْ وَهُمْ لَا يَسْتَكْبِرُونَ ﴿١٥﴾

“Албатта Бизнинг оятларимизга фақат қачон у (оятлар) зикр қилинса, (ўша оятлар билан панд-насиҳат қилинганида таъсирланганликлари сабабли) сажда қилган ҳолларида йиқилдиган ва кибр-ҳаво қилмаган ҳолларида ҳамду сано айтиш билан Парвардигорларини (ҳар хил айбу нуқсонлардан) пок, деб биладиган зотларгина имон келтирурлар” (Сажда, 15).

Мазкур ояти каримада сажда оятларини эшитгач, мутакаббирлик қилмай, саждага бориш ҳақиқий мўминларнинг сифати эканлиги айтиб ўтилмоқда.

Ибн Умар розийаллоҳу анҳу ривоят қилади: “Набий соллаллоҳу алайҳи ва саллам сажда ояти бор сурани тиловат қилиб, сўнгра сажда қилар ва бизлар ҳам у зот билан бирга сажда қилар эдик. Ҳатто, бизлардан бирон киши (сажда қилиш учун) пешонасини қўйишга жой топа олмай қоларди” (Муттафақун алайҳ).

Юқорида келтирилган оят ва ушбу ҳадисдан ҳам билиб оламизки, сажда оятини ўқиса ёки эшитса, хоҳ у арабий матн хоҳ таржима бўлсин, ҳар бир мўмин бир маротаба сажда қилиши керак. Чунки, тиловат саждасининг ўзига хос фазилати бор. Абу Ҳурайра розийаллоҳу анҳу Набий соллаллоҳу алайҳи ва салламдан ривоят қилади: “Агар одам боласи сажда (ояти)ни ўқиб кетидан сажда қилса, шайтон йиғлаган ҳолида ундан узоқлашиб, шундай дейди: Эҳ, унинг ҳолига вой бўлсин (шайтон бу ерда ўзини назарда тутмоқда)! Одам боласи саждага буюрилиб, сажда қилди. Шу сабаб унга жаннат бўлди. Мен ҳам саждага буюрилганимда, уни инкор қилдим. Оқибатда менга дўзах бўлди!” (Имом Муслим ривояти).

Хоҳ намозда, хоҳ сажда оятида бўлсин, банданинг ўз Раббига бўйин эгиши, таъзим билан сажда қилиши унинг жаннатга киришига сабаб бўлади. Хусусан, тиловат саждаси фа-

зилатли амаллардан бири ҳисобланиб, бу иш бир томондан бандани Аллоҳга яқинлаштиради, бошқа тарафдан шайтонни маҳзун аҳволга солади. Шу сабаб ҳар биримиз сажда оятларини ўқисак ёки эшитсак, унинг кетидан дарров сажда қилиб қўйишга ҳаракат қилишимиз лозим.

Тиловат саждаси кимларга вожиб?

Умар, Али, Абдуллоҳ ибн Масъуд, Абдуллоҳ ибн Аббос ва Абдуллоҳ ибн Амр розийаллоҳу анҳумлар: “Тиловат саждаси Қуръонни тиловат қилган ва эшитган кишиларга вожиб”, дейишган.

Тиловат саждасини арабча ёки бошқа тилларга ўгирилган таржимасини ўқийдими, барибир сажда қилиш вожиб бўлаверади. Агар араб тилини билмайдиган кишининг олдида тиловат саждаси ўқилса, у оятнинг маъносига тушунмаса ҳам сажда қилиши керак. Бу фикрни Абу Ҳанифа билдирган.

Намоз ибодати кимларга фарз бўлса, тиловат саждаси ҳам ўша тоифа кишиларга вожиб бўлади. Яъни, тиловат саждаси вожиб бўлиши учун банда мусулмон, оқил, балоғатга етган, аёл киши бўлса ҳайз ва нифосдан пок бўлиши лозим. Зеро, кофир, балоғатга етмаган ёш бола, ақли заиф кишилар, ҳайз ва нифосдаги аёлларга тиловат саждаси вожиб эмас. Чунки, улар намоз фарз бўлган кишилар қаторига қирмайди. Тиловат саждаси таҳорати йўқ ва жунуб бўлган киши учун вожиб. Улар покланганларидан сўнг тиловат саждасини бажарадилар.

Шунингдек, тиловат саждасини эшитиш борасида кимдан ёки нимадан эшитишга қаралади. Агар сажда ояти акс садо сифатида келса ёки мажнун томонидан тиловат қилинса, сажда қилиш вожиб бўлмайди. Чунки, акс садо орқали келган тиловат ҳақиқий тиловат саналмайди. Мажнун эса, намоз фарз бўлган кишилар тоифасига қирмайди ҳамда унинг тиловати саҳиҳ тиловат ҳисобланмайди.

Тиловат саждаси қандай амалга оширилади?

Абдуллоҳ ибн Умар розийаллоҳу анҳу ривоят қилади: “Набий соллаллоҳу алайҳи ва саллам бизларга Қуръон ўқиб берар, қачон сажда (ояти)дан ўтсалар, аввал такбир айтиб, сўнг сажда қилар эдилар ва биз ҳам у зот билан сажда қилардик” (Абу Довуд ривояти).

Тиловат саждаси намоздан ташқаридаги сажда ҳисобланади. Шу билан бирга, намозда нима шарт бўлса, тиловат саждаси учун ҳам шу нарса шартдир. Чунки, сажда намоз арконларидан бири саналади. Яъни, тиловат саждасини бажараётган киши таҳоратли, кийим-боши, сажда қиладиган ўрни пок, қиблага юзланган бўлиши лозим. Фақатгина бу ҳолда рукуъ қилинмай, такбир айтиб тўғри саждага борилади. Саждада уч маротаба “*субҳана роббийал- аъла*” айтилади.

Тиловат саждасини адо этгач, қуйидаги дуо ўқилади:

سَجَدَ وَجْهِي لِلَّذِي خَلَقَهُ وَ شَقَّ سَمْعَهُ وَ بَصَرَهُ بِحَوْلِهِ وَ قُوَّتِهِ:
﴿فَتَبَارَكَ اللَّهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ﴾
رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ وَ أَحْمَدُ وَ الْحَاكِمُ وَ صَحَّحَهُ

“Юзим уни яратиб, куч-қувват билан кўз ва қулогини очган Зотга сажда қилди, энг гўзал Яратувчи (яъни, йўқдан бор қилгувчи бўлмиш) Аллоҳ Барокатли — Буюқдир”³³ (Термизий, Имом Аҳмад ва Ҳоким ривояти. Ҳоким ривоят санадини саҳиҳ, деган).

Тиловат саждасининг ҳукми ва адади

Аксарият уламолар тиловат саждасини адо этиш суннатдир, деб айтганлар. Бунга Набий соллаллоҳу алайҳи ва салламдан ворид бўлган саҳиҳ ҳадисларни далил қилиб келтирадилар. Ибн Умар розийаллоҳу анҳу ҳам: “Аллоҳ бизга саждани (яъни, тиловат саждасини) фарз қилмади, аммо хоҳласак қиламиз”, деган.

Лекин, Ҳанафий уламолар, хусусан Абу Ҳанифа сажда оятларида келган қатъий амрларни инобатга олиб, тиловат саждаси вожиб деган қарорга келган. Имом Шофеъий эса, мустаҳаб, деган.

Ҳақиқатан, сажда оятларининг маъноларига эътибор қаратсак, ушбу оятларда сажда қилиш буюрилган (гарчи ояти карима маъноси хабар шаклида келган бўлса ҳам, у буйруқ маъносини ифодалайди). Масалан:

وَلِلَّهِ يَسْجُدُ مَنْ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ طَوْعًا
وَكَرْهًا وَظِلَالُهُمْ بِالْغُدُوِّ وَالْآصَالِ ﴿١٥﴾

“Осмонлар ва ердаги барча жонзот хоҳ истасинлар, хоҳ истамасинлар, шунингдек, уларнинг соялари ҳам эртаю кеч фақат Аллоҳгагина сажда қиладилар” (Раъд, 15).

وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ اسْجُدُوا لِلرَّحْمَنِ قَالُوا وَمَا الرَّحْمَنُ
أَسْجُدُ لِمَا تَأْمُرُنَا وَزَادَهُمْ نُفُورًا ﴿٦٠﴾

“Қачон (мушрикларга): “Раҳмонга сажда қилинглар”, дейилса, улар: “Нима у Раҳмон? Сен буюрган нарсага сажда қилаверамизми!?” дейишар ва бу (сўз) уларни янада (имондан) йироқлаштирар” (Фурқон, 60).

Юқоридаги ояти карималардан ҳам кўриниб турибдики, сажда оятидан сўнг тиловат саждасини адо этиш ҳар бири-миздан талаб қилинадиган нарсадир.

Қуръони каримда тиловат саждаси оятларининг адади ўн тўртта. Мазкур сажда оятлари қуйидагилар:

1) Аъроф, 206; 2) Раъд, 15; 3) Наҳл, 48; 4) Исро, 107; 5) Марям, 58; 6) Ҳаж, 18; 7) Фурқон, 60; 8) Намл, 25; 9) Сажда, 15; 10) Сод, 24; 11) Фуссилат, 37; 12) Нажм, 63; 13) Иншиқоқ, 21; 14) Алақ, 19

Қуръони каримдаги уч сажда ояти борасида уламолар ихтилоф қилишган:

1. Ҳанафий мазҳабига кўра, Ҳаж сурасида битта сажда ояти бор. Шофеъийларда иккита, дейилган. Баъзилар Ҳаж сурасининг 77-оятда ҳам тиловат саждаси бор, шу билан тиловат саждасининг миқдори ўн бешта бўлади, деган фикрни беришган. Аммо, Ҳанафий уламолар мазкур оятдаги

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا ارْكَعُوا وَاسْجُدُوا﴾ жумласидан келиб

чикиб, бу ерда рукуъ ва сажда бирга зикр қилинмоқда. Шу сабаб, у тиловат саждаси эмас, балки намоз ўқишга амр-дир, деб айтганлар.

2. Ҳанафий олимларнинг айтишича, Сод сурасида тиловат саждаси мавжуд. Бу Шофеъийларда шукр саждаси сифатида олинган.

3. Ҳанафий мазҳабига кўра, муфассал (яъни, “Қоф”дан “Нос”гача бўлган суралар)да учта сажда ояти бор. Бу Нажм сурасининг 63-ояти, Иншиқоқ сурасининг 21-ояти ва Алақ сурасининг 19-оятларидир. Моликийлар мафассалда сажда ояти йўқ, деб айтишган.

Али розийаллоҳу анҳу айтади: “Қуръони каримдаги таъкидланган сажда оятлари тўртта. Булар: “Алиф, лām, мийм танзийл...” (Сажда сурасининг 15-ояти), “ҳā мийм ас-сажда” (Фуссилат сурасининг 37-ояти), Нажм (сурасининг 63-ояти) ва “иқ.роъ бисми роббик” (Алақ сурасининг 19-оятлари)дир”.

Тиловат саждасига оид баъзи ҳукмлар

Кимки бир ўтиришда тиловат саждасини бир неча бор ўқиса, унга бир маротаба сажда қилиши кифоя қилади.³⁴ Чунки, Жаброил алайҳис салом Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг ҳузурларига ваҳий олиб тушиб, сажда оятини ўқиб бергач, Набий соллаллоҳу алайҳи ва саллам уни эшитиб, сингдириб олар, сўнгра саҳобаларга ўқиб берардилар. Бунинг учун бир мартагина сажда қилганлар, холос.

Абу Мусо Ашъарий розийаллоҳу анҳу ҳам болаларга Қуръонни таълим бераётиб, сажда оятини кўп маротаба қайтарар, кейин бир марта сажда қиларди.

Киши сажда оятини бир неча марта ўқиб, кейин сажда қилиши ёки бир марта ўқигач, кетидан сажда қилиб, яна ўша сажда оятини ўқигач, тиловат саждасини қилмаслиги жоиз. Чунки, бунда макон ўзгармади. Агар юриб кетаётган ҳолатида сажда оятини тиловат қилса, у ҳолда ҳар бир тиловати учун алоҳида сажда қилиш керак бўлади. Сабаби — бу ҳолатда сажда ояти ўқилаётган жой ўзгарди. Ҳар бир макон учун алоҳида сажда қилиниши зарур.

Агар улов минган ҳолида кетаётиб сажда оятини бир неча маротаба тиловат қилса ҳам, ҳар бир тиловатига сажда қилиш лозим. Лекин, кемада кетаётиб шундай қилса, унга бир марта сажда қилиш кифоя қилади.

Агар сажда ояти тиловат қилиниб, сўнгра орада таом ейилса, ичимлик ичилса, бирон нарсага суяниб ётилса ёки кўп

юмуш қилинса, сўнгра келиб сажда ояти яна ўқилса, иккаласи учун алоҳида сажда қилиш лозим. Чунки, мазкур ишлар билан макон ўзгаради.

Мабодо, сажда ояти тиловат қилиниб, орада бир луқма таом ейилса, бир-икки қултум сув ичилса ёки енгил ишларни оз фурсатда бажариб, яна сажда оятини тиловат қилса, бундай кишига бир марта сажда қилиш етарли бўлади.

Тиловат саждасининг вақти ҳақида тўхталадиган бўлсак, тиловат ва сажда ўртасидаги вақт чўзилиб кетмаслиги лозим. Киши сажда оятини ўқиши билан сажда қилиши талаб этилади. Агар тиловат ва сажда орасидаги вақт узайиб кетса, бу қазога ўтиб, ўз вақтидан кечиктиргани боис банда гуноҳга қолади. Шу сабаб, сажда оятларини ўқисак ёки эшитсак, дарров Аллоҳ таолога сажда қилишга шошилишимиз керак.

Савол ва топшириқлар:

- 1) Тиловат саждасининг фазилати ҳақида нималарни биласиз?
- 2) Тиловат саждаси қай тарзда амалга оширилади?
- 3) Тиловат саждасининг ҳукмини айтинг?
- 4) Қуръони каримда нечта тиловат саждаси бор? Улар қайсилар?

Ўн олтинчи дарс
Алоҳида қоидалар

Танвин ҳаракати билан тугаган сўздан сўнг васлалли ҳамза келса, у ҳолда сукунли “нун” касра (“и”) ҳаракати билан ўқилади. Бу қоида қуйидаги вазиятларда юзага келади:

1. “ал” артикли олган исмдан олдин ноаниқ ҳолатдаги исм танвин билан келса. Масалан:

﴿إِنْ تَرَكَ خَيْرًا الْوَصِيَّةُ لِلْوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ بِالْمَعْرُوفِ﴾

(хойрон + и + л-васиййату) – خَيْرِنِ الْوَصِيَّةُ

﴿وَأَمَّا مَنْ ءَامَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَهُ جَزَاءٌ الْحُسْنَى﴾

(жазаааа-ан + и + л-хусна) – جَزَائِنِ الْحُسْنَى

(Фурқон, 26), ﴿الْمَلِكُ يَوْمَئِذٍ الْحَقُّ لِلرَّحْمَانِ﴾

(йавмаизин + и + л-ҳаққу) – يَوْمَئِذٍ الْحَقُّ

(Соффот, 6), ﴿إِنَّا زَيْنًا أَلَسْمَاءَ الدُّنْيَا بَزِينَةَ الْكَوَاكِبِ﴾

(бизийнатин + и + л-кавакиб.) – بَزِينَتِنِ الْكَوَاكِبِ

Эслатма: агар Ихлос сурасининг биринчи оятидаги أَحَدٌ сўзи иккинчи оятдаги أَحَدُنِ اللَّهِ сўзига улаб ўқилса, “дэл” деб тиловат қилинади. Агар أَحَدٌ сўзида вақф қилинса, “дал” ҳарфида қалқала қилинади.

2. Васлалли ҳамза бўлиб келган исм ёки феъллардан олдин танвинли исм келса. Масалан:

(Тавба, 30), ﴿وَقَالَتِ الْيَهُودُ عُزَيْرٌ ابْنُ اللَّهِ﴾

(џузайрун + и + б.ну) – عُزَيْرُنِ ابْنُ

(Худ, 42), ﴿وَوَدَّى نُوحٌ ابْنَهُ وَكَانَ فِي مَعْزِلٍ﴾

(нувҳун + и + б.наҳув) – نُوحُنِ ابْنَهُ

(Марям, 7), ﴿يَا زَكَرِيَّا إِنَّا نُبَشِّرُكَ بِغُلَامٍ اسْمُهُ يَحْيَى﴾

(биғуламин + и + смухув) – بِغُلَامٍ اسْمُهُ

﴿فَإِنْ أَصَابَهُ خَيْرٌ أَطْمَئِنَّ بِهِ صَلَّى
وَإِنْ أَصَابَتْهُ فِتْنَةٌ أُنْقَلَبَ عَلَى وَجْهِهِ خَسِرَ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةَ﴾

Ушбу ояти каримада юқорида айтиб ўтилган қоидага тегишли иккита мисол келтирилган:

خَيْرُنْ أَطْمَئِنَّ بِهِ ، فَتَنْتُنْ أُنْقَلَبَ (Ҳаж, 11)
(хойрун + и + т.ма-ацна биҳ; фитнатун + и + н-қолаба)

﴿وَإِذَا رَأَوْا تِجَارَةً أَوْ لَهْوًا أَنْفَضُوا إِلَيْهَا وَتَرَكُوكَ قَائِمًا﴾
لَهْوَنَ أَنْفَضُوا – (лаҳван + и + н-фаџз-џзув)

﴿وَمِثْلُ كَلِمَةٍ خَبِيثَةٍ كَشَجَرَةٍ خَبِيثَةٍ اجْتُثَّتْ
مِنْ فَوْقِ الْأَرْضِ﴾

خَبِيثَتِنِ اجْتُثَّتْ – (хобийсатин + и + ж.туссат)

3. Нисбий олмошларнинг биридан аввал танвинли исм келса. Масалан:

﴿جَمِيعًا الَّذِي﴾ – (Аъроф, 158)

جَمِيعِنِ الَّذِي – (жамийџан + и + лазий)

﴿جَنَّاتٍ عَدْنٍ الَّتِي وَعَدَ الرَّحْمَانُ عِبَادَهُ بِالْغَيْبِ﴾

عَدْنِنِ الَّتِي – (џад.нин + и + латий)

Ҳафс ривоятига кўра, Қуръони каримдаги баъзи сўзларни қуйидаги тартибда ўқиш талаб этилади:

1) Фотиҳа сурасидаги ﴿الصِّرَاطُ﴾ сўзи, фақат “сод” ҳарфи билан ўқилади. Ушбу сўзни бошқа ривоятларда “сийн” билан ҳам ўқишади:

أَهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ ﴿٦﴾

Изоҳ: الصِّرَاطُ сўзи, аслида السِّرَاطُ шаклида бўлиб, ал-Фарронинг айтишича, Қурайш қабиласининг тилида ушбу сўз “сод” билан ишлатилади. Лекин, арабларнинг аксарият қисми уни “сийн” билан ўқишади. (Лисанул-ароб, 3-жузъ, 1993-бет.)

Мазкур сўзни Ибн Касир, Нофезъ, Абу Амр, Ибн Омир, Осим ва Кисоийлар “сод” билан, Яъқуб³⁵ эса, “сийн” билан ўқиган. Бунинг сабабини у қуйидагича изоҳлайди: “Ушбу сўздаги “сод”, аслида “сийн” бўлиб, у “то”нинг таъсирида истейло ҳарфига айланган. Чунки, уларнинг маҳражи бир-

الزَّيْرَاطُ ёки السِّرَاطُ сўзини الصِّرَاطُ бирига яқин”. Жавҳарий ал-Зайра³⁶ шаклларида ҳам қўллаш мумкинлигини айтган. (Лисанул-ароб, 4-жузъ, 2432-бет.)

2) Агар алифнинг устига суқунга ўхшаш думалоқ белги қўйилган бўлса, у агар ўзидан кейинги сўзга қўшилса, алифсиз, мазкур сўзда вақф қилинса, бир алиф миқдорида мад билан вақф қилиш лозимлигини англатади. Масалан:

Биринчи мисол (Юсуф, 45):

وَقَالَ الَّذِي نَجَّاهُمَا وَادَّكَرَ بَعْدَ أُمَّةٍ أَنَا أُنْتَبَخْتُكُمْ

بِتَأْوِيلِهِ فَأَرْسِلُونِ ﴿٤٥﴾

Иккинчи мисол (Каҳф, 38):

لَنَكُنَّ هُوَ اللَّهُ رَبِّي وَلَا أُشْرِكُ بِرَبِّي أَحَدًا ﴿٣٨﴾

Учинчи мисол (Аҳзоб, 10):

إِذْ رَاغَتِ الْأَبْصَارُ وَبَلَغَتِ الْقُلُوبُ الْحَنَاجِرَ
وَتَظُنُّونَ بِاللَّهِ الظُّنُونَا ﴿١٠﴾

Мисолнинг ўқилиши:

1. Вақф қилинганда: وَ تَظُنُّونَ بِاللَّهِ الظُّنُونَا
2. Улаб ўқилганда: وَ تَظُنُّونَ بِاللَّهِ الظُّنُونَن هُنَالِكَ أَتُتْلَى...

Тўртинчи мисол (Аҳзоб, 66):

يَوْمَ تُقَلَّبُ وُجُوهُهُمْ فِي النَّارِ يَقُولُونَ يَلَيْتَنَّا أَطَعْنَا اللَّهَ
وَأَطَعْنَا الرَّسُولَا ﴿٦٦﴾

Мисолнинг ўқилиши:

1. Вақф қилинганда: أَطَعْنَا اللَّهَ وَ أَطَعْنَا الرَّسُولَا
2. Улаб ўқилганда: وَ أَطَعْنَا الرَّسُولَ وَ قَالُوا رَبَّنَا إِنَّا أَطَعْنَا سَادَتَنَا...

Бешинчи мисол (Аҳзоб, 67):

وَقَالُوا رَبَّنَا إِنَّا أَطَعْنَا سَادَتَنَا وَكُبَرَاءَنَا
فَأُضِلُّونَا السَّبِيلَا ﴿٦٧﴾ رَبَّنَا آتِهِمْ ضِعْفَيْنِ مِنَ الْعَذَابِ

Мисолнинг ўқилиши:

1. Вақф қилинганда: فَأُضِلُّونَا السَّبِيلَا
2. Улаб ўқилганда: فَأُضِلُّونَا السَّبِيلَ رَبَّنَا آتِهِمْ ضِعْفَيْنِ مِنَ الْعَذَابِ...

Олтинчи мисол (Инсон, 4):

إِنَّا أَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ سَكِينَا وَآغْلَالًا وَسَعِيرَا ﴿٤﴾

Оятнинг ўқилиши:

إِنَّا أَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ سَلَاسِلَ وَأَغْلَاقًا سَعِيرًا

Агар ﴿سَلَاسِلَ﴾ сўзи ўзидан кейинги сўзга улаб ўқилса, “лом”нинг ҳаракати танвинсиз фатҳа бўлади. Буни юқоридаги мисолда кўриб ўтдик.

Агар ушбу сўзда вақф қилинса, икки хил усулда ўқилиши мумкин:

a) “Лом”да алиф билан вақф қилиш:

“salásilá” – سَلَاسِلَ

b) “Лом”да сукун билан вақф қилиш:

“salásil” – سَلَاسِلْ

Еттинчи мисол (Инсон, 15-16):

وَيُطَافُ عَلَيْهِمْ ثَانِيَةً

مِّنْ فَضَّةٍ وَأَكْوَابٍ كَانَتْ قَوَارِيرًا ﴿١٥﴾ قَوَارِيرًا مِّنْ فَضَّةٍ قَدَّرُوهَا تَقْدِيرًا ﴿١٦﴾

Мисолнинг ўқилиши:

وَيُطَافُ عَلَيْهِمْ بِأَنِّيَمٍ فَضَّتَوْ أَكْوَابِن كَانَتْ قَوَارِيرًا *
قَوَارِيرَ مِّنْ فَضَّتِن قَدَّرُوهَا تَقْدِيرًا

3) Ҳуд сурасининг 41-оятидаги مَجْرِدَهَا сўзидаги “ró” ҳарфи **имола** қилиб, яъни фатҳадан касрага, “алиф”дан “йа”га мойил қилиб³⁶, “maj.réxá” деб ўқилади (a – и = e):

﴿وَقَالَ أَرْكَبُوا﴾

فِيهَا بِسْمِ اللَّهِ مَجْرِدَهَا وَمَرْسَهَا إِنَّ رَبِّي لَغَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿٤١﴾

4) Ҳафс ривоятига кўра, Фуссилат сурасининг 44-ояти-даги **أَعْجَمِي** сўзи тасҳил қилиниб, (*“а-аъжамий-йун”*) тарзида ўқилади:

وَلَوْ جَعَلْتَهُ قُرْءَانًا أَعْجَمِيًّا لَقَالُوا لَوْلَا فُصِّلَتْ آيَاتُهُ
أَعْجَمِيٌّ وَعَرَبِيٌّ

5) Бақара сурасидаги **يَبْصُطُ** ва Аъроф сурасидаги **بَصْطَةً** сўзларида “сод” ҳарфининг устига кичик “сийн” ҳарфи қўйилган. Бу мазкур сўзлардаги “сод”ни “сийн” қилиб ўқиш лозимлигини англатади.

Биринчи мисол (Бақара, 245):

وَاللَّهُ يَقْضِي وَيَبْصُطُ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٢٤٥﴾

Иккинчи мисол (Аъроф, 69):

وَأَذْكُرُوا إِذْ جَعَلَكُمْ خُلَفَاءَ مِنْ بَعْدِ قَوْمِ نُوحٍ وَزَادَكُمْ
فِي الْخَلْقِ بَصْطَةً

Агар “сод”нинг остига кичик “сийн” ҳарфи қўйилган бўлса, бу ўша ҳарфни ҳам “сод”, ҳам “сийн” қилиб ўқиш жоизлигини билдиради. Бундай сўз Тур сурасининг 37-ояти-да келган:

أَمْ عِنْدَهُمْ خَزَائِنُ رَبِّكَ أَمْ هُمُ الْمُصَيْطِرُونَ ﴿٣٧﴾

Оятнинг охирида келган сўзни **الْمُصَيْطِرُونَ** (*“мусойтиру-уууувн”*) ёки “сийн” билан **الْمُسَيْطِرُونَ** (*“мусайтирууууувн”*), деб ўқиш мумкин.

Ғошия сурасининг 22-оятидаги **بِمُصَيْطِرٍ** сўзи фақатгина “сод” ҳарфи билан талаффуз қилинади:

لَسْتَ عَلَيْهِمْ بِمُصَيْطِرٍ ﴿٢٢﴾

6) Намл сурасининг 36-оятидаги **اتْنِ** сўзи қуйидаги кўринишга эга:

1. Агар ушбу сўз ўзидан кейинги сўзга қўшиб ўқилса, “йа”нинг ҳаракати фатҳа олади:

“*фамá áтáнийалло́ху*” – *فَمَا آتَانِي اللَّهُ*

2. Агар мазкур сўзда вақф қилинса, икки хил усулда ўқилади:

а) “Нувн”га “йа”ни қўшиб ўқиш:

“*фамá áтáний*” – *فَمَا آتَانِي*

б) “Йа”ни тушириб ўқиш:

“*фамá áтааааан*” – *فَمَا آتَان*

Энди, ушбу қоидага мувофиқ ояти каримани ўқишга ҳаракат қилинг:

فَلَمَّا جَاءَ سُلَيْمَنَ قَالَ أَتَيْدُونَنِي بِمَالٍ فَمَاءَ أَتَنِي ۚ اللَّهُ خَيْرٌ مِّمَّا
ءَاتَاكُمْ ۖ بَلْ أَنْتُمْ بِهَدْيَتِكُمْ تَفْرَحُونَ ﴿٣٦﴾

7) Ҳужурот сурасидаги ﴿الْإِسْمُ﴾ сўзи ушбу сўздан бошлаб ўқилганда, қуйидагича кўриниш касб этади:

1. “Ҳамза”ни фатҳа, “лом”ни касра ва “сийн”ни суқун қилиб ўқиш:

﴿الْإِسْمُ الْفُسُوقُ بَعْدَ الْإِيمَانِ﴾

“*алисмүл-фусувқу баъдал-иймаааан*”

2. Васлали ҳамзани тушириб қолиб, “лом”ни касра, “сийн”-ни суқун қилиб ўқиш:

﴿الْإِسْمُ الْفُسُوقُ بَعْدَ الْإِيمَانِ﴾

“*лисмүл-фусувқу баъдал-иймаааан*”

Ушбу икки ҳолатда “лом”дан кейин ҳамза мавжуд эмас.

Агар ﴿الْإِسْمُ﴾ сўзи ўзидан олдинги сўзга қўшиб ўқилса, қуйидагича бўлади:

﴿بُئْسَ الْأَسْمُ الْفُسُوقُ بَعْدَ الْإِيمَانِ﴾

“биъса лисмул-фусувқу баъдал-иймаааан”

8) Рум сурасининг 54-оятида келган ضَعْفَ феълидан ясалган уч сўздаги “**дз**од”нинг ҳаракатини ҳам фатҳа, ҳам замма билан, яъни ضَعْفَ ёки ضَعْفَ тарзида ўқиш мумкин³⁷:

﴿اللَّهُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ ضَعْفٍ ثُمَّ جَعَلَ مِنْ بَعْدِ ضَعْفٍ قُوَّةً ثُمَّ جَعَلَ مِنْ بَعْدِ قُوَّةٍ ضَعْفًا وَشَيْبَةً﴾

9) Қуйидаги сўзлар агар қўшиб ўқилса, “нузн” билан, вақф қилинса, “алиф” билан ўқилади:

а) Юсуф сурасининг 32-оятидаги ﴿لِيَكُونَا﴾ сўзи. Агар қўшиб ўқилса “*лайакувнам...*” деб ўзидан кейинги “мийм”га идғом қилинади. Ушбу сўзда вақф қилинса “*лайакувна*”, деб тўхталинади. Нафас ростлангач, яна ўша услубда ўқилади, яъни “*лайакувнам...*” деб ўзидан кейин келаётган “мийм”га идғом қилинади. Мисолни кўрсатилган тартибда ўқишга ҳаракат қилиб кўринг:

﴿وَلَيْنَ لَمْ يَفْعَلْ مَاءَ امْرَأَةٍ لِّيَسْجَنَنَّ وَلْيَكُونَا مِنَ الضَّغِيرِ﴾ (۳۲)

б) Алақ сурасининг 15-оятидаги ﴿لَنَسْفَعًا﴾ сўзи. Агар мазкур сўз улаб ўқилса, ўзидан сўнг келаётган “ба” ҳарфига иқлоб қилинади ва “*ланасфа-зам-биң-наъсийаҳ*” тарзида ўқилади. Ушбу сўзда вақф қилинган ҳолатда, “*ланасфа-ба*”, деб тўхтаб, кейин ушбу сўз яна такрорланиб, оятнинг охиригача яқунланади:

﴿كَلَّا لَئِنْ لَمْ يَنْتَهِ لَنَسْفَعًا بِالنَّاصِيَةِ﴾ (۱۵)

с) Исро сурасининг 76-оятидаги ﴿إِذَا﴾ сўзи. Ушбу сўз ҳам худди юқорида келтирилган мисолларда кўрсатилган тартибда ўқилади:

وَإِنْ كَادُوا لَيَسْتَفِزُّوكَ مِنَ الْأَرْضِ لِيُخْرِجُوكَ مِنْهَا
وَإِذَا لَا يَلْبُثُونَ خَلْفَكَ إِلَّا قَلِيلًا ﴿٧٦﴾

Бу ерда “ва ин-ка́дув лайастафиззувнака минал-ардзи ли-йухрижувка минҳа ва иза (деб вақф қилинса, ушбу сўз яна такрорланади) ва изал-ла йалбасувна хила́фака илла қолийла”.

10) Мурсалот сурасининг 36-оятидаги ﴿نَخْلُكُمُ﴾ сўзининг ўқилиши борасида икки хил фикр бор:

1. “Қоф” ҳарфини “каф”нинг ичига тўлиқ идғом қилиш. Бунда “қоф”нинг хусусияти буткул йўқолади.

2. “Қоф”ни “каф”нинг ичига ноқис (ярим) идғом қилиш. Бунда “қоф”нинг истеълолик сифати қолиб, қалқалалик хусусияти йўқолади.

Имом Ибн Жазарий “Китабут-тамҳийд”да ушбу икки ҳарфни бир-бирига тўлиқ идғом қилиш афзал³⁸, деган фикрни билдирган.

Энди, мазкур ояти каримани икки хил усулда ўқиб кўринг:

أَلَمْ نَخْلُقْكُمْ مِنْ مَّاءٍ مَّهِينٍ ﴿٢٠﴾

Савол ва топшириқлар:

1) Агар сўзнинг охири танвинлар (танвин фатҳа, танвин замма ва танвин касралар) билан тугаб, унинг кетидан “ал” аниқлик артикли олган сўз ёки васлани ҳамза билан келган феъл бўлса, у ҳолда буни қандай ўқиш мумкин. Мисоллар келтиринг.

2) Агар сод ҳарфининг усти ёки остига сийн ҳарфи қўйилган бўлса, уни қандай ўқилади?

3) Қуйида келтириладиган мисоллардаги маълум сўз ва жумлаларнинг ўқилишини эсланг. Уларнинг қай тартибда ўқилишига эътибор беринг!

Биринчи мисол:

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَيَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَالْمَسْجِدِ
الْحَرَامِ الَّذِي جَعَلْنَاهُ لِلنَّاسِ سَوَاءً الْعَكْفُ فِيهِ وَالْبَاءُ

Иккинчи мисол:

وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنَّ هَذَا إِلَّا إِفْكُ افْتَرَاهُ
وَأَعَانُهُ عَلَيْهِ قَوْمٌ آخَرُونَ فَقَدْ جَاءُوا ظُلْمًا وَزُورًا

Учинчи мисол:

يُضْعَفُ لَهُ الْعَذَابُ يَوْمَ الْقِيَمَةِ وَيَحْلُدُ فِيهِ مُهَنَّا ﴿٦٦﴾

Тўртинчи мисол:

فَمَنْ نَكَثَ فَإِنَّمَا يَنْكُثُ عَلَى نَفْسِهِ وَمَنْ أَوْفَى بِمَا عَاهَدَ عَلَيْهِ
اللَّهُ فَسَيُؤْتِيهِ أَجْرًا عَظِيمًا ﴿١٠﴾

Бешинчи мисол:

﴿١٠﴾ وَقَالَ ارْكَبُوا
فِيهَا بِسْمِ اللَّهِ جَرِّدْنَهَا وَأَمْسِكْنَهَا إِنَّ رَبِّي لَغَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٤١﴾

Олтинчи мисол:

قَالُوا ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا لَوْ هَاتَا قَالَ إِنَّهُ يَقُولُ
إِنَّهَا بَقَرَةٌ صَفْرَاءُ فَاقِعٌ لَوُ هَاتَا تَسُرُّ النَّظِيرِينَ ﴿٦٦﴾

Қуръони карим ҳақида умумий маълумот

Қуръони карим Рамазон ойининг Лайлатул қадр кечаси-да нозил қилинган. Бу ҳақида Аллоҳ таоло шундай хабар қилади:

شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِي أُنْزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ
هُدًى لِلنَّاسِ وَبَيِّنَاتٍ مِنَ الْهُدَى وَالْفُرْقَانِ

“(У саноқли кунлар) Рамазон ойидирки, бу ойда одамлар учун ҳидоят ва Фурқон (ҳақ билан ботилни ажратувчи)нинг очиқ оятлари бўлиб Қуръон нозил қилинди” (Бақара, 185).

حَمِّ ۞ وَالْكِتَابِ الْمُبِينِ ۞ إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ
مُبْرَكَةٍ ۚ إِنَّا كُنَّا مُنْذِرِينَ ۚ

“Ҳа, мийм. Очиқ-равшан китоб – Қуръонга қасамки, албатта Биз уни бир муборак-барокатли кечада нозил қилдик. Дарҳақиқат, Биз (инсонларни ушбу Қуръон билан Охират азобидан) огоҳлантиргувчи бўлдик” (Духон, 1-3).

Духон сурасининг 1-3 оятлари тафсирида қуйидаги фикр келтирилган: “Ушбу оятда Аллоҳ таоло Қуръони каримни муборак кечада, яъни Лайлатул қадр кечасида нозил қилгани ҳақида хабар бермоқда” (Ибн Касир тафсири, 4-жузъ, 148-бет).

Бу маъно қуйидаги оятда ҳам таъкидланган:

إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ ۝

“Албатта Биз у (Қуръон)ни Қадр кечасида нозил қилдик” (Қадр, 1).

Мазкур оятларнинг маъноси шуки, Қуръони карим Лайлатул қадр кечасида Аллоҳ таоло даргоҳидан дунё осмонига нозил қилинган. Кейин йигирма уч йил давомида Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи ва салламга секин-аста, босқичма-босқич туширилган.

Илк бора нозил қилинган оят Алақ сурасининг аввалги оятлари эди.

Қуръони каримда 114 сура, 6236 оят ва 323671 ҳарф мавжуд.

Набий соллаллоҳу алайҳи ва салламга ваҳий тушар экан, махсус котиблар уни доимий тарзда у зот соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг имло ва кўрсатмаларига биноан текис хурмо шохлари, ҳайвон суяклари ёки варақ, тери, мато ва шунга ўхшаш нарсаларга ёзиб борар эдилар. Уларнинг энг аввалида Зайд ибн Собит, тўрт хулафои рошидийн ва Муовия ибн Абу Суфён розийаллоҳу анҳумлар туришарди. Шу билан бирга Аллоҳнинг муқаддас Каломи саҳобаи киромлар қалбларига ҳам мухрланиб борарди.

Саҳобалар ичидаги энг машҳур қорилардан Убай ибн Каъб, Зайд ибн Собит, Абдуллоҳ ибн Масъуд, Абу Мусо ал-Ашъарий, Муоз ибн Жабал ва Абу Ҳузайфанинг мавлоси

Солим розийаллоҳу анҳумларни мисол қилиб келтириш мумкин.

Илк бора Қуръони каримни мусҳаф ҳолида жамлаган зот Абу Бакр Сиддиқ розийаллоҳу анҳудир. Сўнгра ундан Усмон ибн Аффон розийаллоҳу анҳу олти мусҳафни кўчирма қилдирган ва бу нусха Мусҳафи Усмоний номи билан машҳур бўлган.

Қуръони карим Набий соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг даврларида етти ҳизбга ажратилган:

Биринчи—ҳизб Фотиҳа, Бақара, Оли Имрон ва Нисо суралари;

Иккинчи—ҳизб “Моида”дан “Тавба”гача бўлган суралар;

Учинчи ҳизб—“Юнус”дан “Наҳл”гача бўлган суралар;

Тўртинчи ҳизб—“Исро”дан “Фурқон”гача бўлган суралар;

Бешинчи ҳизб—“Шуаро”дан “Ёсин”гача бўлган суралар;

Олтинчи ҳизб—“Соффот”дан “Хужурот”гача бўлган суралар;

Еттинчи ҳизб—“Қоф”дан “Нос”гача бўлган суралар. Еттинчи ҳизбга кирувчи суралар “ҳизбул-муфассал” ёки “муфассал” дейилади.

Қуръон ўттиз жузъ (пора)га, ўз навбатида ҳар бир жузъ икки ҳизбга бўлинади. Демак, Қуръон олтмиш ҳизбдан иборат. Ҳар бир ҳизб эса тўрт қисмга бўлинади. Яъни, Қуръон икки юз қирқ қисмдан иборатдир.

Қуръон тиловати одоблари

— Қуръони каримни тиловат қилувчи киши аввало таҳорат олиши шарт. (Бу ерда Қуръони каримни қўлга олиб ўқиш ҳақида гап кетмоқда. Оғзаки тиловат учун таҳоратли бўлиш шарт эмас);

— Тиловатни бошламасдан аввал тааввуз айтиш мустаҳаб амаллардандир;

— Ҳар бир сура бошида, хусусан Фотиҳа сурасидан олдин басмалани айтиш суннат ҳисобланади.

Баъзилар бирон сурани бошидан бошласаларгина басмалани айтиб, суранинг ўртасидан тиловат қилганларида уни тарк қиладилар. Аслида, ҳар қандай ҳолатда басмалани айтиб, сўнгра қироат қилиш афзал;

— Қуръон ўқувчи қори ва уни эшитувчилар хушў ҳамда одобни сақлай билишлари талаб этилади. Тиловат пайтида гаплашиш, овозни баланд кўтариб, шовқин-сурон солиш мумкин эмас;

— Киши қироатда ҳар хил нағма ва оҳанглардан сақланган ҳолда имкони борича овозини чиройли қилишга ҳаракат қилади. Қўшиққа ўхшатиб, Қуръонни бирон оҳангга солиш қатъиян ман қилинади;

— Қуръонни ўқиганда ёки эшитганда, киши иложи борича унинг маъноларини фаҳмлашга, тадаббур қилишга ҳаракат қилсин. Чунки, Аллоҳ таоло шундай хитоб қилади:

﴿أَفَلَا يَتَذَكَّرُونَ الْقُرْآنَ﴾

“Ахир улар Қуръонни тадаббур қилмайдиларми?!” (Нисо, 82);

— Қуръонни ўқувчи доимо унга амал қилиши, Қуръонга хилоф бўлган хатти-ҳаракатларни содир этишдан тийилиши керак. Акс ҳолда, Қуръон Охират куни банданинг зарарига гувоҳлик беради. Салафларнинг баъзилари: “Қуръон ўқувчилар ичида шундай кишилар борки, Қуръон уларни лаънатлайди (яъни, Қуръонни ўқиб, унга амал қилмаганликлари боис Қуръон уларга лаънат айтади)”, дейишган;

— Суннатга мувофиқ ҳар куни бир порадан ўқиш яхши одатлардандир. Агар бунга қодир бўлмаса ҳар куни ўн оятдан ўқиса ҳам бўлади. Шунда у гофиллар қаторидан чиқади. Кечаси Бақара сурасининг охириги икки оятини ўқиш ҳам банда учун кифоя қилади. Бу ҳақида саҳиҳ ҳадислар ворид бўлган;

— Қуръонни бошидан охиригача тўлиқ ўқиб чиққач, ўзи хоҳлаган нарсани Аллоҳ таолога дуо-илтижо қилиб сўрайди. Бунда оила аъзолар ҳам қатнашсалар яхши. Чунки, мазкур пайт дуолар қабул бўладиган вақтлардандир;

— Қуръон ўқувчи уни фақатгина Аллоҳнинг розилиги учун тиловат қилиши лозим. Қуръони каримни тиловат қилиш энг буюк ибодат. Барча ибодатлар Яккаю Ёлғиз Аллоҳ таоло учун қилинади. Қироати билан риё қилгувчи қориларга ҳадиси шарифларда қаттиқ ваийдлар қилинган. Шу сабаб ҳам, банда риё ва сумъа (одамлар эшитсин, деб амал қилиш)дан буткул четланиши керак;

— Қуръон ҳақида тортишиш ва жанжаллашиш қаттиқ ҳаром қилинган. Агар кишига қироат асносида бирон оят ёки сўз тушунарсиз бўлиб қолса, у китобларга ёки уламо-ларга мурожаат этиб, унинг ечимини топади. Агар икки киши Қуръон ҳақида тортишиб қолса, дарров ушбу баҳсни тўхтат-синлар. Зеро, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам: “Қуръон ҳақида тортишманглар. Чунки, у ҳақида тортишиш куфрдир” (Имом Аҳмад ривояти), дея барчаларимизни сер-гак бўлишга чақирганлар. Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи ва саллам яна шундай деганлар: “Қуръонни қалбларингиз унга ошно (ёки мойил) бўлган ҳолингизда ўқинглар. Агар унда бирон ихтилофга дуч келсангиз, бас, дарров қироатни тўхтатинглар” (Бухорий ривояти);

Қуръони каримни тиловат қилиш одоблари ҳақида “Қуръони карим фазилати ва одоблари” номли китобимиз-да батафсил тўхталганмиз. Бу ерда фақатгина энг зарур одоб-лар санаб ўтилди.

Қироат турлари

Киши Қуръони каримни уч хил услубда ўқиши мумкин. Булар: тартил, тадвир ва ҳадр.

Тартил — Қуръони каримни шошмай, ҳарфларини дона-дона қилиб, оятлар маъносини тадаббур қилган ҳолда, таж-вид қоидаларига риоя қилиб ўқиш. Тартил энг яхши қироат тури саналади. Аллоҳ таоло Ўз Пайғамбари соллаллоҳу алайҳи ва салламга Қуръони каримни худди мана шундай қилиб ўқишни амр қилган: “...ва Қуръонни тартил билан тиловат қилинг!” (Муззаммил, 4.)

Тартилда мадларнинг чўзилиш миқдори қуйидагича:

1. Лозим мад ва лийн лозим мад — олти ҳаракат;
2. Мутгасил мад — беш ҳаракат;
3. Мунфасил мад — беш ҳаракат;
4. Ориз мад ва лийн ориз мад — олти ҳаракат;
5. Табиий ва бадал мад — икки ҳаракат.

Тадвир — тажвид қоидаларига амал қилган ҳолда Қуръо-ни каримни ўртача тезликда ўқиш. У афзалликда тартилдан кейинги ўринда туради.

Тадвирда мадларнинг чўзилиш миқдори қуйидагича:

1. Лозим мад ва лийн лозим мад — олти ҳаракат;

2. Муттасил мад — тўрт ҳаракат;
3. Мунфасил мад — тўрт ҳаракат;
4. Ориз мад ва лийн ориз мад — тўрт ҳаракат;
5. Табиий ва бадал мад — икки ҳаракат.

Ҳадр — тажвид қоидаларига амал қилган ҳолда Қуръони каримни тез ўқиш.

Ҳадрда мадларнинг чўзилиш миқдори қуйидагича:

1. Лозим мад ва лийн лозим мад — олти ҳаракат;
2. Муттасил мад — тўрт ҳаракат;
3. Мунфасил мад — икки ҳаракат;
4. Ориз мад ва лийн ориз мад — икки ҳаракат;
5. Табиий ва бадал мад — икки ҳаракат.

Киши ушбу қироат турларидан қайсинисини маъқул кўрса, ўша бўйича Қуръони каримни тиловат қилиши мумкин. Тажвид илми уламолари қироатнинг тўртинчи тури сифатида **тахқиқ**ни келтирадилар. Бу Қуръонни тартилдан ҳам секинроқ ўқишдир. Мазкур услуб Қуръони каримни таълим беришда қўл келади. Лекин, шуни унутмаслик керакки, таҳқиқ билан ўқишда ҳаракатларни ўз миқдоридан ортиқча чўзиш ҳамда ифротга йўл қўйишдан эҳтиёт бўлиш лозим.

Тажвид ўрганувчилар учун фойдали маслаҳатлар

Тажвид илмини ўзлаштиришда энг биринчи босқич киши нутқини арабий ҳарфлар талаффузига ўргатишдир. Ҳарфлар талаффузини тўлиқ ўзлаштиргач, кейин секин-аста қироат қоидалари ўрганилади.

Шуни эслатиб ўтиш лозимки, киши ҳарфларни тўғри талаффуз қилмаса, у ҳолда унинг намози ҳам, намоздан ташқаридаги қироати ҳам дуруст бўлмайди. Банда тўғри ўқишга қодир бўла туриб, ҳарфларни нотўғри талаффуз қилса ёки оҳангга солиб, хато қироат қилса, бунинг учун гуноҳкор бўлади.

Тажвид илмини ўрганиш зарурати намозни адо этиш ва мўмин банда Қуръонни доимо тиловат қилиб юриши лозимлигидан келиб чиққандир. Зеро, тажвидсиз намозни рисоладагидек ўқиш мумкин эмас. Шу сабаб, ҳар бир мўмин

банда ўз имконияти даражасида ушбу илмни ўзлаштиришга қаттиқ жудду жаҳд қилиши керак³⁹.

Юқорида айтиб ўтганимиздек, тажвид илмидаги энг биринчи босқич — ҳарфларнинг махражлари ва талаффузини мукаммал ўзлаштириш, тилни унга ўргатишдир. Шу йўл билан баъзи ўхшаш ҳарфлар орасидаги фарқлар кўзга ташланади, уларни бир-биридан ажратиш осонлашади.

Иккинчи босқич — нутқнинг фасоҳати билан боғлиқ. Бу, аввало ҳарфларни соф арабий усулда талаффуз қилиш ҳамда идғом, ихфо, мад, тарқиқ, тафҳим ва шу каби қоидаларни амалда қўллаш билан бўлади.

Сўнгги босқич — тажвид илмини мукаммал эгаллаган, моҳир қорилар босқичи. Бу нарса вақф аломатларини билиш ва оятлар маъносига қараб тиловат қилишда намоён бўлади.

Қуръонни мукаммал ўқишга ёрдам берадиган нарсалардан бири, авваламбор, қироат илмидан дарс қилишдир. Агар киши қироат илмини яхши эгаллаган бўлса, унинг учун тажвид илмини ўзлаштириш нисбатан осон кечади. Жумладан, биз сизларга тақдим қилаётган ушбу китобни яхши ўзлаштириш учун ҳам араб тилидан хабардор бўлиш талаб этилади. Ҳозирги пайтда бизда “Муаллимус-соний”, “Мабдаул-қироат” ва “Шифоҳиййа” каби ўқиш китоблари мавжуд. Агар мазкур китоблар аввал ўқиб тугатилгандан сўнг тажвид илмига киришилса, бу нарса кишига фақатгина енгиллик туғдиради. Айниқса, “Шифоҳиййа” китоби жуда ҳам фойдали.

Тажвид илмини ўрганишда инсондан талаб қилинадиган асосий нарса доимо, муттасил равишда нутқи ва талаффузини яхшилашга қаратилган махсус машқларни бажариб юришидир. Шу йўл билан у мукаммал қироат қилиш даражасига эришади.

Қуръон ўқишни ўрганишга мосланган машқлар икки хил усулда олиб борилиши мумкин:

1) Тўғри ўқилган қироатни эшитиш. Бунда у моҳир қориларнинг бирига қулоқ тутати ҳамда Мусҳафга қараб, унинг кетидан сўзма-сўз кузатиб боради ва унга тақлид қилиб, ҳарфларни рисоладагидек талаффуз қилишга ҳаракат қилади. Мисол тариқасида, машҳур мужаввид қорилардан ҳисоб-

ланмиш Халил Ҳусорий, Миншавий, Абдулбосит ва Али ибн Абдурроҳман ал-Ҳузайфийларнинг қироатини олиш мумкин. Чунки, мазкур қорилар (айниқса ал-Ҳузайфий) бошқаларга қараганда тажвид илмига алоҳида эътибор берган ҳолда тиловат қиладилар. Аллоҳга ҳамдлар айтамиз, бизда ушбу қориларнинг тиловати ёзилган диск ва кассеталар мавжуд. Бундан ташқари, Қуръони карим тиловатини ўргатувчи махсус электрон дарсликлар ёки устоз-шоғирд машғулотлари ҳам диск ва кассеталар шаклида чиқарилган. Ана ўшаларни олиб, фойдаланиш мумкин⁴⁰;

2) Ҳарфларни қандай талаффуз қилинишини ўзлаштиргач, уни янада мукамалроқ бажаришга ҳаракат қилиб, мунтазам шу нарса устида шуғулланиш. Бунда тилга қийин бўлган ҳарфлар, бирон жумла ёки оятни алоҳида қоғозга ёзиб олиб, уларни кўпроқ талаффуз қилиш ва такрорлаш ҳам яхши натижа беради. Машқлар давомида кишининг тили тиловатга келишмаслиги, қийинчиликка учраши табиий, албатта. Ана шундай ҳолларда мўмин банда Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг “Тили қийналиб ўқувчига икки баробар кўп ажр берилади” деган ҳадисларини эсга олса, қалбида таскинлик топиб, шижоати яна ошади. Шунингдек, агар тил қироатга келишмаса, Мусо алайҳиссаломнинг қуйидаги дуосини ўқиш ҳам яхши натижа беради:

قَالَ رَبِّ اشْرَحْ لِي صَدْرِي ﴿٢٥﴾ وَيَسِّرْ لِي أَمْرِي ﴿٢٦﴾
وَأَحْلِلْ عُقْدَةً مِنْ لِسَانِي ﴿٢٧﴾ يَفْقَهُوا قَوْلِي ﴿٢٨﴾

“Парвардигорим, Ўзинг қалбимни кенг қилгин. Ишимни осон қилгин. Тилимдан тугунни-дудуқликни ечиб юборгин. (Токи қавмим) сўзимни англасинлар” (Тоҳа, 25-28).

Лекин, тилим қироатга ҳеч келишмаяпти, деб ҳар хил баҳоналар қилиш, тажвид илмига беэътибор бўлиш яхши эмас. Чунки, Аллоҳ таоло айтади:

وَلَقَدْ يَسَّرْنَا الْقُرْآنَ لِلذِّكْرِ فَهَلْ مِنْ مُدَكِّرٍ ﴿٧﴾

“Дарҳақиқат, Биз Қуръонни зикр-эслатма олиш учун осон қилиб қўйдик. Бас, бирон эслатма-ибрат олувчи борми?” (Қамар, 17, 22, 40).

Банда ниятини поклаб, ихлос билан тажвид илмини эгаллашга киришса ва Аллоҳга дуо қилиб, унга осон қилишини сўраса, албатта Аллоҳ бу банданинг йўлини енгил қилади, уни Қуръонни тўғри ўқишликка муваффақ этади, қулфи дилини очади. Аллоҳ таоло барчаларимизни Ўзининг Каломини тўғри ва тажвид қондаларига мос ҳолда тиловат қилиб, унга чиройли амал қиладиган бандалардан қилсин!

Охирги дуойимиз шуки, ҳамду санолар Оламлар Рабби — Аллоҳ таологагина хосдир, Пайғамбаримиз Муҳаммадга, У кишининг аҳли оилалари ва саҳобаи киромларига салават ва саломлар бўлсин!

Изоҳлар

¹Қуръони карим Аллоҳ таоло томонидан тажвидли ҳолида нозил қилингани ҳаммамизга маълум. Бу ерда тажвиднинг илм сифатида дунёга келишига сабаб бўлган кишилар ҳақида сўз кетмоқда.

²Доктор Муҳаммад Рашод Халифа, “Ал-қироатул-мутава tiro” , 36-бет.

³Бу ерда Умар розийаллоҳу анҳунинг шижоати, мункар ишларга қаттиқ қарши туриши ва исломни соф ҳолида сақлашга қилган жудду жаҳди яққол ифодаланмоқда. У киши Ҳишомнинг қироатини эшитиб, у Қуръонни нотўғри ўқияпти, деб бунинг олдини олмоқчи бўлган.

⁴Яъни, қайси услубни осон, деб билсангиз, ўша услубда ўқинг, дедилар.

⁵Араб тилидаги исм (яъни, от, сифат, сон, олмош) ва феъллар ўзбек тилидагидан фарқли ўлароқ бирлик, иккилик ва кўплик сонда бўлади. Ўзбек тилида эса, иккилик сон мавжуд эмас.

⁶Шайх Қозий, “Китабул-вофий”, 7-бет.

⁷Ўша манба, 7-8 бетлар.

⁸“**Мушофаҳа**” арабча сўз бўлиб, “юзма-юз гаплашмоқ; сўз ёки гапни бирон кишининг оғзидан эшитмоқ” каби маъноларни ифодалайди. Қуръони каримни мушофаҳа йўли билан таълим олиш эса, ҳар бир оятнинг ўқишлигини устоз оғзидан эшитиб, сўнг уни ёд олишни англатади.

⁹“Тарихул-қурроил-ъашр ва ривайатуҳум”, Шайх Абдулфаттоҳ Қози.

¹⁰Бу ҳақида Қуръони каримда шундай дейилган:

قُلْ نَزَّلَهُ رُوحُ الْقُدُسِ مِنْ رَبِّكَ بِالْحَقِّ لِيُثَبِّتَ
الَّذِينَ آمَنُوا وَهُدًى وَبُشْرَى لِلْمُسْلِمِينَ

“(Эй Муҳаммад, уларга) у (Қуръон)ни **Рухул-Қудус** (яъни, Жаброил) **Парвардигорингиз тарафидан имон келтирган зотларни собитқадам қилиш учун, мусулмонларга Ҳидоят ва Хушхабар қилиб ҳаққи-рост нозил қилганини айтинг!**” (Наҳл, 102).

¹¹Қуйида келтириладиган мисолларнинг ўқилиши фақатгина ўқувчиларимизга, тўғрироғи, тажвид илмини янги бошловчиларга бир оз бўлса-да, енгиллик, осонлик туғдириш мақсадида берилди. Лекин, шуни ҳам унутмаслик лозимки, бунда айнан ўша ҳарфлар воситасида берилган транскрипцияларга суяниб қолмаслик керак. Аслида, Қуръони карим оят ва сураларининг ўқилишини кирилл ёки бошқа ҳарфлар орқали ифодалаш қатъиян мумкин эмас. Чунки, бошқа тилдаги ҳарфлар орқали араб тилидаги барча ҳарфларни (масалан, ط، ظ، ص، ض، ع ва шу кабиларни) ифодалашнинг имкони йўқ. Бу ҳақда махсус китоблар ҳам таълиф этилган. Масалан, Солиҳ Али ал-Авднинг “Таҳрийму китабатил қуръанил карийм биҳуруфин ғойри аробиййа ав латиниййа” номли китоби шу мавзуга бағишланган. Яна таъкидлаб айтамызки, келтирилган мисолларнинг ўқилиши бошловчилар учун қулайлик туғдириш, уларга бир оз бўлса-да, енгиллик яратиш учунгина берилди, холос. Илтимосимиз шуки, арабча саводи бор кишилар бу нарсга эътибор бермай, соф арабий ҳарфлар асосида ўқисинлар. Бошловчилар ҳам бир оз саводлари чиққач, мисолларни араб ҳарфлар асосида ўқишга ҳаракат қилсинлар.

¹²“Махраж” сўзи арабча “хорожа-йахружу” феълидан олинган бўлиб, бирон нарсанинг чиқадиган жойини билдиради. Тажвид илмида махраж —ҳар бир ҳарфнинг талаффуз қилинадиган ўрнини англатади.

¹³Табиий мад тури бир алиф миқдорида чўзиб ўқилади, бир алиф икки ҳаракатга тенг. **Ҳаракат** эса, ёпиқ бармоқни ўртача сурагга очиш ёки очик бармоқни ёпиш билан ўлчанади.

¹⁴Баъзилар араб алифбосидаги ҳарфлар сонини йигирма саккизга, деб келтирадилар. Улар бу ҳолатда ҳамзани ҳарф қаторига киритмайдилар.

¹⁵Биз ушбу китобимизда араб тилидаги ҳарфларнинг фақатгина алоҳида кўринишини келтирдик. Ҳарфларнинг сўз бошида, сўз ўртаси ва охирида келадиган шакллариини бошқа китоблардан, масалан Мунаввара Алихўжа Эшон Қизининг “Қуръон ўқиш қоидалари” номли китобининг 8-29-бетларидан олишингиз мумкин. Тошкент.: Мовароуннаҳр нашриёти, 2003.

¹⁶Ҳарф ва сўзларнинг ўқилиши берилганда, аслият инобатга олинди. Бинобарин, “бе” ёки “те” эмас, “ба”, “та” деб, истёъло ҳарфлар фатҳа ҳаракатини олганида “а” эмас, “о” тарзида келтирилди. Бу усул гарчи тилга бир оз қийинроқ бўлса-да, лекин аслиятга яқиндир.

¹⁷Биз бу ҳарфни мазкур кўринишда келтиришимизга сабаб, ушбу ҳарфнинг “д” билан “з” ҳарфлари ўртасида талаффуз қилинишидир. “Дзод” ҳарфининг тахминан 70% “д”, 30% “з” ҳарфидан иборат. Бу ҳолатда “д” ва “з” алоҳида эмас, балки ушбу икки ҳарф бир-бирига киргизилиб талаффуз қилинади. Бунини яхшироқ тушуниш учун қуйида берилган маҳражларга мурожаат қилишингиз мумкин.

¹⁸Ҳарфлар талаффуз қилинишига келтирилаётган мисолларнинг деярли барчаси Қуръони каримдан олинган.

¹⁹Ҳарфларни талаффуз қилишни ўзлаштиришда кўзгу ва техник жиҳозлардан фойдаланиш яхши натижа беради.

²⁰“Аллоҳ” сўзининг ўқилишига доир қоидалар қуйида баён қилинади.

²¹“Вав” ҳарфи уч хил: **аслий “váv”**, **мадди “váv”** ва **лийн “váv”**ларга бўлинади. Аслий “váv” замма, фатҳа ёки касра ҳаракатларидан бирини олади. Мадди “váv”нинг маҳражи ҳалқум билан оғиз орасидаги бўшлиқдир. Мадди “váv”дан аввалги ҳарф ҳаракати замма бўлади. Лийн “váv” эса, икки лаб ўртасида талаффуз қилинади, лекин орада бироз очиқ жой қолади. Лийн “váv”дан олдинги ҳарф фатҳа ҳаракатини олади.

²²“Йа” ҳарфи ҳам уч хил: **аслий “йá”**, **мадди “йá”** ва **лийн “йá”** бўлади. Аслий “йá” бирон ҳаракат (замма, фатҳа ёки касра)га эга бўлади. Мадди “йá”нинг маҳражи — ҳалқум билан оғиз орасидаги бўшлиқ. Мадди “йá”дан олдинги ҳарф ҳаракати касра бўлади. Лийн “йá” эса, тил ўртасида талаффуз қилинади. Лийн “йá”дан аввалги ҳарф ҳаракати фатҳа бўлади.

²³Истеъло ҳарфларидан "ص", "ض", "ط", "ظ", "ق" ихфо, "خ" ва "غ" эса изҳор ҳарфлари саналади.

²⁴Равм — яқиндаги киши эшитадиган қилиб, овозни ҳаракат билан пасайтиришдир. Баъзилар: “Равм — яқин атрофдаги одам эшитадиган даражада сўзнинг учинчи ҳарфи ҳаракатини бир оз билдириб ўқиш”, деб айтишган.

Ишмом эса, бирон сўзда тўхташдан аввал заммага ишорат қилиш мақсадида икки лабни бирлаштиришдир. Равм ва ишмом қоидалари фақатгина устоз ёрдамида мушофаҳа йўли билан ўзлаштирилади.

²⁵Атиййа Қобил Наср, “Ғойатул-мурийд фий тилмит-тажвийд”, 163-164 бетлар.

²⁶Ўша манба, 165-бет.

²⁷Сукунли алиф, деганда замма, фатҳа ва касра ҳаракатларидан холи бўлган алиф назарда тутилади.

²⁸Ҳозир биздаги тадвиж илмига оид китобларнинг аксариятида мадларнинг чўзилиш миқдори икки ёки тўрт алиф, деб келтирилган. Аслида эса, мадларнинг чўзилиш миқдори **“ҳаракат”** билан ўлчанади. Фақатгина табиий мадни бир алиф (яъни, икки ҳаракат) миқдорида чўзилади, деб айтиш жоиз. Қолган мад турларининг барчаси (тўрт, беш ёки олти) ҳаракат билан белгиланади. Юқорида ҳам айтиб ўтилдики, бир ҳаракат ёпиқ турган бармоқни ўртача тарзда очиш ёки очик бармоқни ёпиш билан ўлчанади.

²⁹Ориз сукун билан вақф қилинган сўздан аввалги ҳарф мад ҳарфларидан бўлса, унинг ҳукми ориз мад бўлиб, икки ҳаракатдан олти ҳаракатгача чўзиш жоиз ҳисобланади.

³⁰Араб тилида **феълларнинг ўрта ўзаги** дейилганда ҳозирги-келаси замон ҳолатининг ўрта ҳарф ҳаракати тушунилади. Бу лугатларда берилади. Масалан, رَجَعَ феълининг ўрта ўзаги “и”дир, яъни ушбу феъл ҳозирги-келаси замонда يَرْجِعُ шаклида, унинг буйруқ майли эса, اِرْجِعْ бўлади. Феълларнинг ўрта ўзаги мана шу нарсани англатади. Сарф ва наҳв илмида феълларнинг ўрта ўзаги فَعَلَ вазнидан келиб чиққан ҳолда “ъайн боби”, деб аталади.

³¹Бундай ҳолат асосан Қуръони каримни таълим бериш жараёнида содир бўлиши мумкин.

³²Шайх Абдулфаттоҳ Қози, “Китабул-вафий”, 38-бет.

³³Мўминун сураси, 14 оят.

³⁴Бундай ҳолат Қуръони каримни таълим беришда ёки ёд олишда кузатилади. Қуръонни ёдлаётган киши бир ўтиришда неча маротаба ўқиса ҳам бир маротаба сажда қилса, кифоя қилади. Шунингдек, тадаббур қилиш учун сажда оятини такрор-такрор ўқиган киши ҳам шундай йўл тутати.

³⁵Бу ерда ўн қироат имомларидан баъзиларининг номлари зикр қилинмоқда.

³⁶Бу ҳолатда кўпроқ касра ва “йа”га мойил қилиб ўқилади.

³⁷Чунки, ушбу феълдан فَعَلَ ва فُعِلَ вазнидаги масдарлар ясалади.

³⁸Яъни, “нахлуккум” деб ўқиш яхшироқ.

³⁹Тажвид илми бўйича мутахассис бўлмаганлар тиловат қондаларини назарий жиҳатдан, номма-ном билишлари шарт эмас. Асосийси, амалий жиҳатдан қондаларни пухта ўзлаштириб, Қуръони каримни тўғри ўқий олиш малакасига эришсалар, улар учун шунинг ўзи кифоя қилади.

⁴⁰Масалан, “Al-Qori ” (Sound Vision) электрон дарслиги фойдаланиш учун жуда қулай. Унда ҳарфларнинг талаффуз қилиниш ҳолатлари яхши тушунтирилган ҳамда ўхшаш ҳарфлар орасида фарқлар расмлар орқали изоҳланган. Шунингдек, унда 30 пора Қуръон тиловати ҳам мавжуд. “Al-Qori ” дастуридан компютер орқали фойдаланиш мумкин.

Фойдаланилган манбалар рўйхати:

1. “Ал-Қуръанул-карийм”. — Мадина, 1417 ҳ.й. — 604 б.
2. “Мусхафут-тажвийд”. — Сурия.: Матбаус-суройя, 1424 ҳ. й. — 604 б.
3. Абулфидо Исмоил ибн Касир. “Тафсийрул-Қуръанил-ъазийм”. 4 жузъ. — Байрут-Ливан.: Дарул-Маъариф, 1989.
4. Абдуллоҳ ибн Аҳмад ибн Маҳмуд ан-Насафий. “Тафсийрун-насафий”, 4 жузъ. 1988.
5. Шайх Али ибн Мустафо. “Муҳаззабу тафсийрил-жала-лайн”. — Дамашқ, 2002. — 604 б.
6. Алоуддин Мансур. “Қуръони карим”. / Ўзбекча изоҳли таржима. — Бишкек.: Эркин-Тоо, 2001. — 767 б.
7. Абдулазиз Мансур. “Қуръони карим маъноларининг таржимаси”. — Тошкент.: Тошкент ислом университети нашриёти, 2001. — 617 б.
8. Абуттойиб Сиддиқ Ҳасан Али ал-Ҳусайний ал-Бухорий. “Авнул-борий ли ҳалли адиллатил бухорий”. 5 жузъ. — Ҳалаб-Сурия, 1984.
9. Масъуд ал-Косоний ал-Ҳанафий. “Бадоеус-саноеъ”, 4 жузъ.
10. Атиййа Қобил Наср. “Ғойатул-мурийд фий тилмит-тажвийд”. — Риёз.: Мактабатул-ҳаромайн. 1410 ҳ.й. — 296 б.
11. Иброҳим Абдураззоқ Абу Али, Абдулбосит Абдулмажид Башир. “Аҳқамут-тажвийд”. — Саудия Арабистони.: Дару Указ, 1987. — 162 б.

12. Фатҳий Аҳмад ал-Ховлий. “Қоваидут-танзийл”. — Жидда, 1410 ҳ.й. — 15 б.
13. Абу Осим Абдулғазиз ибн Абдулфаттоҳ ал-Қорӣ. “Ат-тажвийдул-майассар” (электрон дарслик).
14. Муҳаммад Содиқ Қамҳовий. “Ал-Бурҳан фий тажвий-дил-Қуръан”. — Миср, 1968. — 46 б.
15. Муҳаммад ибн Мукарром ибн Манзур ал-Ифриқий ал-Мисрий. “Лисанул-ғароб”. 6 жузъ. — Дарул-маъариф.
16. “Ал-муъжамул фиҳрист ли алфазил Қуръан”. — Истамбул.: Даруд даъва, 1990. — 782 б.
17. Шайх Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуф. “Ҳадис ва Ҳаёт”. — Тошкент.: Шарқ, 2004. — 5 жузъ. — 415 б.
18. Абдуллоҳ Салоҳиддин, Раҳматуллоҳ Мирзақосим. “Тажвид”. — Тошкент.: Мовароуннаҳр, 2005. — 94 б.
19. Ҳасанов Б. “Қуръон илмлари: Қуръони карим, қироат илми, тажвид илми”. — Тошкент.: Мовароуннаҳр, 2000. — 326 б.
20. Абдулқайюм Ҳикмат. “Тажвид қоидалари”. — Тошкент.: Мовароуннаҳр, 2000. — 48 б.
21. Зиёвуддин Раҳим, Севара Абдуллоҳ қизи. “Қуръони карим фазилати ва одоблари”. — Тошкент.: Мовароуннаҳр, 2005. — 59 б.
22. Неъматуллоҳ Иброҳимов, Муҳаммад Юсупов. “Араб тили грамматикаси”. — Тошкент.: Ўзб. мил.энц., 1997. -1 жузъ. — 453 б.
23. Талабов Э. “Араб тили”. — Тошкент.: Ўзбекистон, 1993. — 406 б.
24. Рустомова. С. “Араб тили фонетикаси”. — Тошкент.: ТошДШ.кич.босм., 2000. — 48 б.

Тажвид илмига оид яна қуйидаги манбаларга мурожаат қилиш мумкин:

1. “Ал-итқон фий Ёлумил-Қуръан”. Ҳофиз Жалолиддин ас-Суъутӣ
2. “Мабоҳис фий Ёлумил-Қуръан”. Шайх Манноъ Қаттон
3. “Ал-жазарий”, “Ан-нашр”. Имом Муҳаммад ибн Жазарий

4. “Ҳирзул-амоний”, “Ақлийяту атробил-қасоид фий рос-мил-масоҳиф”. Имом Абулқосим Шотибий.
5. “Талхийсул-фавоид шарҳу ақлийяти атробил-қасоид”. Абулбақо Али ибн Усмон ал-Қосиҳ.
6. “Ар-риаъя”. Имом Ибн Абу Толиб Қайсий.
7. “Шарҳул-жазарийя”. Шайх Мулла Али Қори.
8. “Шарҳул-жазарийя”. Шайх Холид Азҳарий.
9. “Ал-изоа”. Шайх Али Муҳаммад Зоббаъ.
10. “Таҳқиқот фий ʼилмит-тажвийд”. Шайх Абдулфаттоҳ Қози.
11. “Ал-имлаъ ма манна биҳир-роҳман”. Шайх Омир Саййид Усмон.
12. “Аҳкаму қироатил-Қуръан”. Шайх Маҳмуд ал-Ҳусорий.
13. “Туҳфатул-ихван”. Шайх Ҳасан Иброҳим аш-Шаир.
14. “Фатҳул-мажйид”. Шайх Муҳаммад Али ибн Халаф Ҳусайний.
15. “Ҳидаятул-мустафйид”. Шайх Муҳаммад Маҳмуд.
16. “Ҳаққут-тилава”. Шайх Ҳусний Шайх Усмон.
17. “Мифтахут-тажвийд”. Шайх Абдуллоҳ ибн Иброҳим Санорий.
18. “Ниҳайатул-баян фий ʼулумил-Қуръан”. Шайх Зафар Али.
19. “Ал-маржаъул-вафйй”, “Жамиъул-байан”, “Тайсий-рул-қироа”, “Азваул-байан фий асанийди қироатил-қуръан”, “Ат-татбийқул-ʼилмий ли аҳкамит-тажвийд”. Иброҳим Абдуррозиқ Абу Али.
20. “Ат-тамҳйид фий ʼилмит-тажвийд”, “Ал-муқаддама-тул-жазариййа фий тажвийди аятил-Қуръаниййа”, Ан-нашр фий қироатил-ʼашр”. Имом Муҳаммад ибн Муҳаммад (У Ибн Жазарий номи билан машҳур).
21. “Иршадул-мурийд шарҳуш-шатибиййа”. Шайх Али Муҳаммад Зоббаъ.
22. “Тарихул-қурроил-ʼашр ва риваятуҳум”. Шайх Абдулфаттоҳ Қози.
23. “Ал-ʼамийд фий ʼилмит-тажвийд”. Шайх Маҳмуд Али Басса.
24. “Қоваидут-тажвийд”. Доктор Абдулазиз Қори.
25. “Маъъл-Қуръанил-карийм”. Шаъбон Муҳаммад Исмоил.
26. “Ал-қироатул-мутава tiro”. Муҳаммад Рашод Халифа.

Мундарижа

Муқаддима	3
Тажвид ва қироат илмининг қисқача тарихи	4
Турли хил қироатларнинг пайдо бўлиши	4
Қуръоннинг етти хил ҳарфда нозил бўлиши	6
Қуръоннинг етти ҳарфда нозил қилинишининг ҳикмати	9
Имом Осимнинг таржимаи ҳоли	10
Имом Ҳафснинг таржимаи ҳоли	11
Тажвид илми ҳақида	12
Тажвид илмини ўрганиш фазилати	14
Лаҳн ва унинг турлари	17
Асосий қисм	
Китобнинг истилоҳи	19
1-дарс. Араб алифбоси	23
2-дарс. Ҳарфларнинг хусусиятлари	38
Шиддат ва раховат	38
Истеъло ва истифода ҳарфлари	38
Тафашший	40
Такрор	40
Софийр	40
Қалқала	41
Ғунна	45
3-дарс. Баъзи бир ўхшаш ҳарфлар ўртасидаги фарқлар	46
“Зál” ва “zá” ҳарфлари ўртасидаги фарқ	46
“Сá” ва “сийн” ҳарфлари ўртасидаги фарқ	46
“Шийн” ва “жийм” ҳарфлари ўртасидаги фарқ	47
“Дзód” ва “зó” ҳарфлари ўртасидаги фарқ	47
“Тá” ва “тó” ҳарфлари ўртасидаги фарқ	48
“Вáв” ва “фá” ҳарфлари ўртасидаги фарқ	48
“Дзód” ва “дál” ҳарфлари ўртасидаги фарқ	50
Араб тилидаги “váv” ҳарфи	51
4-дарс. Ҳаракатлар	52
5-дарс. Суқунли “нуви” ва танвин	54
Изҳор	55

Идғом	57
Мутамосил ва мутажонис ҳарфларининг қоидалари	60
Иқлоб	65
Ихфо	65
6-дарс. Суқунли “мийм”	71
Ташдидли “мийм” ва “нун”	73
7-дарс. “Ро” ҳарфига хос қоидалар	74
8-дарс. “Лом” ҳарфига хос қоидалар	77
“Ал”нинг “лом”и	78
9-дарс. Мад	82
Муттасил мад	84
Мунфасил мад	85
Лозим мад	85
Ориз мад	86
Бадал мад	86
Лийн лозим мад	87
Лийн ориз мад	88
10-дарс. Ҳоул-киноя (Замийр ҳақида)	90
11-дарс. Вақф	95
Вақф аломатлари	96
Сакта	102
12-дарс. Васлалӣ ҳамза	106
13-дарс. Истиоъза (тааввуз)	113
14-дарс. Басмала (тасмия)	115
15-дарс. Тиловат саждаси	119
Тиловат саждаси кимларга вожиб	120
Тиловат саждаси қандай амалга оширилади	120
Тиловат саждасининг ҳукми ва адади	121
Тиловат саждасига оид баъзи ҳукмлар	123
16-дарс. Алоҳида қоидалар	124
Қуръони карим ҳақида умумий маълумот	134
Қуръон тиловати одоблари	136
Қироат турлари	138
Тажвид ўрганувчилар учун фойдали маслаҳатлар	139
Изоҳлар	142
Фойдаланилган манбалар рўйхати	146

Мусаннифлардан:

Ҳижрий 1426 йил, муборак Рамазон ойининг илк кунларидан тасниф этила бошланган ушбу китоб, мана энди сиз азиз ўқувчиларимиз ҳукмига ҳавола қилинмоқда. Китобнинг тасниф этилишида кўплаб инсонларнинг меҳнатлари сингди. Ўз ўрнида, тасниф ва тақриз ишларида яқиндан ёрдам берган устозларимиз, бу ерда номи зикр этилмаган қорий биродарларимизга миннатдорчилик билдириб, улардан Аллоҳ таоло рози бўлишини сўрайман!

Ушбу китобдан неки яхшилик ва манфаат топсангиз, бу — Аллоҳ таолонинг фазли ва марҳамати, неки камчилик ва қусурлар бўлса, бу банди оғирнинг хатоларидир.

Аллоҳ таоло барчаларимизга ушбу китобни муборак қилсин! Унинг манфаатини Қиёматга қадар боқий айлаб, номаи аъмолимизга савоб ёзилиб туришига сабаб бўладиган солиҳ амаллар қаторида қабул этсин! Амийн!

Тажвид қоидалари

Мусаннифлар:
**Зиёвуддин Раҳим,
Одилхон қори Юнусхон ўғли**

Муҳаррир:
Бобомурод Эралиев

Мусахҳиҳ:
Умида Инсонбоева

Саҳифаловчилар:
**Ильнур Караджаев,
Зулхумор Улуғбекова**

Босишга 2011 йил 17 июнда рухсат этилди.
Босмахонага 2011 йил 10 октябрда топширилди.
Қоғоз бичими 60x84 $\frac{1}{16}$
Босма табағи 8,83 Нашр табағи 8,79 Адади 3000 нусха.
Баҳоси келишилган нархда. 104-сонли буюртма.

«Тошкент ислом университети»
нашриёт-матбаа бирлашмаси.
700011, А. Қодирий кўчаси, 11-уй.